

{ BnF

,

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Aharonian, Avédis (1866-1948). ,. 1901.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquez [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment possible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

41375

Ա. Ա. Հ Ա Ր Ա Յ Ա Վ

Լ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ը

Թիվ 1, 1904

Տպարան „ՀԵՐՄԱԿՈՎ ԱՊՈՂԱՐՔԻԱՆ ՓՈԴ. № 15.
(35)

2008-260183

Дозволено Цензурою, Тифлисъ. 24-го Июня 1904 года

1

Այն ամառ մի քանի նկարչական էտխոգնելի համար որոշեցի արձակուրդներս զիւղում անցկացնել։ Յունիսը համարելուն սկսական և նկարչական պիտոյքներս պատրաստեցի ու ճանապարհ ընկայ։

Մտածում էի ամբողջ երեք ամիս իսպառ կտրուել աշխարհից, ուստի մի այնպիսի զիւղ էի ընտրել, ուր ոչինչ և ոչ ոք ինձ չպէտք է խանդարէր։ Ճանապարհորդ օտարականներ չէին գալիս այնտեղ, որովհեան կուրորտ չէր, մեծ հիւրանոցներ չկային, մինչեխով մեծ ճանապարհներից էլ բոլորվին դուրս էր։ Խուլ մենաւորութեան մէջ մոռացուելու, լայնարձակ ու զեղեցիկ քնութեան ծոցում աղատօրէն ապրելու ու երազելու բոլոր յարմարութիւնները ներկայացնում էր այդ զիւղը։ Նրա մի կողմից հո-

սում էր սահանքաւոր լեռնային գետակը, միշտ աղմկայոյզ և միշտ էլ վճիռ, միւս կողմում ցցւում էր բարձրաբերձ լեռների մի գեղանկար շղթայ, որի ամեն մի կատարը իր մութ անտառներով ասես թիկունքը մորթիով պատած մի հոկայ լինէր, որ դէպի երկինքը ձգուելու գեղեցիկ խենթութեամբ էր բոնուած. իսկ աւելի հեռուն լեռների ոտների տակ, հրաշագեղ ելեէջներով տարածւում էր գեղեցիկ դաշտավայրը, ինչպէս մի կանաչի ծով։ Ես աշխատում էի մի անկիւն գտնել, ուր կարողանամ բերտ, գունատ, շատ անդամ գարշելի իրականութիւնից խոյս տալ ու միայն երազել, երազել ու վայելել միայնութեան խոհերով լի թախիծի պատճառած անխառն հաճոյքը. այժմ ապրում էի մի տեղում, ուր բնութիւնն ինքը մի սքանչելի երազ լինէր ասես, և ուր մարդկային հողին, ծարաւի ու յուզոտ՝ դողում էր գեղեցկութեաններդաշնակութեան սքանչելի գաղտնիքի առաջ։ Եւ այս բոլորը ես պիտի վայելէի ամբողջ երեք ամիս. երջանիկ էի, և սիրտս թրթուում էր անխառն հաճոյքից,

ինձ պէս մի երազող, գեղապաշտ ու բնութեան սիրահար աւելի լաւ ընտրութիւն անել չէր կարող։

Տանտիկինս մի հաստ, շիկահեր ու բարի դէմքով գեղջկուհի էր. յիսունից անց էր երեսւմ, բայց անփորձ ու պարզամիտ էր, ինչպէս մի Երեխայ։ Նրա խոշոր թերութիւնը իր շատախօսութիւնն էր, որ էլ աւելի անախորժ էր գառնում շնորհիւ լսողութեան ծանրութեանը։ Դեռ առաջին օրը նա ինձ ընդունեց ինչպէս իր վտարանդի որդուն, որ նոր է վերադառնում օտարութիւնից։

— Խաղաղ աշխատանքի՝ կամ պարզապէս հանգստութեան տեղ է, սլարոն, ասաց նա՝ ցոյց տալով ինձ իմ սենեակը, անցեալ տարի էլ ես մի նկարիչ ունեի հէնց այս սենեակում, աւելսցրեց նա հպարտութեամբ, որ սե, երկար մազեր, կարճ միրուք ունէր, հազնում էր մետաքսէ բլուզ, կրում էր լայնեզր ցողէ գլխարկ, շատնկարում էր և շատ էլ գոհ մնաց. նման էր ձեզ, բոլորովին նման. այսօր երբ հեռուից ձեզ տեսալ, ինձ թւաց, թէ նա է գալիս. լաւ մարդ էր։ Ես ըախտ ունեմ, իմ պանսիօնը միշտ լաւ մարդիկ են գալիս։

Եւ այդ պանսիօնը... ընդամենը երկու համեստ սեանեակ վերին յարկում, իսկ ներքեսւմ մի խոհանոց, մի սեղանատուն և մի փոքրիկ ննջարան տանտիկնոջ համար։ Բայց

պառաւն այնպէս էր արտասանում «իմ պանսիօնը», կարծես դա մի շքեղ, հարուստ դղեակ լինէր: Նա երջանիկ էր, որ կարողանում էր ամեն ամառ մի երկու ուսանող կամ քաղաքացի հիւր ունենալ, խօսել նրանց հետ, բաներ իմանալ և յետոյ առանձին հպարտութեամբ պատմել իր հարեանուհիներին: Նոյնիսկ խրաբանչիւր նոր պանսիօներ ամբողջ ամառուայ ընթացքում ստիպուած էր պառաւից լսել իր նախորդի կեանքի և արտաքինի մասին հազարումի մանրամասնութիւններ: Խեղճ կինը այնքան զոհ էր լինում, եթէ նորեկն առանձին ուշադրութեամբ էր լսում նրա պատմութիւնները և բաժանում նրա զարմանքը, հիացմունքը, համակրութիւնը դէպի բացակայ հիւրերը:

Ինձ վիճակուել էր լսել մի անծանօթնկարչի մասին, որ իբր թէ ինձ պէս երկար մազեր ու միրուք ունէր, որ շատ էր նկարում և լաւ մարդ էր: Ընդամենը երկու շաբաթ էր, ինչ ապրում էի առ պանսիօնում, բայց արդէն գիտէի իմ նախորդի հասակի բարձրութիւնը, տարիքը, դէմքի տարբեր մասերի ճիշտ նկարագիրը, աչքերի և մազերի գոյնը, նրա զանազան սովորութիւնները, պառկելու և վերկենալու ժամերը,

սիրած կերակրները, ձայնը, շարժումները, մի խօսքով ոտքից զլուխ ծանօթ էի նրան, բայց իմ բարի պառաւը կարողանում էր դեռ էլի նորանոր մանրամասնութիւններ պատմել, որոնք բոլորն էլ ծագում էին առնում ինձանից։ Դժուար չէր նկատել, որ ինչ ես անում էի, տանտիկնոջս ասելով նոյնն անպատճառ արած էր լինում իմ նախորդը։ Ես իմ արտաքինով ու ներքինով, իմ ամբողջ էութեամբ կարծես մի տեսակ կոկնութիւն էի ինձ անծանօթ, անյայտ, գուցէ և երեկայական մի մարդու։

Եթէ ես առաւօտներն իջնում էի գետակի ափը, դուրս էր գալիս, որ իմ նախորդն էլ նոյնն էր արել և միենոյն ժամին. Եթէ երեկոյեան ուշ էի վերադառնում, զբօննում էի խոնաւ օդի մէջ, նախորդս անպատճառ նոյն անզգուշութիւնն արած էր լինում։

—Միշտ կրկնում էի, որդի, ասում էր նա, երեկոները շուտ ներս արի, խոնաւ օդը լաւ չի, էլի չէր լսում, ձեզ պէս, պարոն, ձեզ պէս, ախ այդ նկարիչները. զիտեմ, զիտեմ ձեզ, թափառականներ էք։ Եւ նա օրօրում էր գլուխը յանդիմանող եղանակով։ Ես սկզբում չափազանց գոհ էի, որ հարեան սենեակը պարապ է, որ պանսիօնում

ինձ խանգարող չկալ, կարող եմ ապրել ու-
զածիս պէս, ժամանակս պարապմունքներիս
նուիրել, կամ մենմենակ թափառել լեռնե-
րում ու խորհել։ Բայց կամաց-կամաց պա-
ռաւի շատախօսութիւններն ինձ այնպէս
ձանձրացըին, որ ի սրտէ կ'ուզէի մի բախ-
տակից ունենալ այս պանսիօնում, նրա հետ
բաժանել վիճակիս ծանրութիւնը, որ տան-
տիկինս երբեմն էլ ինձ ազատ ձգի և նրա-
նով զբաղուի։ Տարաբախտաբար ամառն ար-
դէն մօտենում էր կիսին և սենեակը շա-
րունակում էր պարապ մնալ։

Տանտիկնոջս շատախօսութիւնն ինձ
սակայն մի օգուտ տուեց, ես այլևս երբէք
տանը չէի նստում։ Համարեա ամեն առա-
ւոտ վաղ ճանապարհ էի ընկնում լեռները,
վերադառնում էի ճաշին և յետոյ կրկին
զնում՝ միայն ուշ երեկոյեան տուն գալու
համար։ Երբեմն ճաշս էլ տանում էի հետո
և այն ժամանակ ամբողջ օրով սուն չէի
գալիս. մի քանի անգամ նոյնիսկ գիշերները
չդարձայ և անցկացրի լեռնային խուղերում՝
հովիւների հետ։

Դա մի դարմանակի կեանք էր, խենթ
ու զեղեցիկ, մաքուր յոյզերով հարուստ ու
խորը։ Ես դարձել էի մի մոլորուած, թա-

փառական, քամի, որ էլ ոչ մի տեղ կայան
ու հանգիստ չունի։ Ես սիրում էի մենաւոր
ու այլանդակ ժայռերը, որոնք կարծես գաղտ-
նիքների վրայ թուխս են նստել և նոթերը
կիտել պառաւած հսկաների պէս. սիրում էի
և մենաւոր ծառերը, որոնք չդիտես ինչ մի
անհասկանալի քմահաճոյքով անտառներից
խոյս տալով՝ անմատչելի լեռնակատարներն
են ընտրում իրանց լուռ խոհերի համար,
փոթորիկների տակ տնքում են ու հեծե-
ծում, բայց սիրում են երկնքին մօտիկ լի-
նել։ Եւ այնպէս հաճելի էր ահաւոր բարձ-
րութիւններից գլխի պտոյտով ցած նա-
յել անդունդները, կամ մի հայեազքով ընդ-
զրկել լայնարձակ հորիզոնները ու վայրենի
բնութեան լուռ սարսափը ճաշակել։ Մա-
նուկ օրերից ես սիրում էի երեակայել կեն-
դանութիւնը մեռած ողջ տիեզերքում, ուր
ես եմ միայն կենդանի՝ ամայութեան ու
անհունութեան մէջ տարուելիս՝ համակաւած
սղաւոր բնութեան մեծ վշտով։ Այդ վիշտն
էր, որ այժմ ես ճաշակում էի այս մենա-
ւոր լեռներում, ուր ժայռերի կատարներից
գահաւիժուող ջրվէժներն են հառաջում, և
ուր պատառ-պատառ ամպերը յոզնած կա-
րաւանների պէս հեռու տեղերից գալիս են

հանգչելու։ Այս հմայիչ բնութիւնն ասես
անվերջ երազում էր վեհ լութեան մէջ, և
Նրա երազները դեղեցիկ էին ինչպէս դիւ-
թական հէքիաթներ։ Ես կը կամենայի այդ
երազներից մէկն ու մէկը աչքիս առաջ ու-
նենալ կենդանի ու հասկանալի, շնչակտուր,
բերանաբաց հեալ նրա առաջ, գուրզուրել,
վայփայել նրան, խնդալ ու լաց լինել նրա
հետ։ Տարօրինակ, անկարելի մի տեսչ, բնու-
թեան երազն ի՞նչպէս բռնել, ով կը տայ ինձ։

Երբեմն ինձ թւում էր, թէ իմ փնտրած
երազը մարմնացած է սի դեղեցիկ թոչնի,
մի թիթեռի, մի ծաղկի մէջ։ Թոչունը բարձ-
րումն էր, թիթեռը բռնել չէի կարողանում,
միայն ծաղիկն էի քաղում, նայում, խաղաց-
նում ձեռքիս մէջ և ապա փետում ու թեր-
թիկները քամուն տալիս։ Եւ նայում էի
փախչող թերթիկներին, որոնք գնում էին
մեռնելու ով գիտէ ուր, և ողջ բնութիւնը
կը արտաքին դեղեցկութեան տակ դառնում
էր իմ աչքին մի հսկայական դերեղման, ուր
մի կոյը անգիտակից ոյժ յեղյեղում էր վե-
հօրէն, ստեղծում էր ու փշում, ծնում էր
և ջնջում չգիտես ինչու համար։ Բնութեան
երազը բռնելու իմ անզօրութեան մէջ՝ ես
վհատուած ու մոայլ, ցած էի իջնում դէ-

պի դաշտերը, ուր չարքաշ կեանքը եռում
էր մի անխորհուրդ թափով՝ կարծես դար-
ձեալ անզիտակից ու անտարբեր դէպի ան-
խուսափելի վախճանը։ Ես էլ այդ կեանքի
մի մասն էի, նրանից անբաժան և ձեռք էի
առնում վրձինս, կտաւի վրայ քարայնում
փախչող իրականութիւնը, նրա ցաւոտ վայր-
կեանները, տառապող մարդու այնքան տան-
ջանքները։

II

Մեր քանի օրուայ բացակայութիւնից
յետոյ՝ մի երեկոյ տուն վերադառնալիս, դիւ-
դին բոլորովին մօտիկ՝ հեռուից տեսայ եր-
կու կին, որոնք դալիս էին իմ հանգեստ
զբունողների դանդաղ ու անհոգ քայլուած-
քով։ Նրանցից մէկը տարիքով էր երեսում,
իսկ միւսը ջահիլ, վերջինս վարդապոյն զգեստ
ունէր և նոյնալիսի հովանոց, մինչդեռ միւ-
սը հազել էր մուգ զգեստ և գլխին բռնել
մի սև հովանոց։ Արեղակը վաղուց էր թե-
քուել դէպի հորիզոնը, նրա շողերը հազիւ-
էին կարողանում թափանցել ճանապարհի
երկու կողմերի ծառերի արանքից, բայց և
այնպէս զբունող կանայք բաց էին պահում

հովանոցները, երեխ հէնց այնոլէս, առանց
մտածելու: Ճանապարհի ստուերու ֆոնի
վրայ և կանաչների շրջանակով եզերուած՝
նրանք ծրագրում էին ինչպէս երկու պատ-
կերներ հեռաւոր կիսախաւարի մէջ: Այս
կանայք քաղաքացի են անշուշտ, մտածեցի
ես, և երեխ եկել են մի զրօնանք կատարե-
լու լեռներում: Ես ոչ ուրախացայ, ոչ որու-
մեցի և կ'անցնէի նրանց կողքով անտարբե-
րութեամբ, առանց անկամ ուշը դարձնելու
նրանց վրայ, բայց մի անսպասելի հանգա-
մանք այդ անկարելի դարձրեց: Դեռ հե-
ռուից ես նկատեցի, որ նրանք ինձ տեսնե-
լով՝ սկսեցին մի տաք խօսակցութիւն. տա-
ռիքով կինը ինչ որ պնդում, համոզում,
ինդրում էր, իսկ ջահիլը զիխի և ձեռքի
վճռական շարժումով մերժում էր: Երբ ես
բոլորովին մօռեցայ ու պիտի անցնէի ջա-
հիլ ինոջ կողքից, վերջինս հովանոցը թա-
փով վար քաշեց, ամբողջապէս ծածկեց իր
զբուխը ու շտապով անցաւ հակառակ կող-
մը միւս ինոջ հովանու տակ թաղնուելու
կամ պաշտպանուելու համար, ինչպէս մի
թոշնիկ, որ բազէն տեսնելով շտապում է
մօր թևերի տակ պահուել:

Ես ապշած մնացի:

Թւում էր, թէ այդ կինն ինձ ճանաչեց
ու դիտմամբ խոյս տուեց, որ ես չկարո-
ղանամ իրան ճանաչել։ Ուրիշ բացառու-
թիւն տալ անկարող էի։ Առանց կանգ առ-
նելու, առանց յետ նայելու՝ շարունակեցի
ճանապարհ, բայց ուշք ու միտքս այն կա-
նանց հետ էր, ովքեր էին նրանք, ովք էր
այդ ջահիլ կինը, ինչու թազնուեց։ Տարա-
բախտաբար ոչ մէկի, ոչ միւսի դէմքը տե-
սայ։ Մէկիկ-մէկիկ մտաբերում էի ինձ ծա-
նօթ բոլոր կանանց, յիշում էի իմ անցեա-
լից արկածներ, որոնց մէջ այսպէս թէ այն-
պէս խառն է եղել մի կին, և չդույ մի
հատիկ դէմք, որ հնարաւոր դարձնէր այս
աստիճան տարօրինակ հանդիպումն, այսքան
վիրաւորիչ մի վերաբերմունք դէպի իմ անձ-
նուիրութիւնը։ Անախորժ զգացմունքով, դրժ-
գոհ ու մտազբաղ տուն հասայ։ Տանտիկինս
ցնծութեամբ դիմաւորեց ինձ. նրա լիքը, բա-
րի դէմքը երջանիկ էր, իսկ խեղճ աշքերը
վառում էին բաւականութեան կրակով։

— Է, սիրելի նկարիչ, ուրախ լուր, բա-
ցականչեց նա հեռուից, հարեան ունիք և
մէկի տեղ՝ երկու։

— Ի՞նչ հարեան։

— Էհ, ես էլ ի՞նչ եմ ասում, հարեան

չէ, այլ հարևանուհիներ, չպատահեցի՞ր այն կանանց:

— Այս, երկու կին տեսայ ճանապարհին:

— Մայր և աղջիկ են և պէտք է ապը բեն միւս սենեակում մինչեւ ուշ աշուն. ինչ լաւ եղաւ, այնպէս չէ, տունը տխուր էր, հիմայ երեք էր, ես էլ չորս: Հը՛, այսուհետեւ էլ շուտ-շուտ չեք փախչի սարերը, ասենք՝ ինչ եմ ասում, փախչում էք՝ փախէք, ես հիմայ ընկեր էլ ունեմ, խօսակից էլ, չեք մնայ տանը... աւելի վատ ձեզ համար: Բայց գիտէք ինչ կայ, աւելացրեց նա ձայնը ցածրացնելով, այն ջահիլը մի քիչ այնպէս է—նա մատը ճակատին դրեց—մի փոքր տարօրինակ է, բժիշկները խորհուրդ են տուել, որ մեր գիւղը դայ, իմ պանսիօնում ապրի: Այնպէս սիրուն է, այնպէս սիրուն, հայ, ազնւականներ են, անպատճառ ազնւական, ես առաջ էլ ազնւականներ եմ ունեցել, ճանաչում եմ...

Դեռ էլի շատ բան ասաց տանտիկինս՝ բայց ես այլևս չէի լսում նրան. ինդիրն ինձ համար այժմ մասամբ պարզ էր, հարևան սենեակում, ինձ բոլորովին մօտիկ պէտք է ապրէին երկու անծանօթ կանայք, մի մայր ու մի աղջիկ, որոնցից մէկը հա-

մարեա պառաւ է, իսկ միւսը մի փոքր տարօրինակ։ Վերջին հանգամանքը բացատրում էր նաև ճանապարհի անախորժ միջնադէպը, որ ես զգուշացայ պատմել տանտիկնոջս նոր շատախոսութեան առիթ չտալու համար։

Լոռութեամբ բարձրացայ սենեակս, շուրեւս էի փոխում և միւնոյն ժամանակ մտածում։ Որչափ և տարօրինակ լինէր այդ, բայց ինձ թւում էր, թէ իմ առաջ դրուած է մի հանելուկ, որ ես անպատճառ պարտական եմ լուծել։ Եւ այդ հանելուկը հետեւան էր—«ինչ փոփոխութիւն առաջ կը բերի իմ կեանքում այս նոր հարեանութիւնը»։ Այս հարցը դառնում էր իմ գլխում, կախուած էր իմ շրթունքներից մի պատճառվ, որ ես բացատրել չէի կարողանում, մի անորոշ զգացմունք էր պաշարել ինձ, որ երկիւղ չէր, ոչ էլ անհանգստութիւն, այլ անհամբեր, սպասողական դրութեան պէս մի բան։ Մարդկային կեանքը մեծ ճանապարհ է, ուր այնքան անծանօթ գոյսութիւններ անցնում են իրար կողքից բոլորովին իրարից անկախ ճակատագրերով։ Ինչու համար հէնց այս կանայք որևէ ազդեցութիւն պէտք է ունենան իմ ճակատագրի վրայ։ Իմ հո-

զեկան կացութիւնը բացատրելու համար սկսեցի մտածել, թէ զուցէ ի բնէ իրար հետ շաղկապուած բախտեր կան, որոնց բաղխումը իրական, առարկայական դառնալու համար պակասում են միայն դիպուածներ. և ահա այդ վճռական դիպուածներից մէկը Յետոյ այս բնագանցական միտքը ինձ թւաց անհեթեթ ու ծեծաղելի, ժպտացի իմ թեթիամտութեան վրայ. արդարե, ի՞նչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ ինձ նման փորձուած, մեծ քաղաքի արկածալից կեանքին լաւ ծանօթ մի նկարչի համար մի խեղճ պառաւի և համարեա խենթ աղջկայ հարեանութիւնը, այն էլ երկու ամսով։ Հոգեկան այս կացութիւնը արդիւնք էր երեխ այն ծանը թախիծի, որ ես ամեն անզամ բերում էի ինձ հետ հեռաւոր լեռներից ու անտառներից, ուր միայնութիւնը ամենասովորական երեսյթները դարձնում էր խորհրդաւոր։ Վերջին միտքն ինձ գոհացրեց, բայց խեկոյն իմ աչքին ներկայացաւ ճանապարհի անցքը յետին մանրամասնութեամբ. այն մուգ ֆոնի վրայ ծրագրուած երկու պատկերները, այն վարդագոյն հովանոցը, որ արագութեամբ իջաւ մի անծանօթ դէմքի վրայ, և այն բարձրահասակ կինը, որ փախաւ, մօր

յետևում ծածկուեց։ Տանտիկինս ասաց, թէ
ջահիլ կինը մի քիչ այնպէս, տարօրինակ է,
բայց էլի... ինչու համար փախաւ, կարող
էր մի ուրիշ բան անել։ Իւրաքանչիւր տա-
ռօրինակութիւն, մարդկային հոգու ամենա-
օտարութի արտայայտութիւն անզամ՝ ար-
տաքին աշխարհում իր շարժառիթները, իր
դրդիչներն ունի անշուշտ, ինչու ես հան-
դիսացայ ներկայ դէպքում այն կնոջ անօրի-
նակ վարմունքի պատճառ, ի՞նչ կապ գտաւ
այդ խղճուկ միտքը իմ արտաքինի և իր հո-
գու մէջ, ի՞նչ հեռաւոր՝ և ցաւոտ վերյու-
շեր զարթեցրի ես նրա գլխում։

Աստիճանների վրայ լսուող ունաձայ-
ները ընդհասեցին իմ մտքերը, նրանք բարձ-
րանում էին։ Ես սկսեցի ուշադրութեամբ
հեանել նրանց քայլուածքին, զգեստների
խշոցին, նրանց յոգնած հեքին ու թեթև
բացականչութիւններին։ Ակամայ հայեացք
դարձաւ դէպի այն դուռը, որ ինձ բաժա-
նում էր նրանցից, և մի անյաղթելի պա-
հանջ զդացի մօտիկից տեսնել նրանց դէմ-
քերը, մանաւանդ նրա դէմքը։ Շունչս պա-
հած՝ մօտեցայ զգուշութեամբ և աչքս դրե-
ցի կողպէքի ծակին, որ իմ բախտից բաւա-
կան լայն էր և բանալիով բռնուած չէր։

Ինչու նայեցի, ինչու գործեցի այս յանցաւոր անհամեստութիւնը, չզիտեմ, բացատրել չէի կարող, բայց զգում էի, որ կատարում եմ ամենավատ տեսակի գողութիւն և կուրծքս սղմում էի՝ սրտիս բաբախումը մեղմելու համար։ Մայրը յիսունն անց մի կին էր, միջահասակ, հարուստ մարմնով, տակաւին թարմ դէմքով, որ մի ժամանակ պէտք է խիստ գեղեցիկ եղած լինէր։ Նա հանեց գըլխարկը, դրեց մի կողմ, ծոյլ-ծոյլ նետուեց դիւանի վրայ ու յենուեց բարձերին։ Աղջիկը բարձրահասակ էր ու բարեձև կազմուածքով, կարծես մարմարից կերտուած։ մարմնի զանազան մասերի համաչափութիւնը, դասաւորութեան ներդաշնակութիւնն սքանչելի էր։ Նա շիկահեր էր, պարանոցը կարապային, աչքերը խոշոր, բայց առանց իր սեռին ու հասակին յատուկ կրակի։ դէմքը ձուածե էր, նուրբ գծերով, բայց գունատ։ ծնօտը կոլոր, իսկ քիթը՝ հռոմէական մատրոնայի։ Մի կանացի դէմք աւելի կատարեալ լինել չէր կարող, և սակայն այդ կինը անզօր էր զրաւել ում և լինէր։ Նրա արտաքին գեղեցկութեան և ներքին իմացականութեան ներդաշնակութիւնը խախտող մի բան կար, որ արտայայտում էր նրու

Ա' շարժումների, և' ժպտի, և' մանաւանդ
հայեացքի մէջ։ Շըթունքները շարժելիս՝ նրա
գեղեցիկ քթի երկու կողմերում, բերանից
վեր՝ կազմուում էին երկու այնպիսի խոր-
շումներ, որոնք մենակ բաւական էին ջրն-
ջելու համար նրա գեղեցկութեան բոլոր փայ-
ւը, իսկ աչքերը՝ այն խոշոր, սիրուն աչքե-
րը կարծես ապակուց ձուլուած լինէին, տա-
րօրինակ էր թւում նոյնիսկ, որ թեր-
թերունքները շարժւում են։ Դա մի սառած,
անյոյզ դէմք էր, որի խաղաղութիւնը ոչինչ
չէր արտայայտում, իսկ ամենաթեթև յուզը¹
դարձնում էր ողբալի։ Այդ կինը զարմանա-
ւի յիշեցնում էր սիւզէների այն մոմէ դէմ-
քերը, որոնք որքան աւելի են նմանում բնա-
կանին, նոյնքան նողկալի են դառնում։

Արդարե իմ առջե կանգնածը կարծես
կին չէր, այլ մի ուրիշ արարած, որի ար-
տաքին փայլի ու գեղեցկութեան տակ ծած-
կուած էր մի ինչ որ աներևոյթ, անհասա-
նելի ու մութ բան, որ խանգարել էր նրա
հողու ներդաշնակութիւնը, փշել էր կամ-
քը և նրան դարձրել միմիայն շարժուն մե-
քենայ։ Թւում էր, թէ այն մութ, աւերիչ
բանը այդ կնոջ ներքինի և արտաքինի մէջ
քանդել էր կապերը, և այդ պատճառով դէմ-

Քը դադարել էր հոգեկան յոյզերի հայելին,
արտայայտիչը լինելուց։ Այդ սքանչելի աշ-
բերը կարող էին լալ՝ երբ հոգին ժպտում
էր, կամ ժպտալ՝ երբ հոգին լալիս էր։

Նա կանգնած էր հայելու առաջ ան-
շարժ, հովանոցը ձեռքին, գլխարկը գլխին և
անթարթ նայում էր իր պատկերին՝ կար-
ծես հմայուած սեփական դեղեցկութեամբ։
Մի երկու անգամ ժպտաց, մի անգամ էլ
լեզուի ծայրը դուրս հանեց վարդագոյն շր-
թունքների միջից։

— Լեզուս ինչ կարմիր է, մայրիկ, այն-
պէս չէ, տես։

— Հա, կարմիր է, շտապեց համաձայ-
նել մայրը, որ տիրութեամբ հետեւում էր
նրա շարժումներին։

— Գլխարկով լաւ եմ, ինչ սիրուն եմ։

— Շատ լաւ ես, շատ սիրուն ես, Կլարա։

— Մազերս կը քանդեմ։

— Քանդիր։

Երեւում էր, որ մայրը վճռել է ամեն
բանում համաձայնել նրա հետ և երբէք չհա-
կածառել, չզայրացնել։

Զահիլ կինը յետ քաշուեց, գլխարկը
հանեց, ներվալին շարժումներով երկայն,
ոսկեզոյն մազերը քանդեց, փռեց ուսերի

Վրայ ու կրկին եկաւ հայելու առաջ կանգ.
նեց։ Այսպէս նա էլ աւելի գեղեցիկ էր։

—Ես ինչպէս գեղեցիկ եմ, մայրիկ։

—Շատ, շատ գեղեցիկ ես, Կլարա։

—Ես մարդու չեմ զնա, որ տրաքուեն
տղամարդիկ, ոչ մէկին չեմ առնի, թող աչք-
ները դուրս գայ։

—Հա, շատ լաւ կ'անես, մի՛ առ,

—Այ, ես այն պարոնին էլ չեմ առնի,
որին քիչ առաջ տեսանք ճանապարհին։

—Մի՛ առ, նրան էլ մի՛ առ։

—Բայց նա ինձ կ'ուզի, անպատճառ
կ'ուզի, այ, կը տեսնես, տղամարդիկ այդ-
պէս են, հէնց որ մի սիրուն կին տեսնեն,
խսկոյն առաջարկութիւն կ'անեն։ Մազերն
էլ այնպէս երկար էին, տեսանը բուհ...

Եւ նա բարձրածայն քրքջաց, հեռացաւ
հայելուց, մօտեցաւ լուացարանին, թևերը
մերկացրեց ու սկսեց լուացուել։ Հոլանի
բազուկներն սքանչելի էին, նուրբ, բարեձև
ու սպիտակ։ Զեռքերը թաղեց ջրի մէջ, բայց
երկար ժամանակ չէր լուացում, այլ երե-
խայի պէս խաղում էր ջրի հետ, մերթ բե-
րանն էր լցնում, վչում այս ու այն կողմ,
մերթ երկու ափի մէջ բռնում, թափով սըղ-
մում ու ցնցուղները տարածում շուրջը։

Կլարան իր խաղերով թրջում էր անկողինը, պատերը, յատակը, իր զգեստները։ Մայրը բաւական ժամանակ տիսրութեամբ հետևում էր այդ տեսարանին առանց համարձակուելու խանգարել նրան, ապա ճարը կտրած մօտեցաւ կամացուկ ու քաղցրութեամբ ասաց։

— Կլարա, ջուր ածեմ՝ լուացուե՞ս։

— Զէ, չէ, չէ, զայրացաւ աղջիկը, դէմքը ցաւալի կերպով ծամածուեց, շրթունքները դողդողացին կատաղութիւնից, աչքերը փայլեցին մի անախորժ կրակով և նասկսեց ոտները յատակին խփել և նետել սենեակի չորս կողմը ձեռքի տակ ընկած իրերը—աթոռ, սապոն, սանր, ջրաման։ Մայրը գրկեց նրան, աղաչում էր, որ հանգըստանայ, իսկ Կլարան ճչում էր, ոտները թափահարում և ապա սկսեց բարձրաձայն հեկեկալ։ Այդ լացը սպանիչ էր, ամբողջ այդ տեսարանը մի ցուրտ, վհատեցուցիչ բան ունէր իր մէջ, որից մարդու մազերն էին փշաքաղւում ու հոգին ցաւում։ Ամաչեցի, որ նայում եմ, յոզնած ու ինձանից դժգոհ յետ քաշուեցի, շտապով դուրս փախայ, որ չլսեմ այդ աւերուած, խեղաթիւրուած հոգու աններդաշնակ հեծկլտանքները, մի կո-

րած զիտակցութեան այս այլանդակ ու ան-
զիտակից սուզը, փախայ դէպի դաշտերը,
պէտք էր քայլել, քայլել... Կլարայի ճիչը
հալածում էր ինձ: Երկար թափառում էի ու
մտածում այդ օրուայ անցքերի մասին, քըն-
նում է իմ հոգին, որի անակնկալ յուզում-
ները ինձ զարմացնում էին: Այնուամենսց-
նիւ երկար խորհելուց յետոյ եկայ այն հան-
գըստացուցիչ եղբակացութեան, որ այդ բո-
ւորը թէև չափազանց անախորժ, չափազանց
անհաճոյ է, բայց այդ խեղճ կանայք պէտք
է որ չկարողանան իմ կեանքում որևէ դեր
խաղալ, թեթև անհանգստութիւններ պատ-
ճառելուց զատ, որ այն ջահիլ կինը, այն
օտարօտի Կլարան որքան և գեղեցիկ լինի,
ինձ համար մեռած է, բանի որ նրա հրա-
շալի արտաքինը միայն զաւ ու ափսոսանք
է յարուցանում, և վերջապէս ծայրայեղ
դէպքում, եթէ նրանք շատ ձանձրացնեն ինձ,
կը ձղեմ ու կը հեռանամ այս պանսիօնից,
ուր իմ խաղաղութիւնն ու միայնութիւնը
այսպէս անակնկալ ու անախորժ ձեռվ խան-
գարուեց: Ինչ և լինէր իմ հոգեկան կացու-
թիւնը, հաստատ էր սակայն, որ սիրային
արկածի հեռաւոր հնարաւորութիւն անգամ
չկար ինձ համար, իսկ դա աւելի քան կա-

ըսոր հանդամանք էր, որովհետև հակառակ դէպքում իմ պարապմունքներն իսպառ կը խանգարուէին։ Գեղեցիկ կինը իմ կեանքում միշտ խաղացել է ճակատագրական դեր, չզիտեմ՝ աշխարհում կայ տղամարդ, որ իր մասին կարողանայ հակառակը պնդել։ Գեղեցիկ կինը մի սփինքս է մեծ ճանտպարհի վրայ, և նրա առեղծուածներից խուսափել անհնարին է։ Փախել էի քաղաքից ու այս խուլ ամայութեան մէջ իմ հանգիստը թանգ էի գնահատում։ Ուրախ էի, որ այս կինը իր արտաքինով թէև մի սփինքս է, բայց առեղծուածներ չունի, անվտանգ է։ չէ՞ որ Կլարան համարեա խենթ էր։

Արդէն մութ էր, և ես իսպառ հանգըստացած տուն վերադարձայ։

111

Այն երեկոյ էլ ես ու տանտիկինս դարձեալ մենակ ընթրեցինք։ Իմ հարևանուհիներն իրանց սենեակումն էին, տանտիկնոջ ասելով այդպէս էլ պէտք է շարունակուէր։ Նրանք սեղանատուն չպէտք է իջնէին երբէք։ Ես չզիտէի ուրախանանալ, թէ տրտմել, որ մենք այսուհեան էլ մենակ պէտք է լի-

Նենք սեղանատանը. մի կողմից այնուամենայնիւ ինձ հետաքրքրում էին այդ կանայք, միւս կողմից այդ օրը տեսածներս անհաճոյ էին դարձնում որևէ նոր հանդիպումն։ Տանտիկինն այդ օրը չէր խօսում անցեալ տարուայ նկարչից, նա բոլորովին յափըշտակուած էր իր նոր հիւրերով։

— Օ՛, մայրը խելացի կին է, պարոն, խելացի կին, անպատճառ ազնուական ծագումից. քիչ առաջ տեսնէիք, երբ վերադարձան, նա մի ծաղիկ քաղեց պարտիզից, հայ, տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս կռացաւ, իսկ և իսկ ազնուականի պէս. և յետոյ ծաղիկն էլ այ այսպէս երկու մատի ծայրով բռնեց քնքշութեամբ ու տուեց աղջրկան։

— Ազգանունը, հարցրի ես առանց մտածելու, հէնց այնպէս, և դժգոհ մնացի իմ հարցից։

— Ազգանունը... ճշմարիտ՝ չեմ յիշում, մի տեսակ էր, մի խոշոր անուն, ազնուականի անուն, բայց էլի մոռացայ. Ես ազգանունները երբէք չեմ յիշում, մինչև իսկ ձերը շատ անգամ մոռանում եմ, անցեալ տարուայ նկարչինն էլ չեմ յիշում, աւելացրեց նա ժպտալով։

Դուռը կամացուկ բացուեց և շեմքի
վրայ յայտնուեց Կլարայի մայրը. անսպասե-
լի էր, ես սաստիկ շփոթուեցի, ինձ թւաց,
թէ նա դիտէ, որ ես նայել եմ դրան ճեղ-
քից և յատկապէս եկել է իմ երեսովը տա-
լու վարմունքիս բոլոր տղեղութիւնը։ Պակաս
չշփոթուեց նաև աանտիկինս. նա թուաւ ոտ-
քի, փորձեց մեզ ներկայացնել իրար, բայց
այդ չյաջողուեց, միայն ճեղքը նախ մեկ-
նեց դէպի նորեկը, ապա դէպի ինձ ու հա-
զիւ կարողացաւ թոթովել.

— Կենուր է, տիկին, նկարիչ, լաւ
էլ նկարում է։

— Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ, տի-
կինը ճեղքը մեկնեց ինձ՝ արտասանելով իր
անունը, որ ես լաւ չլսեցի։

— Հերու էլ մի նկարիչ ունէի, կրկին
մէջ ընկաւ տանտիկինը, իսկեփսկ սրա նման,
բախտս կտրում է, բոլոր լաւ մարդիկ ինձ
մօտ են գալիս։

— Ես անչափ բախտաւոր եմ, որ առիթ
ունեցայ այսպէս շուտ ծանօթանալ պարոնի
հետ, շարունակեց նորեկը։ Զեզնից ներո-
ղութիւն խնդրելու հարկի մէջ եմ գտնուում,
պարոն, դարձաւ նա դէպի ինձ. դուք ան-
շուշտ չէք մոռացել այսօր ճանապարհին տե-

Դի ունեցած անախորժ միջնադէպը. Երևակայեցէք, տիկին, պարոնը գալիս է սեր հանդէպ, աղջիկս ծածկում է հովանոցի տակ և վազում է իմ յետևում թագնուելու. տարաբախտաբար իմ խեղճ Կլարան տղամարդկանցից և մանաւանդ անծանօթներից խոյս տալու ցաւալի մանիս ունի, մի քանի տարի է, որ այդպէս է, խնդրում եմ ներողամիտ լինիք, պարոն, դէպի խեղճ հիւանդը և ուրիշ բացատրութիւններ չփնտրէք:

—Այն տխուր միջնադէպը, տիկին, ես համարեա մոռացել եմ և ի բոլոր սրտէ ցաւակցում եմ ձեզ յարգելի օրիորդի հիւանդութեան համար, որից՝ յոյս ունիմ՝ նա շուտով կը բուժուի. Լեռնային օդը, արձակ, սիրուն բնութեան մէջ անյոյզ, խաղաղ կեանքը հրաշագործ են մանաւանդ ներվերի համար:

—Շնորհակալ եմ, պարոն, շնորհակար եմ, որքան բարի էք, ասաց նա և զլուխ տալով հեռացաւ:

Ես մնացի լուռ ու մտախոհ, խօսելու հերթը տանտիկնոցս հասաւ:

—Այդ ինչ անախորժ բան է տեղի ունեցել, Տէր Աստուած, բացականչեց նա. և դուք ինձ չասացիք. ուրեմն նա այդպէս ծածկուեց ձեզանից, և դուք ինձանից թագ-

ցրիք, ինչ ցաւալի բան, և այդպէս սիրուն
աղջիկ. իսկ մայրը... աւեսաք, ինչպէս է խօ-
սում, ազնուականի պէս. չեք էլ վիրաւո-
րուել, ինչ բարի էք, ճիշտ հերուայ նկար-
չի պէս. Երևակա, Եցէք, մի անգամ նրա հետ
էլ մի նման դէպք պատահեց, անցնում է
փողոցով, յանկարծ առաջն է դուրս գալիս
մի մարդ, «Գինի չե՞ս խմի, ասում է, գնանք
մի-մի բաժակ կոնծենք». Կարո՞ղ էք Երևա-
կայել այդպիսի վիրաւորանք. այդ անպիտա-
նին ամբողջ գիւղը գիտէր, միշտ հարբած էր,
և անտանելի: Ինքը նկարիչը ինձ՝ ոչինչ չա-
սաց, ես Երեսից իմացայ, վրդովուեցի, ու-
զեցի գնալ... դէ ախր չի կարելի, ես միշտ
պատուաւոր հիւրեր ունիմ, ուր կ'երթայ,
Եթէ նրանց վիրաւորեն զանազան հարբե-
ցողներ, իմ պանսիօնը պատուաւոր հաստա-
տութիւն է. հա, դուրս Եկայ, որ գնամ...
ուր հարկն է յայտնեմ, և, ԵրևակայԵցէք,
իմ սիրելի նկարիչը չի թողնում, չթողեց է-
լի, «Աստուած իր հետ, ասում է, թողէք
նրան հանգիստ». ահա այսպէս բարի մարդ
էր, ձեզ պէս բարի, փառք Աստծու, բախտ
ունիմ:

Հակառակ իմ սովորութեան այն Երե-
կոյ ընթրիքից յետոյ ես չգնացի զրօննելու

և լոռւթեամբ բարձրացայ սենեակս, ձգուեցի դիւանի վրայ, ձեռքերս զլխիս տակ դրած՝ անթարթ նայում էի այն դրանը, որ ինձ բաժանում էր իմ հարևանուհիներից։ Նրանք լուռ էին, և այդ լոռութիւնն ինձ զբաղեցնում էր ու խորհել տալիս։ Վճռել էի այլիս երեք չնայել կողպէքի ծակից, երբեք անհամեստօրէն չղիտել այն կանսնց ներքին կեանքը, չտեսնել այն սքանչելի զեղեցկութեան աւերումները, այդ Փշրուած բանականութեան ճնշող տեսարանները։ Ես արգէն զիտէի համարեա բոլորը. հարևան սենեակում իր մօր հետ ապրում էր մի հիւանդ, դժբախտ կին, որ ներսում՝ առանձնութեան մէջ իր անհասկանալի քմահաճոյքներն ունի, իսկ դրսում՝ տղամարդկանցից ծածկուելու տարօրինակ սովորութիւնն ունի։ Եւ այդ ջահիլ կինը զեղեցիկ է. մի զեղեցկութիւն սակայն, որ ամեն վայրկեան աւերւում, խանգարւում է ներքին, հոգեկան աններդաշնակութիւնից, ինչպէս մի ջինջ լճակ, որ իր յատակին նստած տիղմից պղտորւում է ամեն անգամ, երբ քամին յուզում է ալիքները։ Գիտէի այդ բոլորը, բայց և այնպէս նայում էի դրանը, չէի կարողանում աչքս հեռացնել կողպէքի ծակից։

արդեօք իմ վաս արարքի ամօթն էր հայեացքս կապել այդ դրանը, թէ մի ուրիշ բան, չէի կարող ասել, բայց նայում էի անթարթ, մտածկոտ ու դժգոհ:

Մութ էր արդէն, բայց մտքովս էլ չէր անցնում ճրագ վառել, շարունակում էի պառկած մնալ սենեակիս խաւարի մէջ և ուրախ եղայ, որ ուշադրութիւնս գրաւեց մի ուրիշ բան, լուսոյ մի փոքրիկ շող ներս էր թափանցել իմ սենեակը և խաղում է՛ս պահարանիս վրայ, ինչպէս մի մոլորուած թիթեռ: Նայում էի այդ լոյսին, որ գալիս էր հարեան սենեակից, և մտածում էի այն մասին, թէ ինչու այդ երեկոյ մնացի տանը և ինչու ճրագ չեմ վառում: Մտածում էի, պատասխան գտնել չէի կարողանում և զայրանում էի: Վերջի վերջոյ եկայ այն եզրակացութեան, որ թէև չեմ ուզում ինքս ինձ խոստովանել, բայց և այնպէս մնացել եմ տանը դարձեալ այդ կանանց համար, նրանց պատճառով. այս միտքը և՛ ամաչացրեց, և՛ զայրացրեց ինձ: Միթէ՝ ճշմարիտ՝ այդ խեղճ, կիսախելազար Կլարան ինձ այդպէս կարող էր հետաքրքրել մի օրում: Այդ անկարելի է: Եւ որպէս ապացոյց՝ թափով վեր թռայ տեղիցս, լամպս վառեցի և սկսեցի մէկիկ-մէ-

կիկ նայել ամառուայ ընթացքում իմ կատա-
ռած էտիւղները, որոնք կարգով շարուած
էին սենեակիս պատերի վրայ:

Նկարները բազմաթիւ էին. այստեղ կար
մի գիւղացի աղջիկ, որ հանդարտ գալիս էր
դաշտերից՝ դետնախնձորով լի կողովը շա-
լակած։ Բեռը ծանը էր. նա կոացած էր և
քայլում էր դժուարութեամբ. գեղեցիկ ա-
րարած էր, բայց, գրաւիչ դիմազծերով, ո-
րոնք սակայն ծոմուում էին նրա ցաւոտ ճի-
զերով. աշխատանքը, մաշող, տրորող աշ-
խատանքն էր այստեղ աւերած գործողը.
ընութեան ներդաշնակութիւնը, որ այնպէս
կատարեալ կարող էր լինել այդ անմեղ դէմ-
քի վրայ, դարձեալ այլանդակւում էր. աղ-
ջըկայ փոյթը չէր, նա զնում էր ու զնում,
ապրել էր պէտք։

Լեռան վրայից մի պառաւ կին էր իջ-
նում, նա քայլում էր երկուտակ ծալուած
խղճալի անկարողութեամբ, թէև բոլոր բե-
ռը չոր փայտերի մի քանի կտորտանք էր,
որ նա ածել էր իր պատառուտած գոզնոցի
մէջ։ Խրճիթը հեռու էր, և նա պիտի քայ-
լէր, քայլէր, լուսութեամբ, առանց տրտնջա-
լու, մինչև կը հասնէր։

Մի գիւղացի կար, որ հեռաւոր դաշտե-

բից սայլով խոտ էր բերում, վոքրիկ առուակից անցնելիս անիւը կոտրուել էր, ո նա կանգնած՝ նայում էր հեռուն մի անյուսութեամբ, որ ցաւի խորին շեշտ ունէր, նա էլ պէտք է քայլէր մինչև գիւղը նոր անիւ բերելու, գործը մնում էր և ժամանակը փախչում:

Մի ուրիշ գիւղացի՝ արևից այրուած, թխացած դէմքով, որ այնպէս յիշեցնում էր մայր հողի գոյնը, հանդարտ քայլում էր առօրի յետելից, և աչքը չէր հեռացնում ակօսից, ուր թաղում էր իր քրտինքն ու յոյսերը: Զոյգ եզները քաշում էին՝ օրօրելով հնազանդ գլուխները, երկիրը սևանում էր նրանց ոտների տակ սերմն ընդունելու համար:

Եւ էլի ուրիշ շատերը... մտաբերեցի տեղը և ժամը, երբ նկարել եմ այդ տեսարանները, մէկիկ-մէկիկ մտքովս անցան այն անմեղ արկածները, որոնք այնպէս կապուած են թափառական նկարչի պարապմունքներին դաշտերում ու լեռներում: Ճրագի լոյսի առաջ փոռւած էր մի ամբողջ գիւղական կեանք իր բազմապիսի, պարզ, գրաւիչ արտայայսութիւններով, չարաչար աշխատող, լոռութեան ու խաւարի մէջ տքնող մարդ-

կանց մի ամբողջ բազմութիւն, որոնց միայն տեսքը այնպէս առաքինի է դարձնում մեզ, այնպէս մեղմում է փոքրիկ իրերից յուղուած մեր խոշոր կրքերը, նոր սահմանումներ է տալիս մեր անհատական ցաւերին, հասկացնում է մեզ մեր ներքին արժեքը։ Այսպիսի տեսարանների առաջ միայն մենք զգում ենք սեփական վշտերի բոլոր ոչնչութիւնը, զգում ենք, որ իրապէս տառապող, մորմոքող սըրտերի ցաւերին ծանօթ չենք, և շատ անգամ հէնց դրա համար է մերը անտանելի թւում։

Եւ ինչպէս լաւ էին այդ բոլոր աեսաւանները, և որքան վեհութիւն կար այդ տանջուած դէմքերի, այդ հնագանդ և հողին ուղղուած հայեացքների մէջ։ Լոռութեան, խաւարի մէջ սահող, ծանը աշխատանքով ծանրաբեռնուած այդ մութ կեանքի ամեն մի կտորը, ամեն մի խորշը աւելի մեծ ցաւ, աւելի խորը յոյզ է պարունակում շատ անգամ, քան բիւրաւոր մեղկ գոյութիւնների սին հառաջանքները։ Իսկական ու խորունկ ցաւը լուռ է և գալարւում է լոռութեան մէջ։ Ինչո՞վ էի զբաղուած քիչ առաջ, մտածում էի ես. ի՞նչ էի ինձ համար ծանը հոգսի առարկայ դարձրել, սրտի թրթիռով աշխատում էի լսել, թէ ի՞նչ են խօսում երկու

կանայք, որոնցից մէկը նոյնիսկ հոգեպէս հիւանդ է. արդեօք նրա համար չէ, որ նա՝ այդ կինը՝ գիւղացի չէ, այլ եկել է քաղաքից և պատկանում է այն դասակարգերին, որոնք երբէք չեն հասկացել բիւրաւոր մութ գոյութիւնների բիւրաւոր տառապանքները:

Ե՞ն, աշխարհը... Ես էլ այդ աշխարհի հարազատ զաւակն էի և ամաչում էի, որ այդպէս եմ:

Իմ մտքերը ընդհատեց հարեան սենեակից լսուող խօսակցութիւնը: Մայրը խնդրում էր, որ աղջիկը անկողին մտնի, իսկ Կլարան չէր համաձայնում և ինչ որ պահանջում էր, ինչ որ պայման էր դնում:

— Զես գնայ, չեմ պառկի, այ, անկողինը կը քանդեմ...

Ապա ես լսեցի սենեակի զանազան կողմերը նետուող առարկաների ձայնը, մի փափուկ քան էլ, երեխ մի բարձ, գիպաւ իմ դրանը, որ խուլ թրխկոց հանեց, յետոյ մէկը դուրս եկաւ սենեակից, և քիչ յետոյ դուռս կամացուկ թակեցին:

— Ներս մտէք:

Շեմքի վրայ յայտնուեց հիւանդ աղջկայ մայրը անհամարձակ, ամօթահար ու ընկճուած:

—Ներեցէք, պարոն, առաջին օրն է,
որ մենք այստեղ ենք, և արդէն քանի անդամ
ձեզ անհանգիստ արի. Կլարան խնդրեց ձեզ
բարի գիշեր մաղթել:

Ես հասկացայ, դարձեալ մի տարօրինակ
քմահաճոյք:

—Բարի գիշեր օրիորդին, ասացի բարձ-
րածայն՝ հարեան սենեակում լսելի լինելու
համար:

—Շնորհակալ եմ, պարոն, որքան բարի
էք, ասաց խեղճ կինը ու հեռացաւ:

Հարեան սենեակում կրկին խաղաղու-
թիւն տիրեց, ես հազիւ լսում էի հանուող
զգեստների խշխշոցը, անկողների թեթև
ճռճռոցը, քիչ յեասյ այն էլ դադարեց, և
շուրջու իշխեց խորին լոռութիւն:

Հարեանուհիներս երեխ քնեցին, իսկ ես
երկար ժամանակ դեռ քնել չկարողացայ:
Որտեղից յայտնուեցին այս կանայք, որոնք
իմ կեանքի խաղաղ, երջանիկ ընթացքն այս-
պէս անակնկալ և տարօրինակ ձևով խան-
գարեցին: Եւ եթէ այսուհետեւ էլ շարունակ-
ուի, կարող եմ մնալ այստեղ թէ ոչ: Այս
մտքերը պաշարել էին իմ գլուխը, համարեա
տանջում էին ինձ: Հեռանալն անշուշտ ինձ
համար դժուար չէր, բոյց ես չէի կամենում

վշտացնել իմ խեղճ, իմ բարի տանտիկնոջը, նա այնքան էր սպասել, մինչև երկու սենեակներն էլ վարձուէին, այնպէս երջանիկ էր երեք պանսիօներ ունենալով, և այժմ ես ամեն ինչ պէտք է տակնուվրայ անէի։ Եւ յետոյ այդպիսի վիրաւորանք ի՞նչպէս հասցնել լեռներն ապաստանած այս կանանց, մանաւանդ նրան—Կլարային։ Հիւանդներն ու անկարները ուր և լինին, իրանց գերագոյն իրաւունքներն ունին, որոնց դիպչելը յանցանք է։ Ուշ գիշեր էր, երբ ես էլ քննցի՝ թողնելով իմ որոշումը պատահականութիւններին։ Փորձով գիտէի, որ շատ անգամ ամենասովորական, ամենաաննշան դիպուածը աւելի է անում մի խոշոր, կենսական խնդիր լուծելու համար, քան բազմաթիւ խելացի մտքեց ու մշակուած ծրագրներ։

Անցան մի քանի օրեր. ես վերսկսեցի իմ սովորական կեանքը. ամեն առաւօտ վաղ ճանապարհ էի ընկնում գեղի հեռաւոր լեռներն ու խրճիթները և երեկոյեան վերադառնում լաւ աշխատելուց ու շրջադայելուց յետոյ։ Տարբերութիւնն այն էր միայն, որ գիշերները հովիւների խուղերում չէի անցկացնում և իւրաքանչիւր օր որոշ ժամին տուն էի վերադառնում։ Կեանքիս մէջ առաջ

Եկած այդ փոքրիկ փոփոխութիւնը ես չեի
էլ նկատում, ինձ թւում էր, թէ ես ապրում
եմ բոլորովին առաջուայ պէս, որ Կլարան
ու իր մայրը մազի չափ անգամ չեն ազ-
դել իմ ամարային սովորութիւնների վրայ,
և սաստիկ զարժացայ, երբ տանտիկինը մի
օր ասաց:

— Ի՞նչ լաւ է, որ այժմ ամեն երեկոյ
տուն դառնում:

Իրաւունք ունէր. դա մի ճշմարտութիւն
էր, որ ես չեի գիտակցում, այժմ ստի-
պուած էի ինքս ինձ խոստովանել, որ այդ
փոքրիկ փոփոխութիւնն անխորհուրդ չեր,
որ ես վերադառնում եմ յատկապէս իմ հա-
րեանուհիների համար, որոնց ամեն երեկոյ
ես պատահում էի հէնց նոյն ծառուղիի մէջ,
մօտաւորապէս նոյն տեղում, ուր տեղի ու-
նեցաւ մեր առաջին հանդիպումը: Առա-
ջուայ պէս Կլարան վարդագոյն զգեստ և հո-
վանոց ունէր, առաջուայ պէս նա քայլում
էր՝ սղմուած մօր կողքին ինչպէս մի վախ-
լուկ այծեամ, դարձեալ ինձ տեսնելիս շտա-
պում էր հովանոցով ծածկել դէմքը, բայց
էլ չէր փախչում հակառակ կողմը թագնուե-
լու համար: Որքանու և անախորժ լինէր այդ,
ես մօտենում էի, բարեկում և շտապով

անցնում՝ չտեսնելու աւալով անհաճոյ տեսսարանը։ Կարող էի վերադարձիս ճանապարհը կամ ժամը փոխել, բայց չդիտեմ ինչու, չեի մտածում այդ մասին, և ինձ թւում էր, թէ նոյնիսկ պիտի վշտանամ, եթէ մի երեկոյ հարևանուհիներիս միևնոյն տեղում չըպատահեմ։ Հոգեկան մի վիճակ էր, որ խուսափում էր զլիխս տրամաբանութիւնից։

Եւ ամեն երեկոյ ընթրիքի ժամանակ տանտիկինս պատմում էր ինձ հազարումի անօրինակ մանրամասնութիւններ իր կենողների՝ մանաւանդ կլարայի կեանքից։

— Դիտէք, պարո՞ն, շարունակ ձեր մասին է հարցնում։ Երէկ սաստիկ աղաչում էր, որ ցոյց տանք ձեր նկարները։ Երեկոները մօրն ստիպում է դուքս գալ զբոսանքի յատկապէս այն ճանապարհի վրայ, որտեղից դուք գալիս էք։

Ընթրիքից յետոյ ես լոռւթեամբ բարձրանում էի սենեակս, ձգւում դիւանի վրայ խաւարի մէջ և աչքս յառում կողպէքի ծակից ինձ մօտ ներս թափանցող լոյսի շողին, որ խաղում էր միևնոյն տեղում։ Իւրաքանչիւր երեկոյ մի բուռն ցանկութիւն, մի կիզիչ տենչ էր զարթնում սրտումս, որ ինձ մղում էր դէսկի դուռը։ ստիպուած էի մեծ

Ճիզեր գործ դնել վրաս այն փոքրիկ անցքին
չմօտենալու, հարևանուհիներիս չնայելու
համար: Ի սրտէ կ'ուզէի, որ նրանք ինքնա-
բերաբար, կանացի այն զգուշութեամբ, որ
այնքան շրջանկատ է, երբ պէտք է տղա-
մարդի անհամեստ աչքից թաղնուել, փա-
կէին այդ անցքը թղթի մի կտորով և վերջ
տային իմ ներքին կուին: Բայց նրանք այդ մա-
սին երեխ չէին էլ մտածում, և կլարային գո-
ղունի կերպով տեսնելու տեսչը ինձնում չէր
մարում: Շատ անգամ ինքս ինձ հարց էի տալիս,
թէ ինչու ես ցանկանում անպատճառ դիտել
այդ կանանց և այն էլ այսպէս, գաղտազողի.
Ինչու համար այդ փոքրիկ անցքը դարձել էր
ինձ համար մի խորհրդաւոր աչք, որ ամեն
երեկոյ ասես թարթում, հրաւիրում է ինձ:
Պատասխան չէի գտնում, և զայրանում էի,
և վշտանում: Եւ ամեն երեկոյ մտքերիս
թելը կտրում էր կլարայի մայրը, որ միշտ
միևնոյն ժամին գալիս էր, կանգ առնում
դրանս առաջ ու կանչում բարձրաձայն.

— Պարո՞ն, Կլարան ինդրեց ձեզ բարի
գիշեր մաղթել:

Ես պատասխանում է էի միևնոյն ձե-
ւով. հարևանուհիներս անմիջապէս քնում
էին խաղաղ, իսկ ես դեռ երկար աչք փա-

կել չեի կարողանում։ Ստիպուած դուրս էի գնում, մենմենակ թափառում ամայի ճանապարհներով կամ գիշերային անհանգիստ ոգու պէս նստում զետափին և ականջ դնումնրամիակերպ շառաչին։ Խաղաղ գիշերը, աստղագարդ երկինքը, անորոշ ու խուլ փսխոցով նիրհող լեռնային բնութիւնը, այս բուրը, բոլորը փոխանակ հանգստացնելու ինձ՝ էլ աւելի նպաստում էին իմ ժոայլ տրամադրութեանը, ծանր, խեղդող, անորոշ մտքեր սլաշարում էին իմ գլուխը։ Ինձ թւում էր, թէ ես մի անդառնալի կորուստ եմ ունեցել, որ մէկն ինձ անողորմ ձեռվ խաբել է, դաւաճանել է, խլել է ինձանից մի շատ թանկագին բան, որ ես էլ երբէք, երբէք երջանիկ լինել չեմ կարող, որ իմ կեանքը վերջնականապէս փշրուած է, և ես կորած մարդ եմ։ Դա մի անորոշ, անհանկանալի սուգ էր, որ կատարւում էր իմ հոգու խորքում, աշխարհից ծածուկ և նոյնիսկ ինձ անհասկանալի։

Երբեմն ինձ թւում էր, թէ ես լալիս եմ մեծ բնութեան հսկայ ցաւը, որ՝ ով գիտէ ինչու՝ յանկարծ բուն է դրել իմ խեղճ սրտում։ Մտածում էի, թէ երեխ բոլոր բանական արարածներին յատուկ է մի այդպի-

սի ներքին կացութիւն, երբ մարդ առանց
հասկանալու պատճառը՝ լուռ լալիս է, գու-
ցէ տիեզերքի ցաւից, նրա յարատև երկուն-
քից մի բաժին կայ մարդկային հոգու մէջ,
և անհատը իբրև գերագոյն պարտք՝ երբեմն
պարտական է սղալ մօր հետ։

Անցաւ այսպէս դարձեալ մի շաբաթ։
Հեռանալու մասին այլիս չէի մտածում։ Հա-
րևան սենեակից համարեա ամեն օր լուսող
աղաղակները, Կլարայի խենթ քմահաճոյք-
ները ինձ էլ չէին վրդովում, ես կարծես
սովորել էի այդ բոլորին։ Մի քանի անգամ
նոյնիսկ ամբողջ օրը տանը մնացի, ինձ
թւում էր, թէ սաստիկ յոզնած եմ լեռնե-
րի շրջագայութիւնից։ Լուսամուտիս առաջ
նստած՝ ես անհամբերութեամբ սպասում էի
հարեանուհիներիս դուրս գալուն։ սիրտս տրո-
փում էր, երբ տեսնում էի Կլարային, նրա
ուկէգոյն մազերը, նրա զարմանալի քիթն ու
ճակատը, նրա կարապային պարանոցը, ան-
նման հասակը։ Նայում էի սիրով ու երկար,
մի տեսակ ախորժելի, հեշտալիր զգացմուն-
քով։ կանացիութեամբ, հմայքով հարուստ
այդ պատկերից մի աներեսոյթ բան բարձ-
րանում էր վեր և պարուրում իմ էութիւ-
նը, շշմեցնում ինձ, ինչպէս այն ժամանակ,

երբ ես ծաղկաշատ բլրի լանջին փոռւած՝
հևում էի երջանկութեամբ, արբեցած ծա-
ղիկների անուշահոտ բուրմունքով։ Բայց հէնց
որ այդ գեղեցիկ դէմքի վրայ փայլում էր
ինձ ծանօթ անմիտ ժպիտը, հէնց որ նրա
քթի երկու կողմերում կազմում էին այն
սպանիչ գծերը, աչքերի մէջ կարծես մեռ-
նում էր իմացականութեան յետին մնացորդը,
ես վշտով երեսս դարձնում էի նրանից,
ծանօթ թախիծը պաշարում էր իմ հոգին,
կուրծքս ճնշում էր անծանօթ զգացմուն-
քի ծանրութեան տակ, և քիչ էր մնում բարձ-
րաձայն հեկեկայի։

Անտանելի էր, այսպէս շարունակել
անկարելի էր։ Կամաց-կամաց ես կորցնում
էի իմ հանգիստը, աշխատելու տրամադրու-
թիւնն ու խանդը, նոյնիսկ առողջութիւնս։
Տանտիկինս մի մօր քնքոյշ հոգատարու-
թեամբ առաջինն այդ նկատեց։

— Հիւանդ չէք։

Այն, ես հիւանդ էի և չգիտէի ինչից,
ինձ հետ մի վտանգաւոր բան էր կատար-
ւում, մի աւերիչ զգացմունք կամաց-կամաց
քանդում էր իմ սիրտը ինչպէս կրծող որթ,
և ես օր-աւուր խամրում, մաս-մաս մեռ-
նում է հիւանդ բոյսի պէս։

Վճռեցի այլևս չսպասել պատահականութեան և շուտով ձգել, հեռանալ այս պահսիօնից, ինչ և լինի:

IV.

Այն օրն ամբողջ ես թափառել էի լեռներում ու անտառներում, լսել էի իմ սկրած զետակի շառաչը և շնչել էի մարդագետինների բուրմունքը։ Տուն էի վերադառնում երեկոյեան այնքան նշանակալից դարձած ծառուղիով ու մտածում էի, թէ ուրո՞ւ է, կը տեսնեմ իմ խաղաղ զոյութիւնն ալսպէս աղմկող կանացի զոյգը։ Ճանապարհը դատարկ էր, նրանք չկային։ Ես զարմացած մնացի. այնքան օրերից յետոյ՝ առաջին անգամն էր պատահում այդ։ Տարօրինակ էր, բայց ես ցաւեցի, որ նրանք դուրս չեին եկել. ինձ նոյնիսկ վիրաւորական թւացնրանց բացակայութիւնը, կարծես մենք լութեամբ խօսք էին տուել իրար միշտ պատահել այս ճանապարհին, և այսօր նրանք դրժում էին իրանց խօսքը։

Մի փոքրիկ աղջիկ յայտնուեց, որ պարանով քաշ էր տալիս յետևից մի վտիտ այծ. կենդանին չէր հնազանդւում և անդադար

նետում էր աջ ու ձախ՝ ճանապարհի եղբերի խոտը ճարակելու համար. աղջիկը չարչարում էր, նա տխուր էր. ես նայեցի ու անցայ. ինձ զբաղեցնում էր միայն մի հարց, թէ ինչու ծանօթ զոյզը չկայ այսօր։ Յետոյ ինքս ինձ վրայ զայրացայ, որ Ես կարող եմ միանգամայն անտարբերութեամբ անցնել այս փոքրիկ աղջկայ առաջից, որ այնպէս վշտացած էր և այնպէս կարօտ օկնութեան, և մտածել միայն այն կանանց մասին։ Ես միշտ հաւատացած էի, թէ լուրջ, բարեխիղճ մարդ եմ, կեանքի իրերի մէջ երկրորդականն ու առաջնակարգը զատել զիտեմ, այժմ տեսնում էի, որ այդ էլ ճիշտ չէ, դրսի աշխարհի երեսյթների կարեորութիւնը միանգամայն յարաբերական էր իս եսի այս կամ այն տրամադրութեանը։ Որքան դժուարութեամբ է մարդ ճանաչում ինքն իրան, և ինչպէս յաճախ նա անկեղծօրէն վերագրում է իր անձին յատկութիւններ, որոնցից միանգամայն զուրկ է, և հերքում է ուրիշները, որոնք իր հոգու իսկական պատկերն են կազմում։ Դարձեալ այդ ահաւոր լոռութիւնը, մտածում էի ես, նա է, որ անգամ մեզանից ծածկում է մեր սեփական կարողութիւնները։ Հեռւում տան դրան առաջ նկատեցի

տանտիկնոցը, յիշեցի, որ այս երեկոյ նրան
հաղորդելու իմ յաջորդ օրը մեկնելու իմ
վճռական որոշումը. Նա ընդառաջեց ինձ,
ինչպէս այն առաջին երեկոն, եթե եկել էին
իր նոր պանսիօներները:

— Ե՞ , սիրելի նկարիչ, ասաց նա, տի-
կինը մեկնեց շտապով և խնդրեց մնաս բա-
րի ասել ձեզ:

— Մայրը:

— Այն, նա ինքը, ուրիշ ով:

— Իսկ կլարան:

— Նա այստեղ է:

— Մենակ:

— Ո՞չ, ինչպէս կարելի է խեղճին մե-
նակ ձգել. նրան այսուհետեւ քոյրն է խնա-
մելու, որ քիչ առաջ եկաւ: Չահիլ, սիրուն
այրի է, այնքան սիրուն է, այնպէս նման
է քրոջը, այնպէս նման, որ կարելի է շփո-
թել. անունն էլ իմացայ՝ Մարգարիտ, ես
սիրում եմ այդ անունը...

Նա էլի շատ բան պիտի պատմէր, ան-
շուշտ վերջիվերջոյ աւելացնելու էր, թէ ին-
քը տարիներ առաջ ճանաչում էր այդ ա-
նունով մի սիրուն այրի, բայց ես առաջ անցայ,
ստախոհու լուռ բարձրացայ սենեակս: Մէկը
գնացել է, միւսը նրան փոխանակել: Մարդիկ

Են իրանց համար ապրուս են, իրանց ցաւերն
ու հոգսերն ունին, իրանց ուրոյն ճակատա-
դիրը, որ իմի հետ ոչ մի կապ չունի ան-
շուշտ, ինչպէս այն վոքրիկ աղջիկը, որ քաշ
էր տալիս յետելից իր վտիտ այծը։ Եւ
այնուամենայնիւ ալդ երեկոյ ես չկարողա-
ցայ տանտիկնոջս յայտնել իմ մեկնելու որո-
շումը։ Վարմունքս ինձ տարօրինակ էր
թւում։ Բացարձակ անհասականութիւնը՝
մտածում էի ես, երևի մի անհիմն, անտրա-
մաբան հասկացողութիւն է, մի անկարելիու-
թիւն այս մեր ողբալի աշխարհում։ Կեան-
քը իր ամենապարզ արտայայտութիւններով
անգամ խճողուած բախտերի մի ցանց է,
ուր մէկի ուրոյն, ըստ երեսյթին միան-
գամայն անկախ շարժումը՝ միւսի համար
մի անակնկալ ու վճռական դիպուած է։
Տիեզերքում ոչինչ և ոչ ոք բացառապէս իր
համար չի շարժուում, ինչպէս որ ծովի ոչ
մի ալիք օղակ չի կազմում առանց բիւրաւոր
ուրիշ ալիքներ հրհրելու։

Ինչու տանտիկնոջս չը յայտնեցի վաղը
մեկնելու իմ որոշումը։ Պատասխանի փոխա-
րէն յիշեցի նրա խօսքերը՝ «Ճահիլ, սիրուն
ալրի է, քրոջը նման»։ Վերջին երկու խօս-
քերը մեխի պէս ցցուեցին զլխում։ «Քրոջը

նման»... ինձ չափազանց հետաքրքիր էր թւում իմանալ, թէ որքան ճշմարիտ է այդ: Ես, որ մի կէս ժամ առաջ այդ անծանօթ կնոջ գոյութիւնն անգամ չգիտէի, այժմ ամբողջապէս տարուած էի նրանով և այրում էի նրան տեսնելու զանկութեամբ: Ի՞նչ է կատարում լոռութեան միջ, որ մեզանից այնպէս խուսափում է և յայսնւում, երբ ինքն է կամենում. միթէ մեր բախտերի տէրը միշտ լոռութիւնն է և ոչ խօսքը:

Սենեակումս քայլում էի յետ ու առաջ և ամեն անգամ հարեւանուհիներիս ինձնից բաժանող դրանը հասնելով՝ դարձեալ մի անյաղթելի պահանջ էի զգութ աչքս դնել այն փոքրիկ անցքին: Միւս կողմում այժմ մի անծանօթ կին կար, ջահիլ ու սիրուն, գայթակղութիւնը զօրեղ էր. նախկին կիզիչ տենչը իր բոլոր ուժվնութեամբ զարթեց սրտումս: Նոյն յանցաւոր թուլութիւնը չըկրկնելու համար՝ դադարեցի քայլելուց, կանգ առայ լուսամուտիս առաջ և նայում էի հեռաւոր հօրիզոնին: Լեռնակատարների վրայ վերջալոյսի յետին շողերը կամաց-կամաց մեռնում էին, ստուերները մեղմով կախում էին երկնքից, և անտառները հաղիւ էին սեին տալիս՝ լեռնալանջերի վրայ վր-

ոռւած։ Քիչ յետոյ խրճիթները հեռաւոր դաշտավայրի վրայ լուծուեցին ու չքացան իջնող գիշերուայ մէջ, իսկ նրանց տեղ սկըսեցին պլազմալ հատ-հաա ճրագներ, որպէս լոռիթեան և խաւարի թարթող աչքեր։ Ինչքան շատ բան է ասում լուսոյ մի հատիկ շողը. ինձ թւում էր, թէ ես տեսնում եմ այն խաղաղ տնակների ներսը, ուր օրուայ աշխատանքից յետոյ գեղջուկ կեանքը խորհում էր։ Շնորհիւ մի հատիկ շողի լոռիթիւնը խօսում էր և խաւարը տեսնում, և երբ կը մարի ճրագը, կեանքը կը նիրհի անդորր ու երջանիկ՝ երազելով նոր օրերի, նոր աշխատանքի մասին, և այսպէս անվերջ…

Մի փոքրիկ թրխկոց ընդհատեց իմ խոհերը. յետ նայեցի, սենեակումս արդէն իշխում էր խաւարը, և դրան ճեղքից ներս թափանցած փոքրիկ շողը կրկին խաղում էր պահարանիս վրայ։ Միըսս մեղմիւ թրթոաց։

Դա էլ լոռիթեան աչքն էր, այդ փոքրիկ ցոլքը. այդ խղճուկ, մոլորուած շողը, որ գալիս էր միւս սենեակից որոշ ժամին, լուռ ու գաղտագողի, ինչպէս սպասուած սիրահարը և խօսում էր իմ սրտին։ Իմ և հարևանուհիներիս մէջ նա դարձել էր մի աննիւթ կապ՝ հիւսուած դիւթական երազ-

ՆԵՐԻց։ Այդ շնոր... նա կարծես եկել էր ինձ
կանչելու, եկել էր փսփսալու իմ ականջին
մի բան, որ միայն ես կարող էի հասկանալ
և ուրիշ ոչ ոք աշխարհում։ Դիմանալ ան-
կարող էի. այն տենդոտ, խենթ շարժումով,
որ յատուկ է անգառնալի, յանդուդն վճիռ-
ներին, ես մօտեցայ դրանը, կուրծքս սրդ-
մեցի երկու ձեռքով սրտիս ուժգին զարկը⁴
խեղդելու և բոցոտ հեքս մեղմելու հա-
մար ու նայեցի... անօրինակ յուզմունքից ճա-
կատս դրանը դիպաւ, խուլ թրիկոց բարձ-
րացաւ, բայց ես չհեռացայ, այն՝ ինչ որ
տեսայ, ասես ինձ քարացրեց, մեխեց իմ
տեղում։ Մարգարիտը քըռջ հետ թևանցուկ՝
գնում-գալիս էր սենեակի երկարութեամբ
և մօր քնքշութեամբ գուրգուրում, փայփա-
յում էր նրան։ Ամեն անգամ, երբ նրանք
շուռ էին գալիս և քայլում դէպի ինձ, ես
բերանաբաց, հեալովնայում էի կանացի այդ
երկու գեղանի պատկերներին, որոնք այն-
քան նման էին իրար, որքան կարող են լի-
նել երկւորեակները։ Նոյն ոսկեփայլ հա-
րուստ մազերը, նոյն ճակատը՝ լայն ու
բարձր, նոյն վարդագոյն շրթունքները, որոնք
կարծես միայն համբոյրի համար են, և մա-
նաւանդ նոյն աչքերը խոշոր ու գեղեցիկ,

որոնց վրայ երկար թերթերունքները իջնում էին զգուշութեամբ, ասես ափսոսալով, որ մի վայրկեան ծածկում են նրանց հմայիչ փայլը։ Տանտիկինս իրաւունք ունէր, երկու քոյրերի նմանութիւննն ապշեցուցիչ էր, տարբերութիւնը միայն այն էր, որ Մարգարտի հայեացքի մէջ կանացի քնքշութեան հետ միաժամանակ փայլում էր իմացականութեան վսեմ կրակը, և նրա սքանչելի դէմքի վրայ գեղեցկութեան ներդաշնակութիւնը կատարեալ էր ինչպէս գարնանային մի լուսազարդ առաւօտ, և նրա հոգին վառում էր իր հմայիչ աչքերի մէջ։ Դա կին չէր, այլ բնութեան մի սքանչելի խաղ, նրա ուրախ վայրկենի մի երջանիկ, հազուազիւտ ծնունդ։ Հոյակապ ու բարեձեայդ երկու կանացի իրանները ասես իրար պլլուած երկու սիրուն կաղնիներ լինէին, որոնք չգիտես ինչո՞ւ՝ թափ առած շարժում էին միասին. տեսարանն այնքան գեղեցիկ էր, որ ես ծեփուած կը մնայի գրանը, հետով, դողդողալով կը նայէի անվերջ, եթէ ոչ ոք և ոչինչ ինձ չխանգարէր։ Եւ որքան ժամանակ մնացի այդպէս՝ չգիտեմ, գլուխս պտտում էր, ծնկներս դողդողում էին, ես կարծես մեղմիւ մարում, մեռնում էի երա-

զանքի աշխարհում և սթափուեցի միայն այն ժամանակ, երբ մէկը դուռս կամացուկ ծեծեց։ Տանտիկինս էր.

—Ընթրիքի ժամն է՝ ի՞նչ է պատահել, այսօր ցած էլ չէք գալիս. ճրագ էլ չունի, Տէր Աստուած, ախ այդ նկարիչները, ամեն բանում տարօրինակ են։

Իրաւունք ունէր. շտապով դուրս ընկայ սենեակիցս և յանցանքի մէջ բռնուած երեխայի պէս լռութեամբ հետևեցի նրան։

Ես չիմացայ՝ ինչպէս ընթրեցի և շտապով կրկին վերև բարձրացայ։ Այնքան բան ունէի մտածելու։ Եւ յետոյ սենեակս, այն դուռը, այն փոքրիկ շողը՝ բոլորը միասին քաշում էին ինձ։ Ներս մտայ, փոքրիկ շողն այլևս չկար, նա անյայտացել էր, ինչպէս մի թռչուն։ Դրան ծակը միւս կողմից խցուած էր։ Կանգ առայ խաւարի մէջ առժամանակ՝ հայեացքս դրանը յառած, ապա անյոյս ու վշտացած նստեցի դիւնի վրայ։ Ինքս էի առաջ ցանկանում, որ ինձ գայթակղեցնող այդ այդ փոքրիկ անցքը փակուէր, և այժմ դժգոհ էի, որ այդ կատարուել է։ Հաւատացած էի, որ Մարգարտի գործն էր, և այդ ւելի էր վշտացնում ինձ։ Միթէ իմացաւ, որ ես նայում էի գաղտագողի կերպով, թէ

հէնց այնպէս, իբրև փորձուած կի՞ն ինքնաբերաբար, իր սեռին յատուկ բնազդով որևէ անհամեստութեան հնարաւորութիւնն է խափանել։ Այսպէս թէ այնպէս այդ նրա գործն էր և ես ի սրտէ ցաւեցի. կարծես մի ձեռք կը ծքիս հարուածեց ու յետ մղեց ինձ, երբ ես այնպէս մօտ էի իմ երջանկութեանը։

Մի բան սակայն հաստատ էր. ես թէև այլևս գաղտազողի նայել չէի կարող, բայց Մարգարտի պատկերն այժմ իմ սենեակումն էր այն շողի պէս և խաղում էր իմ աչքի առաջ, իմ երեակայութեան հետ։ Եւ ինձ թւում էր, որ վաղուց է, ինչ ես ծանօթ եմ այդ պատկերին, վաղուց է, որ ես նրան գուրզուրում եմ հոգուս խորքում եմ նրա հետ անգիտակցաբար, լոռութեամբ։ Լեռներում ու ձորերում մենակ թափառելիս որքան անգամ ես տշխատում էի բռնել, վայփայել բնութեան երազը կենդանի ու գեղեցիկ. այժմ այդ երազն է ապրում հարեան սենեակում, և վշտանում էի, որ այնտեղից ինձ մօտ թափանցող խորհրդաւոր շողը խաւարեց։

Ճարս կտրած՝ դուրս եկայ սենեակիցս և զնացի թափառելու խաւար դաշտերում, ուր նոյնպէս մարել էին բոլոր

լոյսերը, լոռւթեան պլազիան աչքերը։ Ոչինչ
չէր խանգարում ինձ, և մտքերս դառնում
էին գլխումս սնօրինակ ուժգնութեամբ։ Իմ
սրտում սկսուած հին փոթորիկը, բոցոտ յոյ-
զերի շվիթը—անորոշ ու անհասկանալի՝
այժմ պատկեր ու նշանակութիւն էր ստա-
նում։ Հնդհատումն չկար. մի օր հոգուս
խորքում մի զգացմունք էր ծնել, աճել էր
դանդաղութեամբ և այժմ կարծես այլևս
պարտակել չէի կարողանում, այն աստիճան
նա բուռն էր ու խորունկ։ Որչափ և տար-
օրինակ լինէր այդ, բայց պարզ էր, որ երկու
քոյրերը փոխառփոխ բորբոքել էին իմ սրտի
կրակը, որ այժմ հրղեհում էր ինձ, Զգացի,
որ այսպէս հեռանալ չեմ կարող, և որ լոռւ-
թեան ու խաւարի մէջ իմ ներքին աշխար-
հում կատարուել է մի անդառնալի բան։

Տուն դարձայ մտախոհ. հարևան սենեա-
կում դեռ ձայն ու խօսակցութիւն կար։ Կլա-
րան դարձեալ մի բան էր պահանջում,
քոյրը նախ փորձեց համոզել, մեղմացնել, և
երբ այդ անկարելի եղաւ, դուրս գնաց։ Քիչ
յետյ դրանս մօտից տանտիկնոջս ձայնը
լսեցի։

—Պարոն, օրիորդ Կլարան ձեզ բարի
գիշեր է մաղթում։

—Բարի գիշեր օրիորդ Կլարային:

Հասկանալի էր, Մարգարիտը քրոջ անօրինակ քմահաճոյքը կատարելու համար ստիպուած էր եղել դիմել տանտիկնոջս օգնութեանը՝ անծանօթ պարոնին անձամբ անհանգիստ չանելու համար:

Երբ հարևան սենեակում ամեն ինչ դադարեց, ես էլ անկողին մտայ, բայց երկար ժամանակ անքուն էի, ուշադրութեամբ լսում էի դրան միւս կողմում քնած կանանց շնչառութիւնը և աշխատում էի որոշել, թէ որը որին է, կամ աւելի ճիշտ՝ ես ուզում էի լսել մըայն Մարգարտի հևքը: Ապա սկըսեցի մտածել, որ բոլոր իմ արածը երեխայութիւն, անմտութիւն է, որ ծիծաղելի է այսպէս զբաղուել մի կնոջով, որ իս երեսն էլ չի տեսել, և որին ես դիտել եմ միայն մի անգամ, այն էլ զաղտագողի: Բայց իսկոյն իշշեցի, որ նրանից առաջ քոյրը կար իր այն հմայիչ արտաքինով, որին պակասում էր միայն իմացական կրակը ինձ բոլորովին յափըշտակելու համար: Ահա այժմ այդ կրակը, ահա նոյն Կլարան կերպարանափոխուած ու կատարեալ և իր հոգու խախտուած ներդաշնակութիւնը կարծես հրաշքով վերականգնած Մարգարտի մէջ: Առաջինից ես համարձակ

կարող էի փախչել, նա վտանգաւոր չէր,
բայց այս երկրորդը, այս աննման Մարգա-
րիտը իսկեւիսկ մի սֆինքս էր իմ ճանապար-
հի վրայ, և նրա առեղծուածներն իրանց
խորհրդաւորութեամբ ինձ սղմում էին ինչ-
պէս երկաթէ օղակներ։ Ինքնախաբէութիւնն
անօգուտ էր. զգացի, որ չեմ էլ փորձում
ազատուել և նոյնիսկ ինքս եմ նետում
դէպի նա, ինչպէս թիթեռնիկը դէպի բոցը։
Ես նման էի լեռակատարից պոկուած ժայ-
ռին, որ արագութեամբ ներքեւ է գլորւում և
յայտնի չէ՝ թէ ուր կը հանգչի։

V

Օգոստոսի սկիզբն էր, մի սիրում առա-
ւոտ։ Վճռել էի ամբողջ օրը տանից չհեռա-
նալ. ինչու, չէի կարող ասել. գուցէ մի
պարզ քմահաճոյք էր՝ արդիւնք իմ ներ-
կային դրութեան կամ գուցէ մի ներքին
պատճառ կար, որ ինձանից էլ գաղտնի էր։
Մարդ լաճախ իր սեփական վարմունքի
գրդիչները հեշտութեամբ գտնել չի կարողա-
նում։ Տրամադրութիւնս սկզբում վատ էր.
յետոյ չափազանց ուրախացայ, որովհետեւ
տանտիկինս հաղորդեց, թէ Մարգարիտը

կարող է մեզ սեղանակից լինել ճաշին, եթէ
մենք սովորականից ուշ ճաշենք, մինչև նա
կարողանայ քրոջը կերակրել:

— Խեղճ կինը սաստիկ ձանձրանում է,
աւելացրեց տանտիկինս, մեզ հետ գոնէ կը
խօսի, սիրուր կը բացուի: Քոյրը ճաշից յետոյ
պառկում է հանգստանալու, այն ժամանակ
նա կարող է ցած դալ:

Այս նորութիւնն ինձ այնպէս ուրա-
խացրեց, որ ես յիմարացած բացականչեցի՝
«Հնորհակալ եմ»: տանտիկինս զարմացած
նայեց ինձ, ինքս էլ շփոթուեցի ու կարկամ-
ուեցի: Ինչի՞ համար էի շնորհակալ և ումը...
Զգիտեմ, բայց ես այնպէս երջանիկ էի, որ
վերջապէս մօտիկից պիտի կարողանում տես-
նել այն սքանչելի գեղեցկութիւնը, խօսել
նրա հետ, իմանալ վերջապէս՝ ով է նա, և
ինչու է այստեղ, պարզել մանաւանդ՝ թէ
ի՞նչ ներքին կապ կայ իմ և նրա բախտի
ուշ:

Համբերութիւն չկար, ժամանակից շատ
առաջ ցած իջայ սեղանատուն, բայց ինչ
անելս չգիտէի: Նստել չկարողացայ, սկսեցի
քայլել մի պատից միւսը: Մօտեցայ հայելուն
մազերս յարդարելու համար և սարսափով
նկատեցի, որ շփոթութեան մէջ մոռացել

Եմ փողպատս կապել։ Շտապով դուրս փախայ սեղանատնից, սենեակս բարձրացայ, կարգի ձգեցի զգեստս, կրկին յետ եկայ։ Դարձեալ մենակ էի, դարձեալ քայլել սկսեցի, հայելու մէջ նայեցի, մազերս յետ ձգեցի ու շտկեցի, սիրուն էի, զոհ մնացի, որ այդպէս է։ Տանտիկինը դեռ աշխատում էր իռհանոցում։ Դրան առաջ լսուեց կանացի զգեստի թեթև շրշիւն։ Ես յետ նայեցի յուզմունքով... Նա էր, Մարգարիտը, որ մտաւ ու կանգ առաւ շուարած։ Մենք նայում էինք իրար լոռութեամբ. դա մի վայրկեան էր, որ ինձ շատ երկար թւաց, ուզեցի մի բան ասել, բայց չկարողացայ և զարմացած էի, որ այդ կինն այդպէս շփոթում է ինձ։ Լոռութիւնն ընդհատեց նա։

— Ներեցէք, պարոն, ես կարծում էի, թէ տանտիկինն այստեղ է... ձեր մասին նա ինձ շատ է պատմել, մենք համարեա ծանօթներ ենք, մեզ ներկայացնող չկայ, անհրաժեշտ պարտքը մենք ինքներս կատարենք։

Նա շնորհալի ձեռվ ձեռքը մեկնեց, որ ես բռնեցի հազիւ զսպուած յուզմունքով և մի անշնորհք շարժումով դիպայ աթոռին, որ քիչ մնաց ընկնի։ Մարգարիտը անուշադրութեան տուեց այդ բոլորը, հանդարտ մօտե-

ցաւ լուսամուտին և նայում էր դուրսը։ Սե զգեստի մէջ նրա գեղեցիկ, հոյակապ մարմնի ձեերը իրանց բոլոր կատարելութեամբ ծրագրւում էին ակնապարար կերպով։ Այդ ընդհանուր սեռութեան վրայ էլ աւելի գրաւիչ էր նրա դէմքի քնքոյշ սպիտակութիւնը և հարուստ մազերի ոսկեզոյն փայլը։ Զգաց արդեօք, որ նայում եմ նրան յափշտակուած, չգիտեմ, միայն յետ դարձաւ, անհոգ կերպով ասաց։

— Հրաշալի վայրում էք ապրում, հրաշալի։ մի զիշեր եմ անցկացրել այստեղ և այնպէս լաւ եմ զգում ինձ այնպէս լաւ։

— Ես շատ ուրախ եմ, տիկին... այն, այստեղ շատ գեղեցիկ է, կազդուրիչ, մեղմ օդ... յուսամ՝ չէք ձանձրանայ, զբուանքներ կատարելու շատ յարմար անկիւններ կան, և ես...»

Ուզում էի յիմարաբար ասել, թէ ես պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու, բայց զգացի, որ շատախօսում եմ, ոտքովս թեթև աղմուկ հանեցի ու լռեցի։ Հաւատացած եմ սակայն, որ նա լսեց ինձ և հասկացաւ դրութիւնս. ինքը բնաւ չէր շփոթւում, ես էի երեխայ դարձել մինչև այն աստիճան, որ վախենում էի շարունակել խօսակցութիւնը. զգում էի,

որ անպատճառ յիմարութիւն կ'ասեմ։ Մարդարիտը յետ եկաւ մինչև սեղանը, յետելից ձեռներով յենուեց նրան, աջ ոտքի թաթը յատակի վրայ խաղացնելով, ինչպէս անում են մտախոհ կամ երազող մարդիկ, գեղեցիկ աչքերը լուսամուտից դէպի հեռուն յառած՝ նայում էր լուսութեամբ։

— Ես ինչպէս նախանձում եմ ձեզ, մըմնջաց նա կամացուկ.— դուք կարող եք գնալ հեռու, հեռու, այ այն լեռներն ու ձորերը, որոնք կարծես հեռում են մշուշի մէջ։

— Այս, այնտեղ շատ գեղեցիկ է, դուք էլ հեշտութեամբ կարող եք վայելել լեռնային բնութիւնը, այդ ամենսին դժուար չէ։

— Բայց քոյլս կայ, ես նրան մենակ ձգել չեմ կարող, նա այնպէս հեռու չի գնայ, այսինքն չի կարող գնալ։

Նա մի փոքր լոեց՝ միշտ աչքերը հեռուն ուղղած, ապա յանկարծ աւելացրեց՝ առանց ինձ նայելու։

— Այնպէս չէ, բարձր լեռներն ու մթին անտառները սարսափելի են զիշերով. դուք զդացել էք այդ սարսափը։

— Մարսափելի՞... ոչ, միայն խորհրդաւոր են ու ճնշող։

— Չգիտեմ, ինձ միշտ թւացել է, թէ

ՆՐԱՆՔ ԽԱւարի մէջ սարսափելի են:

Նա լոեց, բայց շարունակում էր ոտքով խաղալ յատակի վրայ և ըստ երեսին բոլորովին ուրիշ բան էր մտածում: Ներս մտաւ տանտիկինը ճաշի պարագաներով:

— Ախ, դուք արդէն ծանօթացել էք, ինչ լաւ է. զիտէք ինչպէս ուրախ եմ այսօր. վաղուց է, ինչ երեքով սեղան չենք նստել. այս նկարիչն ել շատ անգամ օրերով անյայտանում է, և ես մնում եմ բոլորովին մենակ, այնպէս տխուր է լինում, այնպէս տխուր: Զեր ուաքը բարի է, տիկին, դուք եկաք, ահա նա էլ տանն է, այսօր դուրս չի գնացել:

— Այսօր ինձ այնպէս յոգնած էի զգում, ասացի ես և զգացի, որ կարմրում եմ: Նոյն վայրկենին Մարգարիտն ինձ նայեց մի հայեացքով, որ կարծես ուզում էր ասել՝ «միթէ»: Ստում էի և նրա հայեացքը տանել չկարողացայ, զլուխս քաշ ձգեցի: Եւ վայրկենապէս զլխովս անցաւ մի անախորժ միտք, թէ գուցէ նա զիտէ իս ներքինը և նոյնիսկ նկատել է, երբ ես նայել եմ դրան ճեղքից: Ճաշի ընթացքում ես ինձ զգում էի յանցաւոր երեխայի կացութեան մէջ, որ սպասում է, թէ շուտով իր ծածուկ արար-

քը կը բացուի, և ինքը կը պատժուի։ Տանտիկինը հանաքներ էր անում, Մարգարիտը խօսում էր աշխարհ տեսած ու ապրած կնոջ համարձակութեամբ ամեն բանից։ Ես լսում էի լոռութեամբ. ամեն անգամ, երբ փորձում էի նայել նրան, հայեացքս նրա աչքերին էին հանդիպում, իսկոյն զլուխս քաշ էի ձրգում և կարմրում, անկարելի էր դիմանալ։ Ի՞նչ ունէր այդ կինը իր դէմքի վրայ, մանաւանդ աչքերի մէջ, որ ինձ ստիպում էր լռել, բայց աներկբայ էր, որ նա զգում էր իր ոյժը, որ դա նրա համար նորութիւն չէր, ու կարծես զուարճանում էր իմ յուզմունքով, խաղում էր ինձ հետ, ինչպէս երեխան կը խաղար իր գնդակի հետ։ Ես այլիս չէի լսում, թէ նա ի՞նչ է խօսում, ի՞նչ է պատմում, նրա ձայնի ելեկջերը հընչւում էին իմ ականջին որպէս մի անըմբոնելի երաժշտութիւն, և միայն մտածում էի այն մասին, թէ ես ինչու եմ լռել, ինչու չեմ կարողանում խօսել։ Դարձեալ այս անօրինակ լոռութիւնը, հզօր, ամենակարող, որ գործում է համրօքն ու տիրաբար, որ ընկճում, յաղթահարում է, ինչպէս ինձ այս ժամին։ Յիշեցի, որ մի տեղ կարդացել եմ։ «ԵՐԲ ՉՐԹՈՒՆՔՆԵՐԸ ՆԻՐԻՌՈՒՄ ԵՆ, ՀՈՎՔԻՆ

զարթնում է և գործի կենում»։ Ո՞րտեղից
յիշեցի. այժմ այս նախադասութիւնը դառ-
նում էր իմ գլխում՝ ինչպէս ծանօթ երդի
մի կտոր, որ չգիտես ինչո՞ւ մարդ անդա-
դար կրկնում է։

Կացութիւնս խղճալի էր ու վտանգա-
ւոր. ես մի բառ չեի կարողանում ասել
խօսակցութեանը մասնակցելու համար։ Եթե
տղամարդը կարկամւում է մի կնոջ առաջ,
վստահ կարող է լինել, որ հոգին գործում
է անօրինակ ուժգնութեամբ, ինչպէս հէնց
նոր վանդակի մէջ դրած թռչնակ, որ թր-
պըտում է դուրս թռչելու համար։ Այս կնոջ
հանդէպ իմ շրթունքներն էին կարկամուել,
ես համը էի կտրել, բայց հոգիս գալարւում
էր լոռութեան մէջ, և ինչ-որ մութ իղձեր
աղմկում էին նրան։

Դաւադրական մի դեղեցկութիւն կայ-
ան լոռութեան մէջ, ուր օրօրւում է դիմացդ
նստած կնոջ պատկերը, և եթե համրօրէն,
պաշտամունքի երկիւղածութեամբ աշխա-
տում ես քոներքին աշխարհում պարփակել մի
գեղեցիկ գորութիւն, աներևոյթապէս միաց-
նելքո հոգուն մի այլ հոգի, որ անգիտանում
է իրանից այնքան մօտիկ կատարուող սքան-
չելի պարքարը։ Բաժանուած սէրը կամ

տանջանքը խիստ գունատ է այն մենաւոր զգացմունքի հանդէպ, որ բուն է դնում մի սրառում՝ ինչպէս փոքրիկ օձը մի սև խորշում կծիկ կծիկ գալարուած։ Հոգիների յատակը ծալքեր ունի, որոնք ահաւոր են կամ սքանչելի, եթք շրթունքները խսպառ համբ են։ Սէրը և ոճիրը այնտեղ են հանգչում լռութեան մէջ։ Ահա այդ դիւթական լռութիւնն էր, սիրոյ լռութիւնը, որ համակել էր իմ ամբողջ էութիւնը, և ես ցաւով էի մտածում, որ գուցէ իմ հոգին աղմկող այդ բուռն զգացմունքի ծանրութիւնը մեն-մենակ տանեմ, անընկեր ու լքուած։
Ես տանջւում էի...

— Զէի՞ք կամենայ մի փոքր տապակած գետնախնձոր, հարցրեց տանտիկինս։

— Ո՛չ։

— Հիւանդ չէ՞ք։

— Ո՛չ։

— Պարոնը համարեա ոչինչ չկերաւ, ասաց Մարդարիտը։

— Մի օր մնաց տանը և ահա այսպէս վատ է զգում իրան։

Պատասխանի փոխարէն ես լուռ նայեցի խօսակիցներիս անորոշ, համարեա ապուշ նայեացքով։

Զիմազայ, թէ ինչպէս վերջացաւ ճա-
շը, ինչպէս մենք պարտէզ դուրս եկանք։
Տանտիկինը մեզ շուտով թողեց և մենք եր-
կըսով կրկին մնացինք երեսառերես։ Մար-
գարիտը մի շինծու հետաքրքրութեամբ, որ
այնպէս յաջողւում է կանանց և այնքան
գողարիկ է, նայում էր ծաղիկներին։ Մի ամ-
բողջ խումբ մեղուներ աշխատում էին նրանց
վրայ՝ գլուխները թաղած ծաղկաբաժկնե-
րի մէջ։ Ես ստիպուած էի ցոյց տալ, թէ
բաժանում եմ նրա հետաքրքրութիւնը, բայց
իրօք մտածում էի խօսակցութիւն սկսել։

— Նայեցէք այս մեղուներին, ասացնա,
սրանց ըստ երեսյթին խելացի, գիտակցա-
կան աշխատանքի տակ թագնուած անգի-
տակցութիւնը ինձ համար միշտ եղել է սի
զարմանալի առեղծուած։

— Ինչու չէք ասում, տիկին, արտա-
քին անգիտակցութեան տակ թագնուած գի-
տակցութիւնը։ Նրանց աշխատանքը մեզ
թւում է մեքենայական, բայց այդպէս է ար-
դեօք։

— Թող այդպէս լինի, էականն այդ չէ,
այլ ներքինը, որը մնում է առեղծուած։

— Լոռութեան մէջ, տիկին, շատ, չափա-
կանց շատ բան կայ, որոնք միշտ կը մնան

առեղծուածներ. մեղուների ներքինն էլ այն
մեծ լոռւթեան մի մասնիկն է, որի մէջ կա-
տարւում են այնքան սքանչելիքներ:

— Սքանչելիքներ... հաւատացած էք:

Նա թափով մի ծաղիկ քաղեց և նա-
յում էր թերթիկներին մտախոհ կերպով՝ ա-
սես այնտեղ փնտրելով իր հարցի պատաս-
խանը:

— Միթէ դուք հակառակն էք մտածում:

— Լոռւթեան մէջ կատարուածը տա-
րաբախտաբար միշտ սքանչելի չէ, ասաց
նա և ներվային շարժումով փետեց ծաղկի
թերթիկները, ցրիւ տուեց:

Տանտիկինը յայտնուեց:

— Տիկին, կլարան զարթնել է և ձեզ է
կանչում:

Մարգարիտը հեռացաւ շտապով, թող-
նելով՝ որ ես խորհեմ նրա վերջին ասածի
վրայ: Արդարե՛ ինչ էր ուզում ասել «լոռւ-
թիւնը սիշտ սքանչելի չէ» խօսքերով: Մի-
թէ նա գուշակել է իմ հոգում կատարուա-
ծը և դժգոհ էր, միթէ ուզում էր ասել, թէ
ինքը գիտէր, որ ես նայել եմ նրան զաղ-
տագողի ձևով և ակնարկ էր անում ինձ պատ-
ժելու համար: Բոլոր մտքերս վատ էին,
ճաշից առաջ այդ կնոջը տեսնելու երջանիկ

տրամադրութիւնս կորաւ, և նրա տեղը
մնաց մի ճնշող զգացմունք, ուր ամօթն ու
անորոշութիւնը, երկիւղն ու թախիծը խառն
էին։ Ավասասացի, որ մի քանի օր տուած
չմեկնեցի։ Բարձրացայ սենեակս, պայուսակս
կապեցի և վար իջայ, տանտիկնոցս մնաս
բարի ասացի։

— Ո՞ւր դարձեալ։

— Լեռները։

— Երեկոյեան կը վերադառնաք։

— Զեմ կարծում։

— Դարձեալ... ախ այդ նկարիչները։

Ես մեկնեցի, յուսալով՝ որ մինչև վե-
րադարձս մի բան տեղի կ'ունենայ, մի
անսպասելի փոփոխութիւն, որ ինձ կ'ազատի
այս ծանր վիճակից։

V1

Երեք օր յետոյ վերադարձայ։

Պահսխօնում ոչ մի փոփոխութիւն։

Իրերն ընթանում էին առաջուայ կարգով։

— Ահա և թափառականը, ասաց տան-
տիկինս ճաշի ժամանակ։ Կարծում էի, թէ ձեր
ուտքը բարի է, տիկին։ այսուհետեւ մի քիչ էլ
տանը կը նստի, բայց էլի մեզ մենակ թողեց։

— Երեխ ոչ միայն ոտքը բարի չէ, պատասխանեց Մարգարիտը, այլ և ձանձրացնում ենք նրան:

— Տիկին, լաւ գիտէք, որ ձեր ասածը ճշմարիտ չէ, որ դուք ինձ բնաւ չեք ձանձրացնում:

— Ես գիտեմ... օհօ:

Նու ծիծաղեց բարձրածայն, և Ես կրկին կարմրեցի ասածիս համար ու զլուխս քաշ ձգեցի:

— Ես միայն մի բան գիտեմ, որ դուք սիրում էք բնութիւնը, լեռնային տեսարանները, ինչպէս բանաստեղծնկարիչ:

— Եւ ձորերի խուլ լոռութիւնը, և' անտառների հաղիւ լսելի շշուկը...

— Թռչունների երգը, ջրերի կարկաչը, խոտերի փսխոցը, զեփիւռի սլուցը, շարունակեցնակատակելով և կրկին քըզաց բարձրածայն ու լոեց: Նա մտախոհ խաղում էր ձեռքի պատառքաղի հետ, քիչ յետոյ շարունակեց.

— ...Իսկ Ես ձեր այդ լոռութիւնը բնաւ չեմ սիրում... լոռութիւնը զարհուրելի է... Նա բարոյական աւելածն է... Ներքին թրշնամին, որ կրծում է այնքան ազնիւ, անմեղ հոգիներ խուլ խաւարի մէջ. ոչ, Ես դողում եմ լոռութիւնից:

—Միշտ:

—Միշտ... լոռութիւնը ինքը սոսկումնէ. Եթէ բնութեան մէջ ձայնը չլինէր, երկիրը սարսափից կը ճայթէր ու վշուր-վշուրցրիւ կը դար անհունութեան մէջ. Եթէ մարդը խօսք չունենար, հոգին կը պայթէր զարհուրանքից. Վայ այն հոգուն, ուր իշխումէ լոռութիւնը։ Համրերը միշտ խենթեր են նաև... Ես լոռութիւն չեմ սիրում։

Նրա ձայնը դողում էր. խօսքերը, որոնք հնչւում էին անօրինակ ուժգնութեամբ, կարծես մի մութ զաղտնիք էին թագցնում։ Ես չէի սպասում, թէ նա այսքան լուրջ կերպով կը զբաղուի մի անմեղ խնդրով, այսքան կիրք ու յոյզ կը դնի իր համոզմունքների մէջ։ Զարմացած էի ու հետաքրքրուած, ուստի մեղմութեամբ շարունակեցի։

—Ես ձեզ հետ համաձայն չեմ, տիկին. Խօսքը լոռութեան մի մասն է միայն, ամենաչնչին, ամենախղճուկ մասը, հաւատացնում եմ ձեզ, կեանքի և տիեզերքի խորհուրդը լոռութեան մէջ է։ Խօսքը լոռութեան մի անկիւնը բացող քօղն է, իսկ նուիրական ստեղծագործութիւնը տիեզերքի մէջ կամ մարդկային հոգում միշտ կատարում է համրօրէն, մի վեհ խաղաղութեան մէջ, ուր

վայրկեանները յաջորդում են իրար անշառուկ, և ամեն մէկը քար լոռոթեամբ կերտում է սքանչելիքներ։ Միթէ համաձայն չէք, որ նոյն իսկ անկեղծ ու խորունկ սէրը միշտ համը է լինում. զուր չէ ասուած, որ «Երբ շրթունքները նիրհում եմ, հոգին զարթնում է և գործի կենում»։

— Տիկին, ձեր կարկանդակն այսօր հիանալի է, դիմեց նա յանկարծ տանտիկնոջը։ Ես կարկամեցի ու զայրացայ, աւելի պարզ ու վճռական ձևով դժուար էր հեզնել իմ ասածը, մանաւանդ սիրոյ իմ փիլիսոփայութիւնը։

— Ճաշի ժամանակ մետաֆիզիկան բաւական անմարս բան է, այնպէս չէ, ասաց նա անհով ծիծաղելով։

Այրի է, մտածեցի ես, իսկ այրիները նման են այն թռչուններին, որոնք մի անգամ ազատուել են թակարդից։ Մէրն իբրև իդէալական, եթերային մի յարաբերութիւն սեռերի՝ դադարել է նրանց համար որևէ գին ունենալ, որովհետև կեանքը և իրերը դարձել են դրական։ Իմ բառերը երեխ խիստ օտարուի են հնչում այս այրի կնոջ ականջին, և իմ հոգին բորբոքող կրակը զուցէ երբէք չի վարակի սրան։ Ո՞վ գիտէ, զուցէ

նա իր գեղեցիկ արտաքինի տակ թազցնում
է կեանքի տղեղութիւններից կամ անարդա-
րութիւններից ցաւած, յոզնած մի հոգի,
հեղնող ու թերահաւատ դէպի ամենը և ա-
մեն ինչ, որ վերաբերում է մարդկային իդէա-
լական յարաբերութիւններին:

Այս բոլորն անցնում էր իմ գլխով այն
ժամանակ, երբ Մարդարիտը հանդարտ ու-
տում էր կարկանդակները և վրաս չէր էլ
նայում: Այսպիսի լոռութիւնը ճիշտ որ զար-
հուրելի էր, որովհետև իմ ներքին աշխարհում
գալարուող լուռ զգացմունքին այս գեղեցիկ,
այս դիւթական արարածը սլատասխանում
էր իր կարկանդակներով: Դա էլ մի տեսակ
աններդաշնակութիւն էր, որ իմ սիրտը ցա-
ւեցնում էր: Ինձ թւում էր, թէ գեղեցկու-
թիւնը երբէք բիրտ չպէտք է լինի:

Ճաշը վերջացաւ. մենք կրկին դուրս
եկանք պարտէզ:

— Հրաշալի օր է, ասաց նա՝ դէպի հե-
ռուն, դէպի կապուտակ լեռները նայելով.
իսկեսկ թափառելու և լոռութեան հմայքը
ճաշակելու օր, այնպէս չէ...

Նա հեղնում էր:

— Ես այսօր զբոսանքի չեմ գնալու:

— Ի՞ոչպէս պսացիք ճաշի ժամանակ.

«Եթ շրթունքները նիրհում եմ, հոգին զարթ-
նում է և գործի կենում»։ լաւ է ասուած,
բայց ինձ հետ ձեր հոգին գործի կենալու
պէտք չի զդայ, որովհետեւ մենք միշտ կը
խօսենք։ Այ, զնանք դէպի այն ծառուղին,
ուր այնպէս զով է, տանտիկինն ինձ կը
կանչի, եթէ Կլարան զարթնի։

Նա ներս մտաւ, հովանոցը վերցրեց, և
մենք քայլեցինք լոռովեամբ՝ կողք կողքի։
Ճանապարհին մի քանի անգամ նրա կիրկ
բազուկը դիպաւ իմ թևին և ախորժելի սար-
սուռով ցնցեց ինձ։ Ես նայեցի գաղտազողի
կերպով՝ իմանալու համար, դիպուածով
եղաւ այդ հպումը, թէ դիտաւորեալ, բայց
նրա դէմքի վրայ ոչ մի փոփոխութիւն։ Նա
քայլում էր իմ կողքից հոյակապ ու սեա-
զգեստ և անհոգ կերպով խաղացնում էր
ձեռքի հովանոցը։ Ծառուղին հրաշալի էր.
Երկու կողմից ծառերը բարձրացել էին և
վերևում սիրահարների պէս գրկուել իրար
հետ՝ ոստի խառնելով։ Մեր գլուխնե-
րի վրայ կանաչի մի սքանչելի կամար էր՝
տերևների մոզայկներով զարդարուած, որոնց
արանքից արևի շողերը թափանցում էին,
մի վայրկեան խաղում իմ գեղեցիկ ուղեկ-
ցուհու ոսկեգոյն մազերի, ճակատի, կամ

այտերի հետ, ինչպէս փայլուն թիթեռներ,
իսկ նա շարունակում էր քայլել՝ հայեացքը
միշտ դէպի հեռուն, դէմքը մատզբաղ, ե-
ռագող:

Ես լոռում էի յամառաբար և սպասում.
արդէն ծառուղիի մէջտեղումն էինք, երբ
նա ընդհատեց լոռվթիւնը.

—Ես ասացի, որ լոռվթիւնը զարհու-
րելի է, իսկ դուք շարունակում էք լոել:

—«Երբ շրթունքները նիրհում են, հո-
գին զարթնում է և գործի կենում», պա-
տասխանեցի ես առանց վերև նայելու. Նա
յանկարծ կանգ առաւ, իր ուժեղ, դիւթիչ
հայեացքն ինձ ուղղեց մի վայրկեան, ապա
հովանոցի ծայրով մի չոր տերև ծակեց ու
վերցրեց:

—Դուք ինձ սիրում էք, հարցրեց նա
վճռական ու լուրջ կերպով:

Հարցն այն աստիճան անսպասելի էր,
որ ես միանգամայն շփոթուեցի և մնացի
կարկամուած: Մի վայրկեան մենք նայում
էինք իրար. Նա համարձակ ու իշխող, իսկ
ես փոքրացած ու խղճուկ:

—Զէք պատասխանում:

—Այսինքն... ես ինչպէս արտայա-
տեմ... դուք այնպէս... յանկարձակի...

— Դուք ինձ սիրում էք, հարցու կարծեմ պարզ է, և ձեր մի խօսքն այժմ աւելի արժէ, քան ձեր լոռոթեան ամբողջ փիլիսոփայութիւնը. Ես այդ խօսքին եմ սպասում:

— Այն, սիրում եմ...

— Այսպէս... Ես այդպէս էլ ենթադրում էի. Երբ տղամարդը կնոջ առաջ միշտ խրտնած հորթի կերպարանք է շինում, ապուշ-ապուշ նայում երեսին, լալկան ճառեր ասում, նա կամ սիրում է, կամ սիրելու վրայ է:

Նա ծիծաղեց, բայց այս անգամ առհարկի:

— Ո՞չ, տիկին, երբ տղամարդը կնոջ մոտ համբ է կտրում, խօսք չի դտնում ասելու, նա կամ սիրում է, կամ սիրելու վրայ է:

— Լաւ, ընդունենք, որ այդպէս է, բայց համաձայնեցէք, որ ձեր սէրը շատ է նման մեղուների սիրուն դէպի ծաղիկները: Բղզաց, թուաւ, ճանապարհին դտաւ մի սիրուն ծաղիկ, թերը կը ծալի, կը նստի ծծելու, յետո՞յ... դարձեալ դէպի առաջ, դէպի նոր ծաղիկներ, որոնց բոլորին նա հաւասար չափով է սիրում անշուշտ: Ես ձեր ճանապարհի վրայ լայտնուեցի, այդ ճշմարիտ է, բայց

խոստվանեցէք, որ ժամանակը կարճ էր,
այնպէս չէ, չափազանց կորճ, հազիւ մի
շաբաթ:

— Տիկին, գուցէ դուք նկատել էք, որ
Ես մի գեղապաշտ երազող եմ: Ես եկայ
յատկապէս այս խուլ անկիւնը՝ բնութեան
ծոցում մենակ երազելու համար: Շատերին
կարող է տարօրինակ թւալ, որ մի լուրջ
մարդ երազելը դարձնում է զբաղմունք.
Բայց Ես կը կամենայի, որ դա գոնէ ձեզ հա-
մար տարօրինակ չինէր: Մեր ամբողջ
կեանքն էլ մի երազ է, մի տխուր երազ, և
յետոյ՝ մեր արածի արժէքը մեր մէջ, մեր
հոգում պէտք է փնտրել և ոչ դրսում: Տա-
րօրինակութիւն չկայ աշխարհում, որովհե-
տե հաստատուն, յաւիտենական օրինակ
նոյնպէս չկայ: Ես իմ ծննդավայրում մի
մարդ էի ճանաչում, մի խեղճ, աղքատ ե-
րաժիշտ, որ փոխանակ իր արհեստով հաց
վաստակելու՝ բարձրանում էր զիշերները մի
բլրի վրայ և նուազում էր աստղերի համար.
տարօրինակ էր, չէ, ամենքն էին գտնում
տարօրինակ... Բայց մարդն ինքն էր միայն
ըմբռնում իր արածի արժէքը և իր ձեռվ
հասկանում կեանքը: Եւ այսպէս, տիկին,
Ես այն խեղճ երաժշտի պէս եկայ այս մո-

ռացուած վայրերում աստղերը երգելու խուլ
զիշերին։ Այստեղ իմ շուրջն իշխող այս
սքանչելի ներդաշնակութիւնն ինձ թւում էր
բնութեան մի սիրուն երազ։ Իս անվերջ
թափառումների մէջ ես յաճախ ցաւավ էի
մտածում, որ այդ զարմանալի երազը համր
է ամեն տեղ, որ նրան չի կարելի բռնել,
գգուել, գուրզուրել։ Ինձ թւում էր, թէ ա-
րարածների հոգում ապրող յարատե թախի-
ծը յատկապէս այդ երազը բռնելու և վայե-
լելու մշտական, անյագուրդ և անկարելի
տենչն է, որին բաւականութիւն տալու հա-
մար մենք քաղում և մի վայրկեան յետոյ
ոչնչացնում ենք զեղեցիկ ծաղիկները, վազ-
վըզում ենք կանաչի վրայով ու տրորում խո-
տերը, բռնում ենք զրաւիչ թիթեռը և սպա-
նում մեր ձեռքերի մէջ։ Ամեն մի մասնակի
զեղեցկութեան տակ մենք փնտրում ենք
անհունը և չգտնելով՝ ասես զայրացած
փշում ենք ու անցնում։ Բնութիւնը ստեղ-
ծում է, և մարդը միայն աւերում...

— Վերստին ստեղծելու համար։

— Անշուշտ, բայց աւելի նուազ կատա-
րեալը, քան բնութեան ստեղծագործու-
թիւնն է։ Բայց գուցէ ես ձեզ ձանձրաց-
նում եմ, տիկին։

— Խօսեցէք, խօսեցէք, Ես սիրում եմ,
Երբ այսպէս խօսում են:

— ...Եւ ահա հոգեկան այս կացութեան
մէջ անսպասելի կերպով Ես տեսայ ձեր
քըռջը...

— Իս քըռջը... Կրկնեց նա յուզմուն.
Քով.— Նստենք այս նստարանի վրայ:

— Ձեր քըռջը, շարունակեցի Ես՝ նրս-
տարանի վրայ տեղ բռնելուց յետոյ.— Նրա
դիւթական արտաքինով յափշտակուած՝ ինքս
ինձ ասացի. «ահա նա, այն երազը մարմ-
նացած մի չքնաղ արարածի մէջ», բայց ան-
միջապէս այն սպանիչ ժպիտը, նրա խախ-
տուած, խեղաթիւրուած հոգին, նրա փշրուած
բանականութիւնն ինձ յետ մղեց: Հոգուս
մէջ մնաց միայն մի կիզիչ ցաւ և նրա հմա-
յիչ պատկերը աննիւթ, եթերային, դար-
ձեալ երազի պէս, որ չգիտէի՛ ում հետ կա-
պել, ուր մարմնացնել: Որոշել էի հեռանալ
այդ ցաւով, դուք եկաք... և ինձ համար
պարզուեց ամեն ինչ, Ես տեսայ վերջապէս
իմ սեփական հոգին... Ես ձեզ սիրել եմ ա-
ռանց տեսնելու, Ես ձեզ սիրել եմ ձեր քըռջ
մէջ առանց այդ իմանալու, իմ հոգին ձեզ
փնտրում էր՝ ինչպէս թափառական ամպը
մի բարձր լեռնակատար, ինչպէս ծովեզը

կտրող թռչունների երամը հանգչելու մի ժայռ։ Ես անկեղծ եղայ, տիկին, բայց ձեր յուզմունքը ինձ ընկճում է, ինձ ցաւեցնում. գուցէ դուք մի հիասթափուած էք, մի վրշտահար, ներեցէք ինձ՝ եթէ իս խօսքերը եկան մի ծածուկ վէրք մորմոքելու, մի հին ցաւ նորոգելու...

— Դուք ինձ սիրել էք իս քրոջ մէջ... կրկնեց նա մեքենայաբար՝ աչքերը սի կէտի յառած և խորին ցաւով.— Խեղճ քոյր, խեղճ քոյր, շարունակեց նա յուզմունքով, և ես նկատեցի, որ աչքերը թագացան և շրթունքները դողդողացին։

Ես սպասում էի. նա հովանոցի ծայրով խազխզում էր գետինը՝ կիսով չափ առաջ կռացած։

— Շնորհակալ եմ ձեր անկեղծութեան համար, ասաց նա՝ յանկարծ ոտի կանգնելով.— Իրաւունք ունէիք ասել այդ բոլորը... խօսելը լաւ. է, թող ամենքը խօսեն, ամենքը, լռութիւնը զարհուրելի է, խեղճ քոյր... Բայց մենք շատ ուշացանք այստեղ, քոյրս երեխ զարթնեց, ահա տանտիկինը դուրս եկաւ դռնից. ցտեսութիւն։

— Բայց, տիկին...

— Ճտեսութիւն։

Եւ նա շտապով դիմեց դէպի տունը։
Ես մնացի կանգնած։ լուռ նայում էի
նրա սքանչելի հասակին, նրա բարձր, նուրբ
իրանին, որ թեթև օրորւում էր ծառերի
տակ, բոլոր այդ զեղեցիկ մարմնի բարե-
ձևութեանը, որի վրայ ընութիւնը զործել
էր ասես մի կանխամտածուած ծրագրով։
Նայում էի, և ինձ թւում էր, թէ այդ փախ-
չող պատկերից մի բան մնաց ինձ մօտ, մի
աներեսյթ բան նրա էութիւնից, որ շշեց-
րեց ինձ։ Էլ ոչ մի կասկած չկար, խենթի
պէս սիրում էի այդ կնոջը։ իսկ նա...

Վերստին նստեցի նստարանի վրայ,
երբ նա իսպառ ծածկուեց, և ընկղմուեցի
խոհերի մէջ։ Իմ բախսն էր վճռում...

VII

Անցան էլի մի քանի օրեր առանց որևէ
փոփոխութիւն բերելու մեր յարաբերու-
թիւնների մէջ։ Ճաշին և ընթրիքին Մար-
գարիտն իրան սլահում էր այնպէս, կարծես
ոչինչ չէր պատահել մեր մէջ, ոչ մի խօ-
սակցութիւն տեղի չէր ունեցել։ Երջանիկ
տանտիկինս խօսում էր մերթ իր հէրուայ
նկարչից, մերթ ուրիշ կենողներից, յաճախ

Եղանակից. Մարգարիտը կանացի յամառութեամբ միանգամայն անուշաղիր թողնելով ինձ՝ առանձին հետաքրքրութեամբ լսում էր նրան, ինքն էլ իր կողմից պատմում էր հազար ու մի աննշան բաներ, կեանքի մանր դիպուածներ, անմեղ արկածներ, որոնց յերիւրելու կանայք այնպէս վարպետ են: Երբեմն ես մի խուլ կատաղութեամբ աչքս յառում էի նրա երեսին՝ նրա ուշաղլութիւնը գրաւելու հաստատ որոշումով. Նա երկար ժամանակ տանում էր իմ հայեացքը դիտաւորեալ, խորամանկ ձևով և յանկարծ այնպէս էր նայում, որ ես ստիպուած՝ քաշ էի ձգում գլուխս: Այդ զարմանալի աչքերի լուս հայեացքին ես երբէք դիմանալ չէի կարողանում: Ես մնում էի վհատուած ու դատապարտուած լսելու այս երկու կանանց խօսակցութիւնները, որոնք կարծես դաւադիւներ լինէին իմ դէմ:

«Այրի է, մտածում էի ես, զուցէ և մի անսիրտ կին, իսկակիսկ մի գրաւիչ սֆինքս, որի առեղծուածները լուծել ես երբէք չեմ կարողանայ»:

Ճաշերից յետոյ նա այլիս բնաւ ինձ հետ պարտէզ չէր իջնում, դեպի ծառուղին չ'ը գնում և փակւում էր սենեակում քրոջ

հետ՝ ասես մի անասելի վտանգի առաջ։
Երեկոները ես լսում էի նրա ձայնը
դրանս առաջ։

— Պարոն, Կլարան ձեզ բարի գիշեր է
ցանկանում։

Ես պատասխանում էի սինոյն ձևով,
բայց վրդովուած, որ այդ կինը ինձ յիշում
է միայն այդ ժամանակ. ապա ես լսում էի
հարևան սենեակից կանացի զգեստների այն
մեղմ ու հաճելի խշոցը, որ յիշեցնում է
ծառերի սօսափիւնը դիշերին, անկողիննե-
րի թեթև ճռճոցը մարմինների ծանրու-
թեան տակ, և յետոյ ամեն բան լուսմ էր,
և իմ շուրջն իշխում էր մի զարհուրելի ա-
մայութիւն։ Ես սկսում էի մեղմիւ քայլել
սենեակումս յետ ու առաջ միակերպ, ան-
վերջ, ընկճուած խեղղող թախծի ծանրու-
թեան տակ։ Ինձ թւում էր այդ ժամերին,
որ ես մոռացուել եմ աշխարհից, որ էլ ոչ
մի կենդանի շունչ չկայ իմ շուրջը, որ ես
մենակ զտնուում եմ մի տեղ, ուր ինձանից
դուրս էլ ոչ ոք չկայ։ Ապա մի թեթև շշուկ,
մի չնչին ձայն հարևան սենեակից ինձ պար-
զում էր իրականութիւնը, և այն գիտակ-
ցութիւնը, թէ այս փոքրիկ դուռը բաժա-
նում է ինձ այն չքնաղ էակից, որ խլել է

իմ հանգիստը, աղմկել իմ հոգին, սիրու համակռւմ էր անհուն ցաւով։ Գոնէ հեռու լինէր, գոնէ թողնէր հեռանար, կամ ես կարողանայի գլուխ առնել կորչել, բայց այնքան մօտիկ, միայն մի դռնով բաժանուած՝ — այդ անտանելի էր։ Երբեմն մի խելազար տենդ էր բռնում հոգիս, ես մտածում էի մօտենալ այդ դրանը, կամացուկ կանչել նրա անունը, աղերսել, աղաչել, որ դուրս գայ։ Եւ այս ցանկութիւնը գնալով աճում, զօրանում էր իմ սրտում մինչև այն աստիճան, որ այդ աներեւակայելի գժութիւնը չանելու համար դուրս էի փախչում սենեակիցս, նստում պարտիզում, կամ գնում թափառելու խաւար դաշտերում։

Զարհուրելի էր. այդ կինը իմ ճակատագիրն էր դարձել, որից ես մի վայրկեան խուսափել չէի կարողանում։ Ես հաւատացած էի, թէ նա զիտէ բոլորն, ինչ ես կրում էի, հասկանում է իմ հոգեկան կացութիւնը և վարւում է ինձ հետ՝ ինչպէս բազէն իր որսի հետ, ճաշակում է իմ տանջանքը, մասսս ապրում է աւերածի գերագոյն հաճոյքը, ով զիտէ՝ ինչ մի սարսափելի զաղտնի քէն է յազեցնում՝ տղամարդի սիրտ այսպէս քրքըրելով։ Ես զիտէի, որ խաբուած սէրը շատ

անգամ սարսափելի է դարձնում կանաց, որ նրանք ընդունակ են այնուհետև կոյր ատելութեան և վրէժի առարկայ դարձնել առաջին պատահած տղամարդին։ Որքան բուռն ու անզուսազ է մի կին իր սիրոյ մէջ, այնքան կատաղի է և ահաւոր իր ատելութեան մէջ։ արդեօք մի այդպիսին չէ իմ ճանապարհի վրայ։

«Սֆինքս, սֆինքս, զարհուրելի առեղծուածներով», մրմնջում էի ես՝ խաւարի մէջ քայլելով։

Բայց և այնպէս մի բան պէտք էր անել, մի վճռական բան։

Մի օր ճաշի ժամանակ, երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհանոց մտաւ և մեզ մենակ թողեց, Մարգարիտը դարձաւ ինձ։

— Դուք դեռ երկա՞ր կը մնաք այստեղ։

Պատասխանի փոխարէն ես նրան նայեցի լուռ ու վշտացած։

— Հարցս ձեզ զարմացնում է։

— Ոչ միայն զարմացնում, այլև վրշտացնում է։ Եթէ ես ձեզ արդէն խիստ եմ ճանձրացրել, տիկին, կարող եմ հեռանալ. բայց կարծում եմ, որ իմ վերաբերմունքը դէպի ձեզ վայելչութեան սահմանից բնաւ չի անցել։

— Օ՛, բոլորովին այսպիսի պատասխանի համար չեր ձեզ տուած հարցու, ասաց նա Ժըտալով, — այլ հէնց այնպէս, մի բան ասած լինելու համար — դուք այնպէս լուռ էք միշտ:

— Ի՞նչ կայ որ, լոռոթիւնը թէև զարհուրելի է ձեր ասելով, բայց նրա պատճառած սուկումը շատերին խիստ հաճելի է:

— Դուք անարդար էք դէպի մի կին, որին չեք ճանաչում. ասենք՝ դա զարմանալի չէ, աղամարդիկ միշտ հեշտութեամբ անարդար են լինում, երբ խնդիրը կանաց է վերաբերում:

— Լսեցէք, տիկին, չէք գտնում, որ մեր այն խօսակցութիւնից յետոյ դուք ինձ գոնէ մի վերջին խօսք պարտական էք:

— Դուք գերադասում էք լոռոթիւնը, և ես ձեզ հաճելի լինելու համար լոռում եմ:

Եւ նա դարձեալ քոքջաց իր հնչուն, անհող ծիծաղով, որ երբեմն ինձ այնքան հաճելի էր և որ այժմ սրի պէս ցցւում էր սրտումս:

— Մի՛ շահագործէք այդ նախադասութիւնը, մի՛ աղաւաղէք նրա միտքը, աղաչում եմ ձեզ:

Ներս մտաւ տանտիկինը՝ բերելով երկուորդ կերակուրը:

— Հրաշալի է, ես շատ սիրում եմ մակարոնի, բացականչեց Մարգարիտը՝ կարծեսուրախացած, որ ինձ կարող է թողնել անպատճան:

«Աֆինքս, սառն, անողորմ սֆինքս», մոռացի ես՝ ճմրտելով ձեռքիս մէջ անձեռոցիկը:

— Տիկին, դարձայ ես դէպի տանտիկինս,—մոռացայ ձեզ ասել, որ վաղը մեկնում եմ:

— Դարձեա՞լ, Տէր Աստուած, քանի՞օրով. ախ այս նկարիչները:

— Ես մեկնում եմ իսպառ, աւելացրի ես վճռական եղանակով:

— Ի՞նչպէս, ինչու արդպէս յանկարծ, բացականչեց տանտիկինս շփոթուած ու լացակամած.—որքան ցաւալի է... ես ձեզ սիրում էի որդու պէս... յետոյ՝ ամենքս այնքան ուրախ էինք. և այն սենեակն էլ, որ պարապ է մնալու:

— Ապահով եղէք, ես կը վճարեմ ամբողջ ամսուայ վարձը:

— Ախ, այդ ոչինչ. վճարը չէ բանը... շնորհակալ եմ, բայց առանց ձեզ այնքան ձանձրալի կը լինի այստեղ, այնպէս չէ, տիկին, դիմեց նա Մարգարին:

— Հա, ի հարկէ, պատասխանեց վերջինս,—պարոնն իզուր է շտապում այդպէս. բայց Երևի ձանձրացրինք. ի՞նչ կարող ենք ասել:

Ճաշը վերջացաւ. Ես լռութեամբ բարձրացայ սենեակս՝ հաստատ որոշելով մեկնել յաջորդ առաւօտը: Ուրիշ ելք չկար:

Նոյն զիշեր, ե՛թ ամենքը քուն մտան, ես դուրս եկայ պարտէզ լռութեամբ և նրատեցի մի նստարանի վրայ: Ուզում էի վերջին անգամ ճաշակել այն վայրերի քաղցրութիւնն, ուր այնքան ախորժելի և դառն ժամեր էի անցրել: Գիւղում ճայն չկար. ճանապարհների վրայ դադարել էին ոտնածայները. լեռ ու ձոր, բլուր ու անտառներ նիրհում էին հսկայի քնով, և երկինքը՝ աստղագարդ ու անմոռնչ՝ ասես վեհօրէն հրսկում էր նրանց վրայ: Այնպիսի ժամ էր, որ կարծես բնութիւնը ընկղմուած լռութեան մէջ՝ մտմտում էր մեղմիւ իր անհասանելի գաղտնիքները, որոնցից ծնունդ պիտի առնէին այնքան սքանչելիքներ: Ինձ թւում էր, թէ այն թանձր խաւարի մէջ բոլոր բարերար ոյժերը գործում են մի առանձին ուժգրնութեամբ, և նրանց ընդհանուր ճիգերը միանում են այն զարմանալի ներդաշնակու-

թեան մէջ, որ այնքան աննիւթ վայելքների աղբիւր է և այնպէս օրօրում է մարդկայն հոգին սիրուն անուրջներով։ Այդ բարերար, ստեղծագործող լոռիթիւնը բոնում էր նաև իմ ամբողջ էռոթիւնը, թափանցում էր մինչև իմ սիրտը, ես կարծես լուծում, ապրում էի նրա հետ և երազում էի նրա հետ, բայց դժբախտ էի։ Տէր Աստուած, որքան գեղեցիկ էր ամեն ինչ։ Եւ ինչու մարդկային հոգին այդպէս աղմկող այնքան ցաւոտ յոյզեր, ինչու այդ սքանչելի ներդաշնակոթիւնը բալ' զամի կաթիւներով չի իջնում նաև տանջուող որտերի վրայ։

Ես մտածում էի, և իմ մտքերը ունեին:
Իմ ճակատագիրը՝ որպէս մարդի, ինձ
զայրացնում էր և վշտացնում: Անգամ սէ-
րը, անխառն, գերազոյն վայելքի միակ աղ-
բիւրը նոյնպէս թունոտ է: (Ի՞նչ ողորմելի
են մարդկային երջանկութեան երազները:
Եթէ հնար լինէր բոլոր ցաւերը ջնջել, այ-
նուամենայնիւ դեռ էլի միւիոնաւոր սրտեր
չէին մնայ մենակ ու չհասկացուած. դըժ-
բախտ սէրը յաւիտենական է, քանի որ մի
հոգի անհասկանալի ու բուռն մղումով կը-
նետուի դէպի մի ուրիշը առանց պատաս-
խան գտնելու:

Ո՞վ և ի՞նչը կարող է ինձ ամոքել. սի-
րում եմ, չզիտեմ ինչու և սիրուած չեմ՝
նոյնպէս առանց հասկանալու պատճառը: Եւ
կուրծքս ուռաւ, բարձրացաւ անյոյս վշտից
և դուրս թափուեց յորդ արցունքներով: Ես
լալիս էի դառնագին, և իմ հեկեկոցը միակ
աղմուկն էր, որ վրդովում էր բնութեան
լութիւնը: Գիշերային վեհ զեղեցկութեան,
այս զարմանալի հմայիչ ներդաշնակութեան
մէջ մէկ ես էի լալիս, և իս հեծկլտանքն
էր հնչւում աններդաշնակ կերպով: Եւ դա
հասկանալի էր, չէ՞ որ մարդը բոլոր արա-
րածներից ամենադժբախտն է:

Եւ նոյն վայրկենին ես լսեցի. Իմ յետենում խոտերի մեղմ խշխշոց և մի ձեռքընքշութեամբ դրուեց ուսիս. Յետ նայեցի... առջևս կանգնած էր մի բարձրահասակ սպիտակազգեստ կանացի պատկեր. Հզիտէի՝ աչքերիս հաւատակ. թէ՞ ոչ. Նա էր, Մարգարիտր:

— Պուք շամ էլ սանջռում, սաաց նա
քնքառթեամբ:

—Տանջւում եմ, թէ ոչ, միթէ դա կարող է ձեզ զբաղեցնել:

— Զբաղեցնել, ինչու չէ, ես սիրում եմ
տղամարդի արցունքը։ Այնպէս լաւ էր հըն-

չում ձեր հեծկլտանքը խաւարի ու լոռ-
թեան մէջ. դա խիստ բանաստեղծական է,
լոռթեան մէջ հեկեկանք... այնպէս չէ, և
ես վաղուց էի ձեզ լսում հաճոյքով:

— Դուք խստասիրտ էք, օ, չափազանց
խստասիրտ, և դուք կի՞ն էք:

— Այն, և հէնց դրա համար ինձ ար-
ցունք է հարկաւոր:

— Չեմ հասկանում:

— Չէք հասկանում. արցունքը, ծածուկ
վիշտը, սիրոյ միակ, հաստատուն նշանն է,
իմ կանացի ինքնասիրութիւնը գոհանում է,
երբ և՛ ինձ համար լալիս են, հասկացաք:

— Միայն այսքան:

— Բաւական չէ:

— Շնորհակալ եմ ձեր անկեղծութեան
համար. բարի գիշեր. ես կ'աշխատեմ մո-
ռանալ ամեն ինչ և միւս անգամ երբէք, եր-
բէք չարտասուել որևէ կնոջ համար:

Ես վեր կացայ և պատրաստում էի ներս
գնալ: Նա բռնեց ձեռքս:

— Նստեցէք այստեղ:

Ես լոռթեամբ հնազանդուեցի: Մենք
տեղաւորուեցինք նստարանի վրա կողք-կող-
քի: Միառժամանակ լոռթիւն տիրեց. ես
լսում էի նրա ընդհատ-ընդհատ շնչառու-

թիւնը, ես տեսնում էի, թէ նա ինչպէս
ձեռքը տանում էր դէպի ճակատը և յետ
ձգում մազերը ներվային շարժումով. պարզ
էր, որ նա ինձ կարևոր յայտնութիւն ունէր
անելու և չգիտէր ինչպէս սկսել:

— Լսեցէք. դուք վաղը մեկնում էք:

— Ես արդէն ասացի, որ մեկնում...

— Զեմ հաւատում:

— Դուք տարօրինակ էք, ես յայտնեցի
տանտիկնոջը հէնց ձեր ներկայութեամբ:

— Դա դեռ ոչինչ չի նշանակում. երբ
մի կնոջ համար լաց են լինում, այդպէս
հեշտութեամբ չեն հեռանում,

— Ի՞նչ էք ուզում ասել:

— Ուզում եմ ասել այն, որ դուք չեք
հեռանայ, և այդ վատ, շատ վատ կը լինի
թէ ձեզ և թէ մանաւանդ ինձ համար:

— Եւ թէ մանաւանդ ձեզ համար, կը կ-
նեցի ես դանդաղութեամբ, — աղաչում ձեզ,
տիկին, մի խօսէք այսպէս հանելուկներով,
դուք տեսնում էք, որ իմ բախտը ձեր մի
խօսքից է կախուած, խօսեցէք պարզ, հա-
կանալի լեզուով, որ ես իմ անելիքը գիտե-
նամ. Ազնիւ խօսք եմ տալիս ձեզ կատարել
բոլորը, ինչ որ պահանջէք ինձանից, միայն
թէ ես ճանաչեմ ձեր հոգին:

— Իմ հոգի՞ն... (դա մի խղճուկ թռչունէ, որ իր աւերուած ընի մօտ նստած սրգաւոր ու անյոյս՝ էլ սիրո չունի երկրորդը հիւսելու:) Ես այրի եմ, իմ և կեանքի մէջ մէկի տեղ երկու զերեզման կայ... այսքանը բաւական է ձեզ արդեօք:

— Իւրաքանչիւր հոգի ծնուռղ և մեռնող յոյների զերեզմանների մի շարք է, բայց և այնպէս կեանքը պատկանում է երիտասարդութեանը, դուք դեռ որքան ջահիլ էք...

— Այդ թողնենք, չէ՞ որ դուք էիք ասողը, որ իւրաքանչիւր մարդ կեանքը հասկանում է իր ձեռվ։ Իմն էլ այսպէս է։ Բայց աւելի լաւ է խօսենք ձեր մասին։ Քանի ժամանակ է, ես լաւ նկատում եմ, թէ ինչ է կատարում ձեզ հետ։ Նոյնիսկ իս եկած առաջին օրը ես լաւ հասկացայ ձեր ներքին յուղմունքը։ Դուք երեխ շատ չզարմացաք, երբ դրան ծակը փակած գտաք. կանայք շըջանկատ են։ Այս երեկոյ էլ ես լաւ լսում էի, թէ դուք ինչպէս զնում գալիս էիք ձեր սենեակում, լսեցի, ինչպէս դուրս եկաք, կամացուկ հետեւեցի ձեզ, վկայ եղայ ձեր գաղտնի արտասուքներին և մօտեցայ ձեզ հարցնելու, թէ ինչ էք սպասում ինձանից։

— Ես ձեզ սիրում եմ։

—Առանց ճանաչելու, ինչ երեխայութիւն:

—Չպիտեմ, անուանեցէք երեխայութիւն, յիմարութիւն, թեթևամտութիւն, բայց ես ձեզ սիրում եմ խենթի պէս և ձեզ համար լալիս եմ խաւարի մէջ։ Գիտակցութիւն չկայ, բանականութիւնս չի գործում, սիրուէ միայն, որ լութեան միջից մշում է, իսկ ձեր ներկայութեամբ թրպրտում է՝ կարծես կրծքից դուրս թռչելու և ձեր ոտքերի տակ ընկնելու համար։ Սա մի տանջանք է և գերազոյն հաճոյք միաժամանակ, բայց շարունակել չեմ կարող, իմ էութիւնը փշրւում է, ես մեռնում եմ կամաց-կամաց, ահա թէ ինչու ես աշխատում եմ փախչել ձեզանից, թէև զիտեմ, երբէք կամ շատ երկար բուժուելու չեմ այս վէրքից։ Մինչև այժմ ես վարել եմ մի կեանք, որ յատուկ է ուսանողական տարիներին, սիրոյ վրայ ես նայել եմ ինչպէս մի թռչնի, որ երբեմն ներս է մտել իմ գոնից՝ լուսամտից դուրս թռչելու համար, բայց այս մէկը ուրիշ բան է. նախնամքով հիւսեց իր բունը սրտիս ամենանուիրական անկիւնում, հիւսեց ու նստեց՝ էլ երբէք չչուելու համար։ Իմ ամբողջ կեանքը այժմ ձեր ձեռքումն է. մի խօսք, միայն

մի խօսք։ Օ՛, փոյթ չէ, եթէ դուք դրուած էք ինձ երջանկացնելու անկարելիութեան մէջ, փոյթ չէ, եթէ դուք ինձ պատկանել չկարողանաք, եթէ մեր բախտերը անկարելի լինի միացնել յաւիտենականապէս, բայց դոնէ ես իմանամ, որ ձեր սիրուր համր չէ, որ դուք էլ զգում էք դէպի ինձ իմ զգացածի մի չնչին մասը, ես կը ձգեմ բոլոր աշխատանքներս, որ ու գիշեր կը նստեմ, կը պատկերացնեմ ձեզ կտակի վրայ, կ'առնեմ այդ թանկաղին աւանդը, և ձեր հրամանով կը ծածկուեմ յաւիտեան։ Տեսէք, ծունկ չոքած աղաչում եմ ձեզ, արտասանեցէք ինձ համար ճակատագրական այդ խօսքը։

Ես կամացուկ ծունկ իջայնրա առաջ և սեղմով բոնեցի ձեռքը։ Նա յետ չքաշեց, ձեռքը դողում էր և ջերմ էր։

—Ի՞նչ էք սպասում ինձանից։

—Ասացէք, վաղը մեկնեմ, թէ՞ մնամ։

—Դուք զտնում էք, որ լոռութիւնը զերազանց է խօսքից, իսկ եթէ այժմ ես լոեմ։

—Ես կը մնամ, մինչև խօսէք։

—Լոռում եմ, ասաց նա վճռական եղանակով և շտապով ոտքի ելնելով՝ շարժուեց դէպի դուռը։ Ես մնացի տեղումս քարացած, մի վայրկեան նայեցի նրա սպիտակ պատ-

կերին, յետոյ այն էլ ծածկուեց, և յովնած
ընկայ նստարանի վրայ։ Կէս զիշերն անց
էր, և ես դարձեալ ներս չգնացի, սենեակի
օղը կը խեղդէր ինձ։

VIII

Յաջորդ առաւօտը ես շատ ուշ զարթ-
նեցի։ Մի ախորժ զգացմունք համակել էր
ինձ։ Ապաքինուող հիւանդի կացութեան մէջ
էի, սենեակումս ամեն բան ժպտում էր ինձ։
Առաջին միտքը, որ ծագեց գլխումս, այդ
այն էր, որ ես վճռել էի չմեկնել և գոհ էի։
Վերստին յիշեցի նախընթաց երեկոյեան անց-
քը իր բոլոր մանրամասնութեամբ և ամեն
ինչ բացատրում էի յօդուտ ինձ, մանաւանդ
Մարգարտի վերջին խօսքը։ Ինչ տեղին, ինչ
գողտրիկ ձևով ասաց՝ «Ես լոռմ եմ»։ Ամեն
բան այդ կնոջ մէջ մի գրաւիչ խորհրդաւո-
րութիւն ունի, անգամ նրա կստակները,
նրա ըստ երեսյթին անմեղ խօսքերը, նրա
հնչուն ծիծաղը, ինչպէս և գաղտնի վիշտը,
այդ բոլորը, բոլորը մի արբեցուցիչ հմայք
ունի. այդպէս է բնութիւնը, որ չկայ փո-
փոխութիւն, որ իր տակ թաղցրած չլինի
մի սքանչելի խորհուրդ։

Երազելու ժամանակ չունէի, սաստիկ շտապում էի տեսնել նրան ցերեկով, ինձ թւում էր, թէ նախընթաց գիշերից յետոյ նա փոխուած պէտք է լինի, մի այլ կերպարանք պէտք է ունենայ:

Այն գիշերը փոքրացրել էր մեզ բաժանող անջրակետը, այժմ ես ինձ աւելի մօտ էի զգում նրան:

Նախաճաշը շատ ուրախ անցաւ, տանտիկինս իհարկէ շատ գոհ էր, որ ես մնում եմ, նրան նոյն իսկ պէտք չէր իմանալ պատճառը:

Մարզարիտը թէև գունատ էր, ինչպէս մի անքուն գիշերից յետոյ, բայց անդադար քրքջում էր բարձրածայն, նոյնիսկ ամենաչնչին պատճառից: Այսպէս նրան սաստիկ ծիծաղեցրեց մեղրի մէջ թաթախուած մեղուն, որի թեերը կպել էին մարմնին, էլ թռչել չէր կարողանում. անուշադրութիւնից տաք սուպով շրթունքներն այրեց և դարձեալ ծիծաղեց, յետոյ նրան երկար զբաղեցնում էր լուսամուտի վարագոյրի արանքից ներս ընկած շողը, որ թիթեռնիկի պէս խաղում էր նրա դէմքի վրայ:

—Ի՞նչ աներես շող է, բացականչեց նա ու դարձեալ քրքջաց:

Ես վեր կացայ, վարագուրով խափանեցի շողը:

— Շնորհակալ եմ, ինչ բարի էք, ասաց նա, դարձեալ ծիծաղեց:

Ես նկատեցի, որ նրա ծիծաղի մէջ մի տարօրինակ բան կար. դա այն հիւանդու ծիծաղներից մէկն էր, որոնք հեշտութեամբ կարող են լացի փոխուել. նրա բոլոր շարժումները տենդու էին, ներփային, ձայնն աւելի հնչուն, ծիծաղի համարեա անվերջ պահանջ. նայում էի նրան և վախենում մի մութ բանից:

— Գիտէք՝ պարոնն ինչու չի մեկնում, դարձաւ նա յանկարծ տանտիկնոջը. — Երեակայեցէք, նա վճռել է ինձ նկարել. նկարիչները տարօրինակ են, այնպէս չէ, —և նա կը կին բարձրածայն ծիծաղեց:

— Ի՞նչ խելացի միտք, որքան դուրեկան, բացականչեց տանտիկինը:

— Եւ ես համաձայն եմ, աւելացրեց Մարգարիտ. — Բայց եթէ լաւ չի եղել...

Նա մատը թափ տուեց չարաճճի ձեռվ։

Ես մնացի զարմացած, նա այնպէս բացսիրս, այնպէս համարձակ էր խօսում, որ մի բոպէ ինձ թւաց, թէ անպատճառ կը պատմի գիշերուայ անցքը։

Ի՞սչ էր պատահել, ես նրան նայեցի խորհրդաւոր հարցական հայեացքով. Նա անուշաղիր թողեց այդ:

— Հը՛, ինչու էք լոել, դարձաւ նա դէպի ինձ.— Ելինի թէ էլի վտանգաւոր բան կայ, ես միշտ վախենում եմ ձեր լոռութիւնից:

— Երևակայեցէք, տիկին, որ ձեր խօսակցութիւնը իմ լոռութիւնից այսօր աւելի վտանգաւոր է:

— Միթէ:

Եւ նոյն վայրկեանին զգացի, թէ ինչպէս սեղանի տակ մի փոքրիկ, շարժուն բան դիպաւ ոտքիս: Ես ցնցուեցի, սիրտս թափով սղմուեց ու թրթոաց, կուրծքս բարձր ու ցածր եղաւ յանկարծական յուզմունքից, զգացի՝ թէ ինչպէս մի ախորժ ջերմութիւն ներքեից, ոտքիս ծայրից բռնեց ու բարձրացաւ ելեկտրական հոսանքի պէս, վարակեց ինձ, հասաւ սրտիս, դէմքիս, որ երեխ սաստիկ կարմրեց: Այտերս սկսեցին այրուել: Զգուշութեամբ նայեցի, նա շարունակում էր հանդարս ուտել իր կարկանդակը: Միթէ դիպուածով էր նրա ոտքը իմ ոտքի վրայ, մտածեցի ես, առանց շարժուելու. Նա էլ անշարժ էր: Ես ոտքիս թաթը կամացուկ շարժեցի, նա յետ քաշեց իրը, մի վայրկեան

յետոյ կրկին դրեց և սեղմեց բոլոր ուժով։
Կասկած չկար, դա մի չարաճճի խաղ
էր լոռութեան մէջ, մէկն այն խաղերից,
որոնցով կանայք գիտեն խենթացնել տղա-
մարդին։ Ես իրօք խենթի պէս էի, էլ խօ-
սել չէի կարող, բերանս ու կոկորդս չո-
րացել էին, դողդոջուն ձեռքով վերցրի ա-
ռաջս դրած ջրով լի բաժակը և մի անգա-
մից դատարկեցի։ Նա նայեց ինձ ժպտադէմ
ու խորամանկ։

— Ի՞նչ ծարաւ էք, լոռութիւնից է այդ,
թէ խօսելուց. Ես որքան գիտեմ՝ խօսելիս է
մարդու բերանը չորանում, բայց դուք այ-
սօր շատ էլ չէք խօսել, և նա կրկին քըքջաց
ներվային ծիծաղով։

— Իմը լոռութիւնից է չորանում, որով-
հետեւ լոռութիւնը շատ անգամ աւելի ջանք
է խլում մեզանից, քան խօսքը։ Գուցէ եր-
բէք ես այդպէս Խոր կերպով չեմ զգացել
լոռութեան լեզուի ոյժը, ինչպէս այժմ, տիկին։

Տանտիկինը գնաց դէպի խոհանոց, Մար-
գարիտը շտապով յետ քաշեց իր ոտքը և ըն-
դունեց միանգամայն սովորական լուրջ կեր-
պարանք, կարծես նա իր բոլոր խաղերը դիտ-
մամբ անում էր մի երրորդ անձի ներկայու-
թեամբ, որ ես անկարող լինէի պատասխանել։

— Դուք այսօր չափազանց տարօրինակ էք, ինչու էք այդպէս, հարցրի ես սիրահարներին յատուկ շշուկով և դէպի առաջ կոացած սեղանի վրայ:

— Տարօրինակ... ինչու. ինձ թւում է, որ ձեր հարցն է տարօրինակ. ամեն սի արտաքին կացութիւն, որ համապատասխանում է մեր ներքինին, բնաւ տարօրինակ չէ. Դռա հակառակ՝ կեղծիք է, դուք այդ լաւ պիտի զիտենաք իբրև զեղարուեստագէտ և փիլիսոփայ: Երբեմն մի զիշերը մի կեանք է. սի դիպուածը՝ մի ճակատագիր: Այս զիշեր ես այնքան ապրեցի: Դուք լաւ քննել էք:

— Ո՞չ.

— Ինչու. սովորաբար մարդ չի կարողանում քննել կամ վշտից կամ երջանկութիւնից, ձերը ո՞րն է:

— Դուք զիտէք, որ վերջինը...

— Ե՞րբ էք նկարելու ինձ, դիտմամբ խօսքը փոխեց նա:

— Երբ կամենաք, հէնց այսօրուանից:

— Գիտէք ինչ կայ... Նա մի փոքր լոեց, իր սովորականի պէս մազերը յետ-յետ տարաւ ճակատի վրայից, ապա շեշտակի նայեց ինձ, յետոյ կոացաւ դէպի առաջ ու փսփսուկով ասաց.

—Երեխայ էք, Երեխայ, Երեխայ...

Տանտիկինը ներս մտաւ. Ես մնացի
կարկամուած ու շփոթուած, իսկ Մարգա-
րիտը հանդարտ վերցրեց նոր բերած կերա-
կուրը և սկսեց ուտել լոռոթեամբ։ Ոչինչ
չէի հասկանում, այս կնոջ վարմունքը իր
անօրինականութեամբ ճնշում էր իմ սիտքը
մի բեռի պէս։ Ես պատրաստ էի ճչալ, ա-
ղերսել, որ այդպէս չվարուի, չխօսի, կար-
ծես թէ մի գիշերուայ մէջ նա էլ խենթա-
ցել էր քրոջ պէս։ Ճարս կտրած՝ սկսեցի
սեղանի տակ փնդրել նրա ոտքը, որպէս զի
սղմեմ ցաւեցնելու չափ, բայց չդտայ։ Նա
երեխ այդ հասկացաւ և նայում էր ինձ մի
հայեացքով, որ կարծես ուզում էր ասել՝
«չես գտնի, չես գտնի»։

Ճաշը հազիւ վերջացած՝ նա շտապեց
դուրս գնալ. Ես հետևեցի նրան։ Սանդուխ-
ների ծայրից նա վար նայեց դէպի ինձ։

—Եթէ այս գիշեր էլ դուրս գաք պար-
տէզ, ասաց նա ժպտալով, անպատճառ հար-
բուխ կը ստանաք և յետոյ էլ ինձ նկարել
չէք կարող։

—Բայց եթէ դուրս չդամ, կը խեղդուեմ։

—Միթէ։ և նա ծիծաղեց ու ներս գնաց։
Ես մնացի մտքերի մէջ։ նրա վարմունքից

ոչինչ չէի հասկանում. ինչու էր այնպէս
տարօրինակ, ինչու ոտքս սղմեց, ինչու ա-
սաց, որ Երեխայ եմ, այս բոլոր հարցերը
դառնում էին իմ գլխում, և ես քարացած
կանգնել էի սանդուխների առաջ՝ առանց
կարողանալու վեր ելնել կամ դուրս գնալ:

Յետոյ ինձ զբաղեցրեց նրա վերջին խօս-
քը. ի՞նչ էր ուզում ասել այդ կատակով,
արդեօք դա գիշերային տեսակցութեան մի
հրաւէր չէր, թէ մի անսիրտ խաղ իմ այս-
քան բուռն զգացմունքի հետ։ Այսպէս թէ
այնպէս՝ ես որոշեցի գիշերը պարտիզի ծառի
տակ սպասել նրան, թէկուզ մինչև լոյս և
դուրս գնացի, որ թափառելով սպանեմ ան-
տանելի դարձած ժամանակը։

VIII

Աննման գիշեր էր, աստղազարդ ու
բուրալից. համատարած լոռւթեան մէջ ծա-
ղիկներն ու խոտերը կարծես մեղմիւ ճաշա-
կում էին ջինջ ցողերի կաթիլները և գլուխ
գլխի տուած, փսփսում խորհրդաւոր ու ա-
նուշիկ։ Բայց այդ ժամին ոչինչ չէր կարող
ինձ զրաւել. հոգուս մէջ ոչ մի ազատ տեղ
չկար, ուր կարողանայի թէկուզ մի համիկ

վառ ասաղ տեղաւորել, այս զարմանալի գիշերը մի փոքր վայելել։ Միլածս կինը իմ ամբողջ էռթիւնը լցրել էր մի զգացմունքով, որ յիշեցնում էր մրսող մարմինները գուրգուրող արևի ախորժ ջերմութիւնը։ Ինձ թւում էր, որ բնութեան բազմաթիւ գեղեցկութիւններից ես վերջապէս գտել եմ այն, ինչ նա կարող է տալ մի ընտրեալ մահկանացուի, և ես չեմ կարող ուրիշ իմաստ փնտրել կեանքում, աշխարհում, բացի այդ չքնաղ արարածը, որ յայտնուել է իմ ճանապարհի վրայ։

Միևնոյն նստարանի վրայ, միևնոյն ծառի տակ նստած՝ ես սպասում էի։ Նա ոչ միայն ինձ որոշակի չէր ասել, թէ գալու է, այլ նոյնիսկ ճաշից յետոյ ամբողջ՝ փակուել էր սենեակում առանց դուրս ելնելու և ընթրիքն էլ քըռջ հետ էր արել, բայց ես սպասում էի։ Հեռաւոր հաւատ ունէի, թէ նա անպատճառ կղայ, և գլխումս դառնում էին այն բոլոր հանգամանքները, որոնք ամրապնդում էին իմ այդ հաւատը և հաստատում անորոշ, տարտամ յոյսը։ Միլոյ իմ տրամաբանութիւնը պարզ էր. ես ինքս ինձ մտածում էի, որ Մարգարիտն իրաւունք չունի ինձ այսպէս չարչարել, որ այս կացութիւնը մի ելքի պիտի յանդի վերջապէս,

որովհետև մարդկային որևէ կարողութիւնից վեր է տանել այս բոլորը, իսկ թէ ով էր տուել ինձ իրաւունք այդպիսի պահանջներ դնել, այդ ես չեի քննում. սիրոյ ճանապարհի վրայ, երբ մի կին ու մի մարդ հանդիպում են իրար, սովորաբար պարտքերն ու իրաւունքները իրանք իրանց են սահմանում. Մարգարիտը պարտական էր զալ, իմ խորին համոզմունքն էր այդ. և ես սպասում էի:

Աչքս պարտիզի դրանը յառած՝ ես նայում էի անթարթ, այնքան ուշադիր հայեացքով, որ երբ յոզնած թելթերունքներս մի վայրկեան բաց-խուփ էի անում, ես ցաւում էի կորցրածս ժամանակի համար. կ'ուզէի, որ աչքերս միշտ չուծ մնան, որ դուռը, ճանապարհը, այն միակ լուսաւոր պատուհանը հայեացքից չծածկուեն։ Նայում էի, և սիրոս թոթուում էր ամենաչնչին շշուկից, խոտերի ոլորցից, ծառի տերևների թեթև սօսափիւնից։ Երբեմն մի որևէ թուփ կամ մացառ ճանապարհի ուղղութետմբ ձևափոխում, ընդունում էր կանացի կերպարնք, իսկեխսկ նրան նման, բարձրահասակ, հոյակապ, որ առաջանում էր դէպի ինձ թեթեաքայլ, արտորանքով, ասես շտապում էր, լարում էի տեսողութիւնս բիբերս պատոելու

չափ, և պատկերը չքանում էր ինչպէս մի խարուսիկ ստուեր:

Շատ զիշեր անցաւ. զիւղում ու շրջակայքում ճրագները մէկիկ-մէկիկ մարեցին. մէկ Մարդարիտի լուսամուտը դեռ շարունակում էր թարթել խաւարի մէջ, մէկ նա էր հսկում մութ զիշերուայ վրայ: Ես ու այն լուսամուտը երկու խորհրդաւոր արարածներ լինէինք ասես, նայում էինք իրար զիշերուայ միջից և մտմտում էինք նոյն բանը: Կարծես թէ այն լուսամուտը զիտէր, թէ ես ինչու եմ պարտիզում մենակ, երբ արարաշխարհ քնած է, ինչու եմ նայում իրան, և ժպտում ու թարթում էր մեղմիւ, որ սպասեմ: Անբուն, թափառական թռչնի պէս խաւարի մէջ, ծառերի տակ ծուարած իմ սէրը այն ողորմած, մենաւոր լոյսի գութն էր շարժում և ես պաշտում էի այդ ժամին այն լուսաւոր պատուհանը, որ ծածկում էր իր յետեւում իմ կեանքի նպատակը, իմաստը, բնութիւնից այնքան դժուարութեամբ խլած գաղտնիքը: Եւ այն ողորմած լոյսը յանկարծ մարեց. Մարդարիտը հանգցրեց իր ճրագը, արդեօք պարկելու, թէ դէպի վար, պարտէզն իջնելու համար: Սիրոս թրթոաց ուժգին, յոյսն ու երկիւղը աղմկեցին հոգիս միա-

ժամանակ, իմ շուրջը խաւարը թանձրացաւ,
ծանրացաւ և ճնշեց կուրծքս խեղդելու չափ։
Գիշերը դարձաւ անտանելի, կարծես լու-
թեան ու խաւարի մէջ մի սև դաւադրու-
թիւն էր կազմւում իմ դէմ ինձ ոչնչացնելու
համար. գալիս է, թէ ոչ, ի՞նչպէս իմանալ,
զգացի, որ եթէ էլի մի վայրկեան շարունա-
կուի այս կացութիւնը, ես կը ճշամ ցաւից
կամ կը վազեմ, նրա լուսամուտի տակ կը
կանգնեմ, կը պոռամ, թէ նա չի կարող քնել,
նա չպէտք է քնի, երբ ես այսպէս տառա-
պում եմ, և հէնց տեղն ու տեղը կը մեռնեմ
հոգիս այրող կրակից։ Եւ նա չեկաւ... վը-
շըրուած, լքուած յետ ընկայ, նստարանի
թիկունքին յենուեցի, որ աւելի լաւ շնչել
կարողանամ, որորհետեւ լայնարձակ երկնքի
տակ օդը պակասում էր, կուրծքս ուռաւ
վշտից, պատրաստում էի ճշար, խորունկ
ցաւի ուժգնութեամբ կանչել՝ «Մարգարիտ,
անողորմ», որ ճայնս հազար արձագանզներով
կըկնուէր այս սարսափելի գիշերուայ մէջ,
պատրաստում էի այդ խենթութիւնն անել,
երբ յանկարծ պարտիզի դուռը կամացուկ
բացուեց, և մէկը շտապ-շտապ դէպի ինձ
եկաւ. նա էր... մի լայն շալ ծածկում էր
նրա գեղեցիկ հասակը ուսերից սկսած մինչև

ուսները, իսկ հարուստ մաղերը արձակ ու
ծփծփան փռւել էին ուսերին ու թիկունքին՝
տալով նրան զիշերային ողու կերպարանք։
Նա հասաւ ու կանգնեց առաջս իր բարեձև
հասակի բոլոր վայելչութեամբ և լուռ նա-
յում էր ինձ. Ես էլ լուռ էի, նայում էի
շուարած, ինչ անելս չիմանալով, լեզուս ար-
ճիճի պէս ծանրացաւ քիմքիս տակ, պապան-
ձուեցի, միայն պարզ լսում էի սրտիս զար-
կերը, ինչպէս մէկը ուժգին ու համաչափ
հարուածելիս լինէր մի հողաթմբի վրայ՝
խուլ թրմիոց հանելով։ Երկու քունքերիս
երակները ուռել էին, և ականջներումս
լսում էր մի անորոշ բզզոց։ Հաւատացած
եմ, եթէ նա մինչև լոյս այդպէս կանգնէր
առաջս, ես կը մնայի լուռ ու քարացած,
խօսելու միանգամայն ակարող։ Տիրոջ և
ստրկի վիճակի մէջ էինք, և տէրը նա էր։
Հասկացաւ իմ հոգեկան վիճակը, չգիտեմ,
միայն նա նետուեց նստարանի վրայ. ինձ
բոլորովին մօտիկ, այնպէս որ մեր ուսերը
դիպան իրար, և ես միայն այժմ զգացի, որ
դրսում խոնաւ է ու ցուրտ։ մի ցնցող դող
անցաւ մարմնովս, և ես կծկուեցի։

— Իսկ ես կարծում էի, թէ դուք այսօր
կը մեկնէք, ասաց նա Ժպտալով։

---Իզուր. այդպէս կը վարուէր լուրջ,
հասուն մարդը, իսկ ես երեխայ եմ:

—ՄԵծ երեխայ. —և նա ձեռքով կամացուկ խփեց ուսիս: Ես խլեցի այդ փոքրիկ, քնքոյշ ձեռքը, որ դողդողում էր բռնուած թռչնիկի պէս, և սղմեցի կրծքիս, ապա երկիւղածութեամբ մօտեցրի շրթունքներիս և ջերմ, ջերմ համբուրեցի: Նա չդիմադրեց և անուշիկ նազանքով գլուխը կռացրեց ուսիս, նրա հարուստ, փափուկ մազերը թափուեցին պարանոցիս, թիկունքիս ու կը քրծքիս վրայ՝ բարձրից գահավէժ ընկնող ջրի յորձանքներով: Անուշաբոյր մի ամպ էր այդ, որ ամբողջապէս պատեց ինձ, և ես վախենում էի շարժուել, որ չլինի թէ նա ցրիւ գայ ու չքանայ ինչպէս մի երջանիկ երազ: Եւ այն ամպը ցուրտ չէր, այլ ջերմ. մի վայրկեան առաջ մարմինս ցնցող դողը անցաւ, իմ վրա թափուած այդ կենդանի մազերի տակ ես այրւում էի ինչպէս բոցերի մէջ և ձեռքով խաղում էի նրանց անուշահոտ վնջերի հետ, ինչպէս երեխան կը խաղայ հոսող վտակի ալիքների հետ:

—Երեխայ, երեխայ, մըմնջում էր նա փսփսալով, մեղմիւ օրօրելով իր գլուխն իմ ուսին և աչքերը երկինք յառած. —դեռ ու

Երեխայ։ Այնքան աստղեր են նայում վերից, մեծ ու փոքր, վառ ու ազօտ, մենաւոր ու խումբ-խումբ,, և ոչ մէկը, որ կարողանար ասել, թէ ինչու, ի՞նչպէս միևնոյն մարդը և՛ Երեխայ է, և՛ դև, ի՞նչպէս է լինում, որ Երեխայի սև, խորունկ աչքերի մէջ գև է նստում, հայեացքը բոց է, բայց հոգին մանուկ։

Ես վերցրի մազերի մի փունջ և մօտեցրի շրթունքներիս. Նա աւելի մեծ փրնջերով ծածկեց Երեսս։

— Երեխայ ու դև, դա լաւ ծածկոց է աչքերիդ, իսկ ես .կը նայեմ աստղերին, որոնց հետ խօսելիք ունիմ...

Բայց ես էլ նրան լսել ու հասկանալ չեի կարողանում, նրա ձայնը հնչւում ինչպէս մի քնքոյշ մեղեղի, որի ամբողջութիւնն օրօրում էր ինձ անուրջներում, իսկ առանձին մասերը խուսափում էին իմ հասկացողութիւնից։ Նրա բորբոքուած, ուժգին հեքը, որ կըծքի խորքից դուրս էր գալիս, փչում էր վրաս, որպէս մի պարարիչ զօրութիւն, շոյում էր դէմքս քնքշութեամբ և կարծես եթերացնում էր ինձ. և նրա նուրբ մազերը՝ մետաքսանման ու հոսանուտ, որոնք քսուում էին դէմքիս ու պարանոցիս. իրանց

բուրմունքով արթեցնում էին ինձ. և գիշերային այդ քար լութիւնն ու խաւարը, այդ զարմանալի խաւարը, որ հեռւմ էր մեզ հետ մեղմիւ և որ պատել էր երկսիս ինչպէս մի հսկայական ծածկոց, որպէսզի մեր առանձնութիւնն ու սէրը աստղերից դուրս ոչ մի աչք չը տեսնի, այս բոլորը համակեցին իմ էութիւնը մի զղացմունքով, որ չի ասուի, չի արտայայտուի, ինչպէս ամեն մի զեղեցկութիւն, որ վեր է աշխարհից, գունատիրական անհասանելի գաղտնիքի։ Ես էլ չզիտէի, թէ ուր եմ, ինչ եմ անում, մարմին ունեմ, թէ եթերացել եմ, զետնի վրայ եմ, թէ լողում եմ անհունութեան մէջ՝ յաւիտենական երջանկութիւնը գրկած, Գիտէի միայն մի բան, որ իմ բազուկների մէջ է մի դողդոջուն ու թանկագին էակ, մի հրեշտակ, իմ երազների, խոհերի, իմ բոց սիրոյ առարկան, մի չքնաղ արարած, որ քնքոյշ ամպի պէս կարող է եթերանալ ու փախչել, եթէ բաց թողնեմ մի վայրկեան, և խենթի պէս համբուրում էի նրա շրթունքները, պարանոցը, այտերը, մազերը, ճակատը, սղմում էի նրա գլուխը իմ կրծքին ջերմութեամբ, ասես աշխատելով լուծուել նրա հետ, կամ միասին ոչնչանալ

ունայնութեան ծոցում, ևս խեղդում, մարում էի անչափ երջանկութիւնից: Ես բոնել էի վերջապէս բնութեան սքանչելի երազը իմ բազուկների մէջ, գրկել էի այնքան տարիների իմ անորոշ, մութ իղձը, միշտ վախչող գաղտնիքն իմ կեանքի, գեղեցկութեան գերազոյն մարմացումը և պատրաստ էի մեռնել հազար տառապանքով, վերստին կենդանանալ, զգալ այդ դիւթիչ էակն իս կրծքին, կրկին տառապել, մեռնել, դարձեալ կենդանանալ և այսպէս անվերջ, յաւիտեան:

Որքան երկար սևեց այդ կացութիւնը, ես չգիտեմ, միայն ուշքի եկայ այն ժամանակ, երբ ես արդէն ուժասպառ էի սաստիկ յուզմունքից, իսկ Մարգարիտը հեկեկում էր իմ կրծքի վրայ յորդ արցունքներով: Մի մութ սուզ էր այդ ինձ անյայտ պատճառից, և արցունքները՝ կարծես վաղուց հետէ զսպուած՝ այժմ թափւում էին, քանդելով իրանց պատուարը, և երջանկութեան արցունքներ չէին, նրանք այնքան խորից և այդպէս առատութեամբ չեն զալիս:

Յանցաւո՞ր էի ես, ասել չէի կարող, բայց աննկարազրելի ցաւի մի զդացմունք համակեց ինձ և սիրոս խայթեց ինչպէս թունաւոր օձ, այդ արցունքը մի հեղեղ էր կար-

ծես, որ սրբեց տարաւ Երջանկութիւնս իր վառ Երազներով և ինձ բաժին մնաց միայն մի խոր ապաշաւանք, որ մի սառնարիւն զեռունի պէս անցաւ մարմնիս վրայով, լիզեց իմ թիկունքը ու սարսուեցրեց ինձ, և զլուխս յուսահատ ու վշտաբեկ կախուեց կրծքիս արճիճի ծանրութեամբ։ Կարծում էի, թէ վերջապէս հասկացել եմ այդ հրաշագեղ սֆինքսին; որ նրա հոգին իմն է, ինչպէս իմ սիրով և սակայն այս արցունքը վկայ էր, որ ես դարձեալ խարուեցի։

Այնպէս դժբախտ էի. դեռ Երբէք զուցէ այնքան մեծ, անխառն Երջանկութիւնն այդպէս արագ չէր թունաւորուել արցունքով, Երբէք բախտ ու դժբախտութիւնն այդքան մօտիկ չէին եղել իրար։ Թողեցի, որ նա հեկեկայ իս կրծքի վրայ, իսկ ես մտածում էի մէկը միւսից սև բաներ և նզովում էի իս ճակատագիրը։ Ի՞նչ գաղտնիք ունի այս կինը, Տէր Աստուած, մտածում էի ես. անցեալները նա խօսեց ինչ որ զերեզմաններից, չլինի՞ թէ՝ ճշմարիտ՝ ես առանց իմանալու խաղում եմ մի ազնիւ կնոջ թուլութեան հետ, վիրաւորում եմ մի զերեզման, որին նա ուզում է դեռ հաւատարիմ մնալ։ Կամ չլինի՞ թէ ես վիրաւորել եմ նրան իմ բիրտ

վարմունքով, իմ չափազանց տաք, չափազանց փութկոտ համբոյըներով, որոնք չեն եղել քնքոյշ, մաքուր, ինչպէս լինում են սիրոյ առաջին արտայայտութիւնները, երբ խօսում է միայս հոգին՝ մարդկային զգայական բնութիւնից անկախ։ Ես քնքշութեամբ բարձրացրի նրա գլուխը և բռնեցի արցունքով թրջուած ձեռքը ու մօտեցրի շրթունքներիս։

— Ներեցէք ինձ իմ կոպտութիւնն, ասացի, իմ անվայել թուլութիւնը. ես այժմ տեսնում եմ, թէ որքան դժուար է ճանաչել մարդկային հոգին և մանաւանդ կնոջ հոգին. ինձ թւում էր, թէ այն բոլորից յետոյ, ինչ մեր մէջ պատահեց, այդքան համարձակութիւն դուք ինձ կը ներէք, բայց նորէն սխալուեցի և դժբախտ եմ։ Բաւականացէք այդքանով, որ ես դժբախտ եմ, խորապէս դժբախտ, որպէս երկնքից գահավիժուած, մերժուած մի հրեշտակ, որ իր անկման սարսափի մէջ անգամ սգում է սխալը։ Ես վիրաւորեցի ձեզ, այդ տեսնում եմ, և որպէս պատիժ՝ վաղը ևեթ ես կը հեռանամ այստեղից՝ տանելով սրսումս ձեր նուիրական պատկերը, որպէս արտասուող, վշտացած հրեշտակի, և նրա հետ ամօթի մի խորունկ զգացմունք։ Եւ թող այդ զգացմունքը շի-

կացած երկաթի պէս օրուգիշեր այրի իմ
սիրտը միևնոյն տեղում, որպէսզի երբէք
չմոռանամ, թէ ես մի օր, մի տեղ անվայել
կերպով վիրաւորել եմ մի քնքոյշ սիրտ, մի
ազնիւ կնոջ, որին ես արժանի չեմ և որին
չեմ հասկացել:

Նա ուղղուեց, աչքերը սրբեց, գողո-
րիկ շարժումով յետ-յետ ձգեց ճակատի վրայ
թափուած մազերը, ինչպէս նա սովոր էր
անել, երբ յուզուած էր լինում, կամացուկ
յենուեց նստարանի թիկունքին, կուրծքը
դուրս ձգեց ու լայն շունչ առաւ։ Ես լուս
հետեւմ էի նրա բոլոր շարժումներին և
սպասում էի, թէ ինչ է լինելու, երբ յան-
կարծ նա կոացաւ դէպի ինձ, երկու ձեռ-
քով բռնեց գլուխս, նայեց աչքերիս մէջ եր-
կան-երկար, ասես նրանց խորքը թափանցե-
լու, նրանց ներսը կարդալու համար նոյնիսկ
գիշերային խաւարի միջից, ու կամացուկ
ասաց՝ թափանարելով իր հերարձակ, նազե-
մի գլուխը։

— 0', իմ փոքրիկ դե ու երեխայ. — Կ
ապա մի տաք ու երկար համբոյր դրօշմեց
շրթունքներիս. — ահա քեզ որպէս ապացոյց՝
թէ դու երեխայ ես և դե, — շարունակեց
նա. — դու ինձ չես վիրաւորել, սիրելիս, մի-

այն սէրը քեզ մոռացրել է անզամ լոռւթեան
փիլիսոփիալութիւնը. ինչու չես ուզում մտա-
ծել, որ տիեզերական հրաշագործ ու սար-
սափելի լոռւթիւնից դուրս կայ և մեր խող-
ճալի կեանքի լոռւթիւնը, որ մաս-մաս ապ-
րում է հոգիների մէջ, ծածկում է մեզա-
նից վտանգաւոր ճշմարտութիւններ, մարդին
մարդու համար դարձնում է մի մութ առ-
եղծուած, սրտերը պատում է անթափան-
ցիկ քօղով, և ամենքը, օ, ամենքը խարխա-
փում են խաւարի մէջ, փոխադարձ յարա-
բերութիւնները դառնում են կեղծիք, և
մարդիկ իրար գտնելու, ճանաչելու համար
քայլում են մի մշտական մշուշի մէջ։ Ե՞հ,
թողնենք, դու լաւ ես հէնց նրա համար, որ
շատ բան չգիտես, կեանքը քեզ թւում է մի
բաց պարտէզ, ուր ամեն ինչ գրաւիչ է. երե-
խաներն այդպէս են, նրանց փոքրիկ ճշմար-
տութիւնները իրերի սկիզբն ու վախճանն
են. Երեխայ ես, իմ բարեկամ, հոգով՝ երե-
խայ, աչքերով՝ դև։

— Իմ հրեշտակ, իմ կեանք ու արև, օ
խօսիր, խօսիր այդպէս, դու վանում ես իմ
հոգու մռայլը, իմ փշրուած երջարկութիւնը
յետ տալիս. Ես աղաչում էի քեզ միայն նե-
րել ինձ, մի քանի կաթիլ ցող կաթեցնել իմ

այրուած հոգու վրայ, իսկ դու ինձ բարձրացնում ես զով բարձրունքները և դիւթական, երջանիկ օրորներով հանգիստ տալիս իմ տանջուած, պապակուած սրտին. Խօսիր, խօսիր. Քո շրթունքներով միշտ լուռ անհունութիւնն է փսփսում իմ ականջին, և այժմ ինձ թւում է, թէ այլես ես երբէք մեռնելու չեմ։ Առաջին անգամն է քո շրթունքներից լսում եմ «դու» և «սիրելի», և կարծես թէ դու ինձ տանում ես մի այլ, անծանօթ աշխարհ, ուր մահը մեզ էլ երբէք հասնելու չէ։ Այս ըոլորից յետոյ մի՛թէ ճշշմարիտ չէ, որ անհուն ժամանակներից երկուէակներ դեռ աշխարհ չեկած անգամ նշանակուած են լրացնելու իրար, որ նրանց հոգիները թէկուզ բնեռից բեկո կը նետուեն դէպի իրար մի անյաղթելի մղումով և հէնց այդ մղումն է, որ մարդկային խղճուկ լեզուն անուանում է դիպուած։

Նա կըկին գլուխը դրեց ուսիս նազելի ձեռվ, ես գրկեցի նրա պարանոցը քնքշութեամբ։ Երեխայի պէս մոռացած մի փոքր առաջ թափած արցունքը, նա մեղմիւ մըր մընջում էր ականջիս տակ կարծես ինքն իրան։

—Ի՞նչ լաւ է այսպէս, երբ աստղերը

թարթում են, երբ խոտերը փսփսում են, և հոգիների մէջ դաղտնիք չկայ, որովհետև արցունքը լաւ է, նա հոգիների խաւարը լուսաւորող ջահն է, եթէ սարդիկ բնաւ արտասուել չիմանային, նրանք սարսափելի կը լինէին, և նրանց կրծքի տակ ոչ մի հայեացք չէր թափանցի։ Մի վշտացիր իմ արցունքից, սիրելիս, երբ կուտուել է, լաւ է որ թափուի, մոռացիր հոգիս, մոռացիր, որ ես արտասուեցի։

— Օ՛, Մարգարիտ, աղաչում եմ քեզ, մի թող, որ սեր երջանկութեան վրայ թէկուզ մի փոքրիկ ամպ մութ կապի, չէ՞ որ գու ասում էիր, լոռութիւնը ծածկում է վտանգաւոր ճշմարտութիւններ։ Միթէ դեռ ես արժանի չեղայ քո արցունքի պատճառն իմանալու։

— Իմ արցունքն անցեալին է պատկանում, իսկ սենք ապրում ենք ներկայով, և նա աւելի մօտ սղմուեց ինձ, գլուխը ուսիցս վար ձգեց կրծքիս վրայ, մազերը փաթաթեց պարանոցիս և չարաճճի ձևով նայում էր երեսիս։

— Դև, դև, կրկնում էր նա զողտրիկ եղանակով, դու իսկեւսկ դևի աչքեր ունիս, մի հին դևի, որին ճանաչում եմ մանկու-

թիւնից։ Երբ ես դեռ շատ փոքր էի, միշտ
երազում էի, որ մի դե ինձ խլել է, փախ-
ցնում է, նա սարսափելի աչքեր ունէր.
որոնք ինձ այրում էին բոցի պէս, ես սոս-
կում էի նրանցից, բայց աշխատում էի նա-
յել և թափանցել դեի հոգու մէջ, տեսնել
ինձ այրող բոցի աղբիւրը, քանի սարսափում
էի, այնքան աւելի էի նայում։ Գիտե՞ս, ես
սիրում եմ սարսափը, մեծ սարսափ։ Եւ ահա
այդ դեր տանում էր ինձ առասպելական դե-
տերի, հովիտների, ձորերի, լեռների վրայով,
որոնք բոլորն էլ նոյնպէս սարսափելի էին։
Քանի հեռանում էինք դէպի այդ անծանօթ
աշխարհի խորքերը, այնքան սարսափն աւելի
էր մեծանում, ես դողում էի, բայց չէի
ճշում, կ'ուզէի փախչել, տզատուել և կ'ուզէի
մնալ միժամանակ։ Յետոյ մեր յետեից սրար-
շաւ հասնում էր մի ասպետ, ողջ պատած
զէնք ու զրահով, ահազին ու անհեղեղ, մի
նոյնքան հսկայ նժոյգի վրայ։ Նա գալիս էր,
սպանում էր դեին և ինձ կրկին փախցնում
դէպի անծանօթ աշխարհներ, ես դարձեալ
դողում էի, բայց պինդ-պինդ կպչում էի նրա
թիկունքին և մենք սլանում էինք չգիտեմ
ուր. և լաւ էր, լաւ էր այդ բոլորը, միայն
սաստիկ ցաւում էի, որ ասպետը դեի պէս

աչքեր չունի, հայեացքը հեզ է ու մեղմ։
Այժմ նայում եմ և խաւարի միջից անգամ
ես տեսնում եմ իմ կորցրած դևի աչքերը,
որոնք այրում են ինձ, ես տեսնում եմ նրանց
բոցերի աղբիւրը. դև, դև։

Եւ նա փոքրիկ ձեռքով կամացուկ, քընք-
շութեամբ խփեց երեսիս ու յետոյ մազերով
ծածկեց իր երեսը։ Այս բոլոր պատմութիւնը,
նրա արածները, այդ չարաճճի և գուրգու-
րող ձայնը խենթացնելու չափ գեղեցիկ էին,
խօսքերը մարեցին իմ շրթունքներին, ես
խսպառ մոռացայ ինձ, ազահութեամբ կոացայ
նրա վրա, համբոյրի ծարաւով, բայց նոյն
վայրկենին նա կատուի արագութեամբ թռաւ
տեղից ու կանգնեց առաջս։

— Լսիր. դու շատ ես սիրում ինձ, ա-
սաց նա։

— Ուզում ես՝ ասեմ խօսքերով։

— Ես ի՞նչ գիտեմ. ես հարցնում եմ՝
շատ ես սիրում ինձ։

— Մէրը խօսք չէ, այլ գործ, ուստի ես
լոռում եմ։

— Ի՞նչ կ'ուզէիր ինձ համար։

— Մի սարսափելի վտանգ, որից ես
կարողանայի քեզ ազատել իմ կեանքի գնով։

— Բոլոր տղամարդիկ այդ ասում են։

— Ոմանք կատարում են:

Նա լոեց մի վայրկեան. կամացուկ
մոմոաց «Թառստի» Մարգարիտայի ողբից
մի կտոր. ապա յանկարծ հարցը եց:

—Եթէ ես մեռնեմ, դու շատ կը տխրես:

—Աղաչում եմ, Մարգարիտ, սա ի՞նչ
խօսակցութիւն է, ինչու համար են այս
տարօրինակ հարցերը, ինչու այս սև քողը,
որ ձգուած է մեր յարաբերութիւնների վոայ,
չէ՞ որ առանց այն էլ քո կեանքի խաւարը
խեղղում է իմ հոգին:

Պատասխանի փոխարէն նա կրկին նստեց
կողքիս, նազելի թուլութեամբ գլուխը ձգեց
կրծքիս ու երկար ժամանակ լուռ, մտախոհ
նայում էր աստղերին: Ես նոյնպէս լուռ էի
ու անշարժ, վախենում էի խանգարել նրա
հմայիչ խաղաղութիւնը, միայն զգուշութեամբ
խաղում էի նրա հարուստ մազերի հետ,
որոնց մետաքսանման վնջերը իմ մատների
արանքից հոսում էին ջրի ալիքների պէս և
մեղմով թափում նրա կրծքին: Ապա նա
քնիքոյ ճայնով սկսեց մի պատմութիւն,
միշտ երազուն, միշտ մելամաղձոտ, ասես
աստղերի հետ խօսելիս լինէր: Եւ այն պատ-
մութիւնը գողտրիկ էր ու տխուր, ինչպէս
այն գիշերը, ուր խաւարի միջից աստղերը

նայում էին, որպէս զի համարեն նախընթաց օրը մեռած կեանքերի լուռ շիրիմները։
Նա ասում էր.

«Լիճն այնքան վճիտ էր, որքան մանկան արցունքը, և այնքան խորը, որքան կապուտակ երկինքը։ Ոչ ոք չէր տեսել նրա անդունդները ոչ ոք չէր կարդացել նրա սիրուր։

«Ճերեկը նրա վրայ լողում էին ձիւնափայլ կարապները, և արևի շորերը սոկեղօծում էին նրա կոհակները. գիշերը աստղերն էին նայում նրան և ժպտում իրանց դողդոջուն պատկերին։

«Վերջալոյսից յետոյ անհանգիստ ու արկածախնդիր հովս էր փչում նրա վրայ, սիրահարի պէս մի մեղմ համբոյր էր խլում նիրհող գեղեցկուհու երեսից ու խոյս տալիս դէպի լեռները։

«Եւ լեռները, որոնք գրկած պահում էին իրանց հսկայ բազուկների մէջ երկնքի այս չքնաղ աղջկան, խոժոռում էին իրանց աչքերը և դուրս քշում չարաճճի ու յանդուզն հովին իրանց ձորերից։

«Եւ ամեն գիշեր, երբ նիրհում էին կարապները, այն լճի վրայ յայտնւում էր մի նաւակ՝ երկու փոքրիկ առագաստ բացած ինչպէս հրեշտակի թևեր, և այն նաւակի մէջ

նստած էին զոյգ սիրահարներ։ Նրանք սուրալով անցնում էին լճի երեսից դէպի խորքերը, ուր չեն հասնում լեռների ստուերները, ուր կարապները երբէք չեն լողում։

«Աստղերը վերից նայում էին նրանց, իսկ կարապները զարթնում էին իրանց ականակիտ ու յեղյեղուտ անկողնում, վրսփսում սիրահարների գաղտնիքը ու կրկին քուն մտնում՝ օրօրուելով դողդոջուն ալեակների վրայ։

«Եւ մինչև լոյս այն նաւակը օրօրուում էր ջրերի վրայ՝ ման ածելով խաւարի մէջ այն գաղտնի սէրը, և մինչև լոյս աստղերը ժպտում էին նրանց։ Նաւակն անյայտանում էր, երբ արշալոյսի շողերի տակ լիճը ցընցւում էր ու յօրանջում, երբ կարապները կրկին յուզում էին ալիքները։

«Հովը նախանձեց այդ չքնաղ սիրուն, ուռաւ ու պայթեց. զոռ փոթորիկը ալիքներ հանեց, նաւակը խորտակեց, սիրահարներից մէկն անհետ կորաւ, իսկ միւսին ձկնորսները կիսամեռ հանեցին ջրից։

«Եւ նա ապրեց, անընկեր ու վշտու, նոր սէր չփնդրեց, ոև հազաւ, փակեց իր սրտի դռները ու այնտեղ սգաց ու զգուեց իր դժբախտ սիրոյ յիշատակները։

«Եւ տարին մի անգամ Ամենայն սրբոց տօնին, նա կէս գիշերին զաղտագողի դուրս էր զալիս, զգուշութեամբ իջնում լիճը՝ ձեռքին մի պսակ թարս ծաղիկներից. մեն-մենակ նստում էր մի նաւակ, առանց ճրագի և առանց առաջնորդի դիմում էր այնտեղ, ուր թաղուեց իր ընկերը:

«Դարձեալ աստղերը թարթում էին երկնքից, դարձեալ կարապները զարթնում էին իրանց արցունքէ բնի մէջ, օրօրուում էին վշտով, կարծես նրա հետ միասին սպում էին ջրերի տակ թաղուած սէրը:

«Վշտաբեկ սիրահարը հասնում էր այնտեղ, ուր մի դժբախտ օր թաղուեց իր ընկերը, և մի ծանր քար կապելով բերած պսակին՝ ձգում էր ջուրը ու կրկին յետ զալիս, և այսպէս տարիներ:

«Եւ մի գիշեր փոթորիկը դարձեալ բարձրացաւ, աստղերը վերից ծածկեցին իրանց աչքերը, լեռները գլուխները քաշ ձգեցին, և սպաւոր նաւակը խորտակուած՝ իջաւ ալիքների տակ. այս անգամ զոյզ սիրահարները ջրերի տակ գտան իրար»:

Նա վերջացրեց ու լոեց:

—Իսկ իմ պատմութիւնը լաւն է, այնպէս չէ, իմ փոքրիկ դև:

— Հրաշալի է, պատասխանեցի, բայց շատ
է տխուր, և չգիտեմ՝ ի՞նչու պատմեցիր:

— Երեխայ, մեծ երեխայ, բոլոր զեղե-
ցիկ բաները միշտ տխուր են, զեղապաշտ
ու երազող երեխայ, չես նկատել, որ բնու-
թեան սքանչելի տեսարանի հանդէպ մեր
հոգին համակւում է մի անուշ, դուրեկան
վշտով, մի քնքոյշ տիսրութեամբ, որից կ'ու-
զէինք երբէք չբաժանուել. իսկ երաժշտու-
թիւնը նոյնպէս չի յուզում մեր հոգին ան-
հասկանալի, բայց միշտ տխուր երազներով։
Ես այս սիրուն ու տխուր բանը պատմեցի
քեզ ասելու համար, որ եթէ ես խեղդուեմ,
դու այնպէս չես սգայ։

— Ի՞նչու։

— Որովհետեւ դու տղամարդ ես, իսկ
տղամարդի սէրը, ես քեզ ասել եմ ուրիշ
անդամ, նման է մեղուի սիրուն դէպի ծա-
ղիկը։

— Սիրոյ ուժգնութիւնը կապուած է
միայն սրտի հետ, սեռը չափ չէ։

— Ի՞նչ ես կարծում, ով է իմ պատմու-
թեան մէջ հաւատարիմ սգաւորը, կի՞նը, թէ
մարդը։

— Կենդանի մնացածը մի իսկապէս սի-
րող սիրտ էր։

— Կի՞ն էր, կի՞ն էր, իմ դեռւկ... Տղամարդն այդպէս չէր վարուի, նա կը մոռանար և նոր բուն կը հիւսէր. մեղուները... բայց և այնպէս...

Նա խօսքն ընդհատեց, յանկարծ փաթաթուեց իմ պարանոցով պինդ, պինդ համբուրեց ու ոտքի թռաւ:

— Բարի գիշեր, էզուց միևնոյն ժամին այստեղ, դե, դե ու երեխայ:

Մինչև ես կարողացայ ուշքի գալ և ձեռքերս տարածել խաւարի մէջ, նա փախաւ առաջիցս այծեամի պէս:

— Մարգարիտ...

— Սնւս, ցաեսութիւն. վաղը գիշեր,— լսուեց հեռուից, և նա անյայտացաւ իմ աչքից: Մնացի տեղումս քարացած, կարծես թէ երազ էր այս բոլորը. մի քանի վայրկեան էր ինչ նա հեռացել էր ինձանից, և արդէն ինձ թւում էր, թէ նա ընաւ այնտեղ չէր եղել և թէ դա մի անկարելիութիւն է: Նրա հմայիչ կանացիութիւնից մնացել էր իս վրայ միայն մի եթերային բան, շրթունքներիս վրայ զգում էի նրա համբոյրի ջերմութիւնը, ականջումս դեռ հնչւում էր նրա գուրգուրիչ ձայնը, դեռ շընչում էի նրա մազերի բոյրը, այնուամենայ-

Նիւ ես անուրջների մէջ լինէի կարծես և
չէի հասկանում ինձ հետ կատարուածը։ Հե-
ռու խաւարի մէջ դարձեալ լուսաւորուեց
նրա սենեակը, պատուհանից լոյսը դարձեալ
թարթում էր ինձ ժպտով, քաղցրութեամբ։
Նա էր, նա այնտեղ էր, այն լուսամուտի
յետեւում։

—Իմ հրեշտակ, իմ գողտիկ հրեշտակ,
մրմնջում էի ես, —բարի գիշեր... որքան եր-
ջանիկ եմ...

IX

ՄԵՆՔ յամրաքայլ ու անձայն զնում
էինք անտառային նեղ արահետով, մինչդեռ
մեր զլիսից վեր, մեր շուրջը գիշերն իր սև,
հսկայ թևերը տարածել էր ու թուխս նըս-
տել նիրհող ընութեան վրայ։ Մարգարիտի
մի տարօրինակ քմահաճոյքն էր այս՝ ուշ
գիշերով անցնել մօտակայ անտառով, հասնել
գետափին և այնտեղ ականջ դնել ջրերի ձայ-
նին գիշերային համատարած լոռութեան մէջ։
Ես համաձայնել էի կատարել նրա ցանկու-
թիւնը, որովհետեւ սիրուած կինը քմահաճոյք
չունի, որ մի տղամարդ յանձն չառնի կա-
տարել, մանաւանդ երբ դա զբօսանքի,

միասին առանձնանալու, երազելու հետ է կապուած:

Նա քայլում էր իմ կողքից թևանցուկ, և ես զգում էի, թէ ինչպէս աւելի սղմուռմ է ինձ, ասես վախենում է խաւարից: Մեր ճանապարհի երկու կողմում բարձրանում էին հինաւուրց կաղնիները, ինչպէս լուռ ովիներ, որոնք կարծես զարմանքով էին նայում մեզ:

Խորին լոռութիւն էր:

Միայն երբեմն մեր ոտքերի տակ խըշում էր մի չորացած տերև, կամ որևէ ծառի կասարից թեթև ճռոցով ցած էր ընկնում մի վաղաժամ չորացած ոստ, որևէ զեռուն կամացուկ շարժում էր մօտիկ մացառները, մի փոքրիկ կենդանի հալածական՝ կամ որսի յետևից, յանկարծ յայտնում էր մեր ճանապարհի վրայ և շտապով կորչում հակառակ կողմը, ապա ամեն ինչ խաղաղում էր ու լոռում: Եւ բնութիւնը դարձեալ գործում էր լոռութեան մէջ:

Ի՞նչ լաւ է, ի՞նչ լաւ է անտառը զիշեր ժամանակ, փսփսուկով ասում էր Մարդարիտը.—մարդ ամեն վայրկեան սպասում է մի բանի, մի անորոշ բանի, որից վախենում է և ուզում է... Գիտես ինչ. այժմ

ինձ թւում է, որ դու իմ մանկութեան դևն
ես բոց աչքերով, բոց շնչով ու խլած փախց-
նում ես ինձ ով զիտէ ուր... ինչ լաւ է...
հապա մէկ ինձ նայիր. այ աչքերդ. դեի աչ-
քեր... բայց ես քեզանից չեմ վախենում:
Ես կ'ուզէի այժմ մի ուրիշ բան, մի մեծ
սարսափ, օրինակ՝ որ այս խաւարը յանկարծ
կենդանարար, շարժուէր, գալարուէր մի ա-
ռասպելական հազարդիխանի հրէշի պէս, և
և ես սոսկումով ճչալի, փաթաթուէի քեզ
պինդ, պինդ, ի՞նչ կ'ասես:

— Այ, դու ես այժմ երեխայ, դու դեռ
ապրում ես հէքիաթների աշխարհում փոք-
րիկ աղջիկների նման:

— Ես միշտ այնպէս եմ սիրել հէքիաթ-
ների աշխարհը. իրական կեանքը, ամենօ-
րեայ չար ու բարին շատ է խղճուկ ու ձանձ-
րալի, նա ինձ երբէք չի գոհացրել. ես միայն
ցանկացել եմ, որ իմ կեանքն անցնի դիւթա-
կան հէքիաթի պէս, ուրիշներից բոլորովին
տարբեր: Եւ իմ ցանկութիւնը մասամբ կա-
տարուեց, բայց իմ հէքիաթը սոսկալի եղաւ:

— Եւ այդ հէքիաթը դու ծածկում ես
ինձանից սինչե այժմ, կարծես ես անար-
ժան լինէի ապրել քո անցած, զուցէ և ներ-
կայ ցաւը:

— Լսիր. — Նա ուժով ցնցեց բազուկս ու
կանգ առաւ:

Մի թոշուն աղիողորմ ճիչ արձակեց
սաղարթների մէջ, և նրա յուսահատ ձայնը
ինչպէս մի ցաւի մորմոք անցաւ քնած ան-
տառի վրայով:

— Ի՞նչ է այս:

— Մի թոշուն, մի դժբախտ արարած,
որ բուի ճանկն ընկաւ:

— Ահա դարձեալ մի սոսկալի հէքիաթ...
Միթէ ոչինչ չի կարելի անել, իմ ընկեր,
ասաց նա յուզուած ձայնով:

— Ոչինչ. առաջ գնանք, անօգուտ է
սպասել, ընութիւնը լի է այդ ճիչերով. ան-
խուսափելի են նրանք:

— Զարհուրելի է ընութիւնը...

Մենք քայլեցինք դարձեալ, բայց Մար-
գարիտը յանկարծ կանդ առաւ, նորից սրդ-
մեց բազուկս և ականջ դրեց: Հեռու ան-
տառի թաւուտի մէջ մի գազան տնքալ սկը-
սեց, և նրա հեծեծանքները խուլ արձագանք.
Ներով տարածուեցին անտառի մէջ: Ծառե-
րը կարծես ցնցուեցին ու փսխացին, նրանց
վրայ թառած թոշունները կամացուկ ճթճր-
թացին, թւում էր նոյնիսկ, թէ խաւարը դո-
ղում է, այն աստիճան սոսկում ունէր իր

մէջ դժբախտ կենդանու տնքոցը, որ շարունակում էր լսուել աւելի և աւելի թուլանալով:

— Լսում ես, այս ի՞նչ է, իմ ընկեր,— մըմնջում էր Մարդարիտը յուղուած. համարեա լացակամած:

— Նոյն բանն է, սիրելիս, ինչ լսեցինք քիչ առաջ. ապրերութիւնն այն է, որ այն՝ ծառի վրայ էր կատարւում, այս՝ ծառի տակ. դա մի անմեղ կենդանի է, գուցէ և մի գազան, որին յօշոտում է իրանից աւելի մեծը:

— Բզկառում, ուտում են իրար. ոչ, զարհուրելի է անտառը զիշեր ժամանակ, նրա հէքիաթները լի են սոսկումով, իսկ խաւարի մէջ գործող կեանքը այստեղ ահաւոր է: Յետ գնանք, սիրելիս, և թող մեզ չհասնեն այդ ձայները, որոնք խեղղում են մարդի հոգին:

Ես զգացի, թէ ինչպէս նրա թեր դողում էր իմ թեր տակ, նա աւելի ու աւելի մօտ էր սղմուռմ ինձ: Քիչ յետոյ մենք դարձեալ պարտիզի ծառի տակ՝ էինք, նուիրական դարձած նստարանի վրայ: Մարդարիտը երկար ժամանակ դեռ չէր հանգստանում ստացած ցնցող տպաւորութիւններից. նա լուռ էր:

— Ինչու չես խօսում, հարցրի ես կամացուկ՝ վերջնելով նրա ձեռքը և մօտեցնելով շրթունքներիս:

— Ես դեռ մտածում եմ անտառի զիշերային հէքիաթների մասին:

— Ի զուր, դա կեանքն է, ես ու դու ոչինչ փոխել չենք կարող:

— Զարհուրելի էին այդ աղաղակները. Ես անտառը գիշեր ժամանակ աւելի զրաւիչ, աւելի զեղեցիկ էի երեակայում.

— Նա դարձեալ զեղեցիկ է, բաց լութեան մէջ:

— Այդ քո լութիւնը... որով աշխատում ես ամեն ինչ բացադրել ընութեան մէջ, դու մոռանում ես, որ տառապող կենդանին իր ճիշով յայտնում է միայն մի չնչին մասը այն ահագին սարսափի, որ գործում է քո լութեան մէջ: Հաւատա, բարեկամ, որ եթէ աղաղակը չլինի, տառապանքի սարսափին աւելի ահաւոր կը լինի:

— Լութեան մէջ գործող սարսափը յարաբերական հասկացողութիւն է, հոգիս. տիեզերքի սմբողջութիւնը անհատական ցաւերի գիտակցութիւնը չունի, նա լուռ դիմում է դէպի մի անյայտ ու զերազոյն նպատակ. անհատները դիպուածներ են նրա հա-

մար. յաւիտենականութիւնը վայրկեաններ
չգիտէ: Բայց թողնենք այդ, հոգիս, այս-
պիսի վէճի ոչ տեղն է և ոչ ժամանակը,
և ես էլ անկարող եմ շարունակել, որովհե-
տեւ իմ սիրած էակի շրթունքներով ինձ հա-
մար միշտ ճշմարտութիւնն է խօսում: Այդ
բոլորի փոխարէն պատմիր ինձ խնդրում
եմ քո ներքին ցաւը. ինչու երբեմն այն-
քան տարօրինակ ես դու, ինչու էիր լալիս
երեկ զիշեր և խոյս տուիր պատասխանից:
Հաւատա, սիրելիս, որ ես չեմ կարող հան-
գըստանալ, սինչև այս բոլորի վրայ ձգուած
քողը չբարձրացնես: Ես քեզ պաշտում եմ,
բայց դու ինձ համար մի զիւթական, մի
սքանչելի զիշեր ես, ուր լուսոյ մի շող չկայ
իմ ուղին լուսաւորելու համար:

— Ես երկար հաւատացած էի, որ մենք
կը բաժանուենք՝ առանց որ ես պէտք զգամ
պատմելու քեզ իմ կեանքը. այժմ տեսնում
եմ, որ սխալում եմ: Դու իրաւունք ունիս,
երբ զետը յորդանում է, նա պատուարներ
տանել չի կարող. և երբ երկու սրտեր զեղ-
ւում են իրար մէջ, նրանք բաց են անում փո-
խաղարձ զաղտնիքները: Ես քեզ ճանաչում
եմ, պէտք է որ դու էլ ինձ ճանաչես: Զգում
եմ, որ այս հանդիպումը սովորականներից չէ,

ճակատագրական է համարեա: Իմ անցեալը մի
հէքիաթ է, որ այնպէսնման է բիչ առաջ ան-
տառի պատմած սոսկալի հէքիաթին: Իմ
կեանքի, իմ բախտի հետ կապուած մի լոռ-
թիւն կայ, մի ծանր լոռթիւն, որ այնպէս
ծանրացած է իմ խղճի վրայ, նրա մասին
ոչ թէ խօսել, այլ նոյնիսկ մտածելն ինձ
համար ծանր է, բայց դու իրաւունք ունիս
այն իմանալու: Զվշտանաս սակայն, եթէ այդ
պատմութիւնը քո երջանկութեան վրայ ոչինչ
չաւելացնի: Ճշմարտութիւնը որքան անզամ
միայն դառնութիւն է բերում մեզ:

— Խօսիր, խօսիր, իմ աննման հրեշտակ,
ինչ և յայտնելու լինիս, իմ վիճակը ձգուած է:

«Հօրս չեմ յիշում, այսպէս սկսեց նա՝
հոգոց հանելով ու յետ-յետ տանելով իր ճա-
կատի խոպոպները. — Ես երկու՝ և քոյրս
չորս տարեկան էր, երբ նա մեռաւ: Մեզ
դաստիարակողը և խնամողը եղել է մայրս,
մի սիրող, քնքոյշ սրտի տէր մայր, որ մեզ
համար ոչինչ չի խնայել: Բարեբախտաբար
հայրս, որ մի յայտնի բժիշկ է եղել, այն-
քան միջոցներ թողել էր, որ մենք նիւթա-
կան դժուարութիւններից միանզամայն ա-
զատ՝ անկարու ապրել կարողանայինք:

Ես ու քոյրս շնորհիւ մօրս քնքոյշ հո-

գածութեան՝ լաւ դաստիարակութիւն և կը բ-
թութիւն ստացանք և համարեա միաժամա-
նակ հասած աղջիկներ էինք: Ինչպէս դու
էլ նկատել ես, մենք՝ ես ու քոյրս խիստ
նման ենք իրար. այդպէս ենք եղել դեռ շատ
փոքրից, մեր ծանօթները յաճախ դժուարա-
ցել են մեզ որոշել իրարից: Սակայն այդ
նմանութիւնը միայն արտաքուստ է, մեր
բնաւորութեան, մեր ճաշակների ու հասկա-
ցողութեան, առհասարակ մեր ներքինի մէջ
երբէք որևէ նմանութիւն չի եղել: Բնու-
թեան մի տարօրինակ խաղ էր կարծես մեր
արտաքին այդ ապշեցուցիչ նմանութիւնը և
մեր ներքինի նոյնքան ապշեցուցիչ տարբե-
րութիւնը: Եւ այդ տարբերութիւնը միշտ
յօդուտ ինձ չի եղել. որքան քոյրս լուակեաց
էր, լուրջ, խոհուն, իրերի վրայ պարզ հա-
յեացքի տէր, նոյնքան ես թեթև էի, շատա-
խօս, երազող, յափշտակուող. ինչպէս մի
միամիտ երեխայ: Եւ իս երազները... բոլորը
թեաւոր, բոլորը վարդագոյն, անօրինակ:
կեանքն ինձ թւում էր որպէս հաճելի երազ-
ների, գրաւիչ հէքիաթների սի անվերջ շարք:
Երեկ քեզ պատմեցի, թէ ինչպէս երկար ժա-
մանակ հաւատացած էի, որ ինձ կը փախցնի
մի դեւ կամ մի առասպելական սպայ ու կը

տանի հեռու, հեռու. և այդ անոսոշ, խուլ
հեռուները ես կարողանում էի երևակայել,
ապրում էի նրանցով։ Քանիքանի անգամ
ես պարտիզում, ծառի տակ նստած՝ մոռացել
եմ զիրքը ծնկներիս վրայ, նայել եմ վերև,
Երկնքից սահող ամպերին և զրանց հետ
տարուել մի ուրիշ հրաշալի աշխարհ, ուր
ամեն բան տարբեր է մերինից։

Մայրս ու քոյրս ինձ սաստիկ սիրում
էին, զուրգուրում էին վրաս՝ որպէս տան
փոքրի, այնպէս որ ես մի մօր տեղ՝ երկու
մայր ունէի։ Քրոջս սէրը մասնաւորապէս
այնքան բուռն էր իր արտայտյառթիւնների
մէջ, որ յաճախ հասնում էր անձնուիրու-
թեան։ Նա ընդունակ էր ամենատեսակ զըր-
կանք, նեղութիւններ յանձն առնել՝ ինձ զոհ
և երջանիկ դարձնելու համար։ Յիշում եմ,
ես մի անգամ ծանր հիւանդացայ. և նա քիչ
մնաց խելազարուէր վշտից ու յուսահատու-
թիւնից։ Չնայելով որ մենք այնպէս նման
էինք իրար, բայց նա միշտ կ'աշխատէր ինձ
աւելի զեղեցիկ դարձնել մի աւելորդ ժա-
պաւէնով, մազերի մի առանձին հիւսուածքով։
Նա զուարձանում էր ինձանով, ինչպէս փոք-
րիկ աղջիկը իր տիկնիկով, իր մասին կար-
ծէք ընաւ չէր մտածում, երջանիկ էր ինձ

տեսնելով ուրախ, կայտառ։ Նրա և մօրս
քնքոյշ վերաբերմունքը կամաց-կամաց ինձ
դարձրին էլ աւելի պահանջող, չարաճճի,
երես առած, նոյնիսկ եսասէր։ Ես սովորեցի
շարունակ զոհեր ընդունել՝ առանց երբէք
մտածելու զոհաբերութեան մասին։ Ինձ թւում
էր, որ ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել, որ
իմ մերձաւորները պէտք է ինձանով զբա-
ղուեն, կատարեն իմ ամենատեսակ հաճոյք-
ները, սիրեն ու փաղաքշեն ինձ, իսկ ես ա-
պրեմ իմ ուղածի պէս, անհոգ ու ազատ
ինչպէս թռչունը եթերի մէջ։

Եւ ես ապրեցի ու մեծացայ ինչպէս ա-
զատ ու անհոգ թռչուն... դա կեանք չէր,
իմ ընկեր, այլ մի գողտրիկ երազ...

Մի անգում մեր տուն եկաւ մի ծովային
սպայ՝ մեր հեռաւոր ազգականի որդին։ Նա
ջահիլ էր ու սիրուն, բարձրահասակ, թիկ-
նաւէտ, միշտ ուրախ, զուարձախօս։ Ես
չգիտէի, թէ նա ինչու է եկել, բայց ուրախ
էի և երեխայի պէս յուզմունքս թազցնել
չէի կարողանում։ Ինձ սաստիկ զրաւում էր
նրա յաղթ իրանը գեղեցիկ համազգեստի
մէջ, նրա վճռականութիւն ու յանդզնու-
թիւն արտայայտող դէմքը, և ամենից աւելի
նրա ոլորուն բեխերը, որոնք միշտ այնպէս

վեր էին ցցուած և նրա կերպարանքին տալիս էին կտրիչ արտայայտութիւն։ Եւ այն ժամանակ ես սաստիկ սիրում էի, որ տղամարդը կտրիչ, արի տեսք ունենայ, որ նրա շարժումները, քայլուածքը զօրեղ բնաւորութիւն և ոյժ արտայայտեն։ Իմ մեծագոյն հաճոյքն էր ինձ երեխայ և հովանաւորուած զգալ մի լաւ տղամարդի մօտ։ Ինչու միայն ես, ինձ թւում է, որ իւրաքանչիւր կնոջ իդեալը հուժկու, թիկնաւէտ ու բարեձև տղամարդն է, առնական էներգիայով լի։ Ես չեմ ուզում ասել, որ կինը միանգամայն աչք է փակում ուժեղ սեռի հոգեկան, ստաւոր կարողութիւնների վրայ, բայց անպայման է, որ ոյժ ու զօրեղ առնականութեամբ շնչող օրգանիզմները համարեա անդիմադրելի գրաւչութիւն են ներկայացնում կանանց համար։

Դեռ առաջին գիշերը, երբ ամենքը քնեցին և ընդհանուր խաղաղութիւն իջաւ մեր տան վրայ, ես երկար ժամանակ անքուն էի և լուրջ կերպով մտածում էի, թէ գուցէ մեր հիւրը, այս անծանօթ ու գեղեցիկ տղամարդը եկել է յատկապէս ինձ փախցնելու համար։ Ես հաճոյքով երեակայում էի, թէ ինչպէս նա կը մօտենայ, խաւարի մէջ խարխափելով կը գտնի ինձ, ես կը

գողամ, սիրտս կը բարախի, բայց չեմ ճշայ,
յետոյ նա իմ ձեռքից կը բռնի, կը բարձրա-
ցնի, ես վախվիսելով կը հետևեմ նրան, մենք
գուրս կը գանք, կը նստենք դրանը սպասող
կատաղի նժոյզի վրայ և կը ոլանանք հեռու,
հեռու, դէսլի մի անծանօթ աշխարհ, ուր
նա կը փակի ինձ մի ուխթական դղեակի մէջ...

Ցերեկներն ամբողջ ես նրա հետ էի
անցկացնում մտերսաբար. կարծես մենք հին
ծանօթ ընկերներ լինէինք: Եւ նրա հետ վար-
ում էի այնպէս, ինչպէս երեխաները գիտեն
վարուել իրանցից մեծերի հետ, երբ նրանց
երես են տալիս ու փաղաքշում: Ամենակարճ
ժամանակում ես այնքան համարձակութիւն
ստացայ, որ երբ նրան գտնում էի պարտի-
զում նստած, յետելից գաղտագողի մօտե-
նում էի, աթոռը թիկունքից քաշում ու
վայր զլորում, կամ ձեռքից խլում փախց-
նում զանազան իրեր, կարդալու գիրքը, յա-
ճախ զլխարկը: Նա ինձ հալածում էր, ես
քրքշալով ու հևալով փախչում էի շտապով
և թագ կենում պարտիզում, յանկարծ յայտըն-
ում էի մի ուրիշ անկիւնից, պինդ-պինդ
քաշում մազերը կամ բեխերը և կրկին ան-
յայտանում անտառային ֆէյայի նման: Նա
թոյլ էր տալիս ինձ անել իր հետ ինչ կա-

մենամ, նոյնիսկ օժանդակում էր իմ մանկական չարութիւններին, միայն յաճախ մատը թափ էր տալիս վրաս և ժպտալով ասում.

«Չարաճճի, թէ կը բռնէմ...»

Եւ մի անգամ պարտիզի մի հեռաւոր անկիւնում՝ ծառերի տակ բռնեց ինձ, զրրկեց իր ուժեղ բազուկներով և պինդ համբուրեց։ Միայն մի վայրկեան այդ ժամանակ ես նրա աչքերին նայեցի ու սաստիկ կարմրեցի... բայց այնուամենայնիւ այդ համբոյրն ինձ չխրանեցրեց, ես երկար, երկար ծիծաղեցի և այնուհետև նրան աւելի էի չարչարում։ Միայն լաւ յիշում եմ, աշխատում էի երբէք չբռնուել, որ նա այնալէս չհամբուրի ինձ, թէս կ'ուզէի, որ նա կարողանար ինձ բռնել հակառակ իմ ջանքերի։ ծայրայեղ դէպքում վճռել էի, եթէ այդպիսի բան նորից պատահէր, չնայել նրա աչքերին, նրանց արտայայտութիւնը համբոյրի վայրկենին մեր խաղերին նման չէր, սակայն կասկած չկար, որ կը նայէի։ Ես միշտ այդպէս եմ, սիրում եմ նայել այն ամենին, ինչից վախենում եմ... Եթէ կարելի լինէր մահը տեսնել առանց իսկոյն մեռնելու, ես հաճոյքով կը փնդրէի նրան...»

Քեզ ասացի, որ ես սիրում եմ սարսափը։

Մայրս իմ բոլոր չարութիւնների ու
խաղերի համար կամ ժպտում էր՝ երբ նկա-
տում էր, կամ քաղցրութեամբ յանդիմա-
նում էր առանց խստութեամբ արգելելու։
Տարօրինակ էր մանաւանդ քոյրս. Նա հե-
ռու նստած՝ ժամերով զիտում էր մեր խա-
ղերը, լոռութեամբ ժպտում էր իմ արածնե-
րի վրայ, յետոյ երկար մնում էր մտախոհ։
Ես շատ ուշ նկատեցի այդ և հաւատացած
էի, որ քոյրս չի սիրում սպային, մանա-
ւանդ՝ որ հետը խօսելիս կարճ սպատասխան-
ներ էր տալիս և զլուխը քաշ ձգում։ Քրոջս
այդ վերաբերմունքը որքան ինձ անհասկա-
նալի էր, նոյնքան էլ դուք չէր զալիս, որով-
հետեւ ես մեր հիւրին համարում էի շատ լաւ
մարդ, լաւ ընկեր, որի հետ կարելի էր շատ
հաճելի ժամեր անցկացնել։ Ցաւում էի քրոջս
համար, բայց ես երջանիկ էի և բնաւ չէի
մտածում իմ վարմունքի մէջ փոփոխութիւն
առաջ բերել։

Մեր հիւրը ամբողջ ամառ մնաց մեզ
մօտ։ Նա զիշերները միայն անց էր կաց-
նում հիւրանոցում, իսկ ցերեկները մեր տա-
նը։ Ժամանակն անցնում էր ուրախ, մենք
յաճախ զբուանքներ էինք կատարում քաղա-
քի շրջակայքում ոտքով, ձիով։ Ես դժգոհ

էի սակայն, որ նա ինձ չի փախցնում գիշերով. ձի նստելիս՝ քաղաքից դուրս, երբ մեր առաջ փուռում էր լայնարձակ հորիզոնը, այն անորոշ հեռուն, որից դէնը մարդ սիրում է երևակայել խորհրդաւոր աշխարհ, ես լայն շունչ էի առնում ազատ կրծքով, կարծես եթերանում էի թամբի վրա, և քիչ էր մնում մօտենամ իմ սիրուն ասպետին, կամացուկ փսխսամ՝ «Էյ, քշի՛ր, փախչենք յի՞մար»... Եւ կը փախչէի, եթէ նա քշէր:

Տղամարդի հետ փախչելու իմ այդ բուռն ցանկութիւնը սիանգամայն երեխայական էր. ամուսնութեան մասին այդ ժամանակ ես լուրջ հասկացողութիւն չունէի. զիտէի, որ հէքիաթների մէջ սիրուն աղջիկներին փախցնում են... և ես սիրուն էի: Բայց թէ ինչու են փախցնում, ես այդ մասին բնաւ չէի մտածում: Երիտասարդ սպային չէի սիրում, կամ թէ սիրում էի այնպէս, ինչպէս երեխան կը սիրէ իրանից մեծին, որ փաղաքը շում է, զգւում է իրան. զուցէ և կար սեռական բնազդը, որովհետեւ ես սաստիկ ուզում էի նրա հետ լինել, բայց զիտակցութիւն, կնոջ պէս սիրուելու պահանջ չէի զգում:

Ես տասնեւեց տարեկան էի:

Մի օր մայրս ինձ առանձնացրեց և ասց ժպտալով.

— Գիտե՞ս, *Մարգարիտ,* մեր հիւրը քեզ ուզում է, ի՞նչ կ'ասես:

— Ի՞նչպէս թէ ուզում է, բացականչեցի ես դժկամակութեամբ:

— Ուզում է քեզ հետ ամուսնանալ, քո ձեռքն է խնդրում, չե՞ս հասկանում:

Ես հասկանում էի, բայց կարկամուեցի, կարմրեցի և մի վայրկեան լուռ կացայ՝ զլուխս քաշ ձգած։ *Մայրս սպասում էր և ձեռքով շոյում մազերս։*

— Թող փախցնի, ասացի ես յանկարծ՝ գլուխս բարձրացնելով ու փախայ, հեռացայ մօրս աչքից։ Առաջին անգամ իմ կեանքում ես ամաչեցի մօրիցս և առաջին անգամ այդ պատճառով լացս եկաւ. Ես թագնուեցի և լաց եղայ, ինչու էի լալիս, չգիտեմ, կարծեմ նրա համար, որ իմ մանկութեան վառ երազները, գողտրիկ հէքիաթների հետ կապուած վարդագոյն յոյսերը ցնդում էին անդառնալի կերպով։ Այնքան տարիներ իմ սպասած, երազներիս մէջ փայփայած «ասպետը» եկել էր վերջապէս և ինձ չէր փախցնում, չէր տանում բիւրեղեայ պալատները մութ անտառների, խոր ձորե-

ԵՒ Բարձր լեռների միջով, այլ «ուզում էր»... Դա իմ առաջին և խիստ դառը յուսախարութիւնն եղաւ, այդ օրը ես ոտք դրի կեանքի շեմքին և արդէն ողբում էի փախչող մանկութիւնս, մօտիկ անցեալի դիւթական հէքիաթները, որոնք այնքան տարիներ փայփայել էին իս երևակայութիւնը։ Արցունքներս դեռ վճիտ էին, նրանց աղբիւրը հոգուս խորքում դեռ չէր պղտուել, բայց անորոշ կերպով զգում էի, որ կեանքը հէքիաթ չէ, երազներն այնտեղ ցնդւում են, որպէս արշալոյսի վաղանցուկ գոյներ։ Սիրտս փղձկաց մի անորոշ ցաւից, առանց իմանալու ես կատարում էի կեանքի սուզը, ես ողբում էի այն մեծ ցաւը, որ մաս-մաս ապրում է արարածների մէջ։ Եւ լացեցի, լացեցի...

Չեմ երկարացնի։ Ես նրա հետ այնուամենայնիւ նշանուեցի կարծես հանաքով և յետոյ ամուսնացայ դարձեալ կարծես հանաքով։ Մայրս ցանկանում էր, որ ես ամուսնանամ, որովհետեւ հաւատացած էր, թէ աւելի լաւ ընտրութիւն անել անկարելի է, փեսացուն հարուստ էր և լաւ ծագումից, լաւ էլ ապագայ ունէր առաջը։ Ես էլ սաստիկ շտապում էի իմանալ, թէ ինչ ասել է նը-

շանուած լինել մի տղամարդի հետ։ Իմ փեսացուն ինձ համար ոչ թէ սիրելի, այլ պարզապէս հետաքրքիր էր։ Փոքը ժամանակ ես միշտ անհամբեր էի իմանալու հիքիաթի վախճանը, այժմ էլ աշխատում էի շուտով իմանալ, թէ ինչով է վերջանալու իմ սեփական հէրիաթը։

Քոյրս քանի գնում մռայլում էր և անձնատուր լինում մի մութ թախծի։ Նշանադրութեանս երեկոյին նա այնքան տխուր էր, որ ես մօտեցայ նրան և ասացի յուզուած։

— Կլարա, հոգիս, ճշմարիտն ասա ինձ, աղաչում եմ, դու չես սիրում նրան, չես ուզում, որ ես նրա հետ ամուսնանամ, այնպէս չէ։ Երեսի դու մի բան գիտես, ինչու ես ծածկում ինձանից։ ասա, և ես յետ կը կենամ։ Ես քեզ այնպէս եմ սիրում։

— Երեխայ, պատասխանեց Կլարան ժրպտալով, նա այնպէս լաւ մարդ է։ Եւ յետոյ ինձ գրկեց ու պինդ, պինդ համբուրեց։ Նա երբէք ինձ աւելի ջերմ, աւելի անկեղծ համբոյր չէր տուել։ Ես նրա հոգին զգում էի նրա շրթունքների վրայ, նրա համբոյրի մէջ։ Եկեղեցի գնալուց առաջ նա դարձեալ գրկեց ինձ ջերմութեամբ և համբուրեց երկար, երկար ու ասաց։

— Բախտաւոր լինիս, քոյրիկ, օ, ինչպէս
եմ ուզում, որ դու բախտաւոր լինիս... աշ-
խարհում այնպէս դժուար է երջանիկ լի-
նել...

Եւ ես տեսայ նրա աչքերում արցունք-
ներ: «Ուրախութեան, յոյզի արցունքներ են»,
մտածեցի ես:

Իմ ամուսնութիւնից յետոյ քոյրս իսպառ
մոայլուեց. նրա ժպիտը դարձաւ աւելի և
աւելի սակաւ, առհարկի, իսկ թախիծը մըշ-
տական: Մայրս անհանգիստ էր, բայց նա էլ
ինձ պէս ոչինչ չգիտէր: Կլարան ժամերով
մնում էր մտազբաղ, ասես մի վերին աս-
տիճանի ծանր խնդրի վճռով զբաղուած,
յաճախ մեն-մենակ թափառում էր պարտի-
զում, աշխատելով աչքի չընկնել. իսկ երբ
ես ու ամուսինս հանդիպում էինք նրան
զբօսանքների ժամերին, նա մեզ դիմաւորում
էր առհարկի ժպտով, աշխատում էր կա-
տակել մեր հասցէին և իսկոյն մի որեւէ
պատշաճ պատրուակ էր գտնում սեղանից
հեռանալու և կրկին իր սենեակում առանձ-
նութեան անձնատուր լինելու համար: Եւ
այդ բոլորը նա կատարում էր այն աստիճան
քաղցր վարպետութեամբ, որ ես չնայելով
իմ կասկածներին՝ ստիպուած էի մտածել,

թէ գուցէ նա հեռանում է իմ և ամուսնում՝
իբրև նորապսակների՝ միայնութիւնը չխան-
գարելու համար։ Մի քանի անգամ էլ հարցեր
տուի. նա միշտ կարողացաւ վերին աստի-
ճանի հանգստացուցիչ պատասխաններ գտնել,
նոյնիսկ մեզ հետ միասին յաճախակի պար-
տէզ դուրս եկաւ, զբօսանքի գնաց և դր-
նով ամեն կասկած փարատեց։

Հարսանիքիցս մի ամիս յետոյ մեկնեց
նաւային վարժութիւններին մտսնակցելու,
որից յետոյ նա պէտք է դար փոխադրելու
ինձ իր բնակավայրը։ Այս վաղաժամ անջա-
տումը, որ տեսելու էր ամսից աւելի, ինձ
ամեննին տիմրութիւն չպատճառեց։ Զգում
էի, որ ես նրա հետ բնաւ կապուած չեմ
այն քննոյշ զգացմունքով, որ էլ աւելի ուժ-
գին է դառնում անջատման ժամերին, և որ
այնպէս կիզիչ է դարձնում կարօտը։ Ինքս
ինձ զաւով խոստովանեցի, որ ամուսնացել
եմ յիմարաբար, սոսկ իմ անհանգիստ, հե-
տաքրքիր բնաւորութեանը բաւականութիւն
տալու համար։ Ես այնուամենայնիւ վերսկը-
սեցի իմ նախկին կեանքը, ճշմարիտ է՝ ա-
ւելի պակաս եռանգով, բայց սրտի առան-
ձին զոհութեամբ, ինչպէս մի ծանր բեռից
ազատուած։ Ամուսինս կարծես մի անծա-

նօթ անցորդ էր, որ եկաւ ինձ ասաց ահո-
ղորմ ու անմիտ կեանքի դառն խորհուրդը
ու հեռացաւ գնաց՝ հոգուս վրայ փռելով մի
մութ թախիծ, մի անբացատրելի վիշտ։ (Ինձ
հետ կատարուել էր մէկն այն թիւրիմացու-
թիւններից, որոնցով լի է մարդկային կեանքը,
և որոնք շատ յաճախ ճակատագրական են
դառնում անփորձ, միամիտ հողինների համար։)
Ամուսնութիւնն ինձ թւում էր մի երեխա-
յական խաղ, ես չգիտէի, որ անգամ երե-
խայական խաղերի մէջ լինում են այնպիսի
վտանգաւորները, որոնք հեշտութեամբ դառ-
նում են տրագեդիա։

Աշուն էր արդէն. ամուսինս զեռ չէր
վերադարձել։ Մի երեկոյ մենք երեքով նըս-
տած էինք ճրագի առաջ. քոյրս տարուած
էր մի գրքի ընթերցանութեամբ, մայրս
ակնոցները դրած նայում էր մի հաշուե-
ցուցակ, որ հէնց այդ օրը ներկայացրել
էր մեր պաշարեղէն հայթայթողը, իսկ ես
նամակ էի գրում ամուսնուս։ Դուրսը վատ
գիշեր էր, խաւարը թանձր, և առաւօտից
սկսուած անձրեսախառն քամին անդադար
ծեծում էր լուսամուտները։ Տրամադրու-
թիւնս վատ էր. երբ հասայ նամակիս այն-
տեղը, ուր ասում էի ամուսնուս, թէ առանց

նրան ձանձրանում եմ, կանգ առայ... զրածս
ճշմարիտ չէր, ես կեղծում էի: Գրիչս վար
դրի և մտածում էի վշտով, թէ ինչու եմ
կեղծում և յետոյ՝ թէ ես դեռ որքան երկար
այսպէս պիտի կեղծեմ, բանի որ նրան չեմ
սիրում՝ պիտի կեղծեմ աշխարհի առաջ, նրա
առաջ, մօրս ու քրոջս առաջ: Եւ այս զար-
հուրելի կեղծիքի շարքը, որի մէջ ընկել էի
կամաւ, շղթալի պէս ինձ նեղեց, խեղդեց:
Զգացի, որ ձանձրանում եմ ոչ թէ նրա բա-
ցակայութիւնից, այլ և՛ կեղծելուց, և՛ նա-
մակ գրելուց: Կուտուած մի անզօր զայրոյթ
կրծքիցս բարձրացաւ վեր, ես ներվային
շարժումներով պատուտեցի նամակը և դէն
շպրտեցի, որ ընկաւ քրոջո ոտների առաջ:
Նա գլուխը բարձրացըրեց, իր խոշոր, թախ-
ծուտ աչքերը ինձ վրայ ուղղեց:

— Ինչու պատռեցիր, հարցրեց կամա-
ցուկ:

— Չեմ ուզում գրել, ասացի:

— Ինչու չես ուզում գրել:

— Տրամադրութիւնս վատ է, անպիտան
եղանակ է:

— Տրամադրութիւնդ վատ է, կրկնեց
նա ծանր կերպով ու կրկին գլուխը կախեց
զրքի վրայ: Ես նկատեցի, որ նա էլ չի կար-

դում, այլ մտածում է։ Մայրս ուշք չէր դարձնում և շարունակում էր իր սովորանքը։ Դրսում քամին շարունակում էր ոռնալ, և անձրեւ ծեծում էր պատուհանները վհատեցուցիչ յամառութեամբ։ Ամեն անգամ, երբ փեղկերը թրխկում էին, քոյրս գլուխը բարձրացնում էր զրքի վրայից, նայում էր լուսամուտներին վախեցած հայեացքով, մի փոքր մնում այդ դիրքով մտախոհ վիճակում, ապա կրկին շարունակում իբր թէ կարդալ։ Քամին դրսում աւելի սասակացաւ. լուսամուտներն աւելի բարձր շրիկալ սկսեցին. Կլարան գլուխը բարձրացրեց և անհանգոտութեամբ ասաց։

— Ի՞նչ անպիտան եղանակ է դուրսը. ծովը երեխ այժմ սարսափելի է։

Նա կարծես սպասում էր, որ ես մի քան կ'ասեմ, կը միանամ նրան, բայց ես լուռ կացայ ու նայում էի լուսամուտին։

— Կարծես չէր կարելի նաւային վարժութիւններն ամառն անել, շարունակեց Կլարան, այժմ այս դժոխային եղանակով մարդկանց չարչարել ծովի վրայ. . .

— Երեխ այդպէս էլ պէտք է, պատախանեցի ես, չէ՞ որ պատերազմը ամեն մի եղանակի կարող է պատահել։

Կլարան ինձ նայեց մի այնպիսի տարօրինակ հայեացքով, որ որքան ինձ անհասկանալի էր, նոյնքան անախորժ. դա մի լուռ յանդիմանութիւն էր ինձ իմ սառն, անտարբեր պատասխանի համար: Նա ինձ երբէք այդպէս վատ չէր նայել, և ես առաջին անգամ իմ կեանքում նրա տչըերում կարդացի ինձ համար մի անախորժ միտք: Պարզ էր, որ նա միանգամայն ուրիշ պատասխան էր սպասում ինձնից, չէ՞ որ ալեկոծ, վտանգաւոր ծովի վրայ այդ գիշեր իմ ամուսինն էր: Նա գլուխը քաշ ձգեց զրքի վրայ, դարձեալ չէր կարդում, և ես նկատեցի, որ նրա դէմքը ընդունեց խիստ երազող տեսք: Այնպէս կ'ուզէի իմանալ, թէ նա ինչ է մտածում այդ ժամին, ինչ է երազում, ինչ յուշեր են պաշարել նրա գլուխը: Սակայն նոյնիսկ մի փոքր հաւանական ենթադրութիւն անել անգամ չէի կարողանում: Յանկարծ մեր զանգը տուին. տարօրինակ ոչինչ չկար, բայց քոյրս այնպէս ցնցուեց ու գունատուեց, որ կարծես նա մի վերին աստիճանի անախորժ, մի սարսափելի տխուր բան լսեելու նախազգացումով էր բոնուած մինչև այդ: Դուռը բացուեց, ազախինը ներս մտաւ մի հեռագիր ձեռքին: Կլարան ոտքի թռաւ

ու խլեց. Ես և մայրը նայում էինք և սպասում հետաքրքրութեած . .

Նա բացեց հեռագիրը դողդոջուն ձեռներով. արագ հայեացքով անցաւ վրայից, երերաց կանգնած տեղում, աջ ձեռքով կուրծքը սեղմեց ցաւով, իսկ ձախ ձեռքով հեռագիրը ճմուեց ջղածղաբար, շնչարդելուած՝ ընդհատ-ընդհատ հեաց և յանկարծ սկսեց ծիծաղել բարձրածայն, երկար, երկար, մի սարսափելի ծիծաղով, ապա կարծես կուրծքը փլաւ ահազին վշտի ծանրութիւնից, նա հեկեկաց խելազար լացով և ուշաթափ փռուեց յատակի վրայ: Ես ու մայրս սարսափած վրայ պրծանք, բարձրացրինք և անկողնի վրայ դրինք նրան առանց ոչինչ հասկանալու այս բոլորից, և երբ երկար չարչարուելուց յետոյ կարողացանք մի փոքր հանգըստացնել նրան, ես այն ժամանակ միայն յիշեցի հեռագիրը և կամացուկ դուրս քաշեցի նրա սղմուած մատների արանքից այդ խորհրդաւոր թղթի կտորը և կարդացի... Նաւը՝ որի վրայ գտնուում էր իմ ամուսինը, խորտակուել էր շոգեկաթսայի պայթումից, սակաւաթիւ զոհերի թւումն էր և նա՝ իմ ամուսինը: Մայրս ծնկներին տուեց, գլուխը ձեռների մէջ առաւ ու կծկուեց քրոջս ան-

կողնի մօտ, իսկ ես մնացի քարացած իմ տեղում՝ չիմանալով ինչ անել, լայ, թէ ոչ...
Եւ լաց չեղայ...

Այն հեռագիրը, քրոջս անօրինակ յուզմունքը, նրա մութ վիշտը, այս ուշաթափութիւնը տարօրինակ կերպով զուգադիպում էին, այս բոլորն ինձ շշմեցրեց, ծանր հարուածի պէս իմ գլխին իջաւ։ Ինձ համար գոնէ լացի ժամանակ չէր, վերջապէս պէտք էր մտածել։ Ինձ թւում էր, որ մի մութ բան ինձանից միանգամայն անկախ ու ծածուկ պաշարել է ինձ, խաւարով պատել իմ աչքերը, և ես երկար ժամանակ քայլել եմ մոայլ տարածութեան մէջ՝ առանց ոչինչ տեսնելու։ Ամենքը, ամենքը փախչում, խուսափում էին ինձանից, բոլոր ծանօթ ընտանի պատկերները չքանում էին, և ես ինձ ըզգում էի մենակ, անընկեր, մի հրաբխային լեռան վրայ քայլելիս, որ ուր որ է պայթելու է ահագին որոտով, և որի մոայլ անդունդների մէջ ես պիտի կորչեմ յաւիտեան։

Միթէ գիտէին այս բոլորը մահամերձ քոյրս և այս ընկճուած, խեղճ մայրս, գիտէին, որ ես մի կորած արարած եմ, ծանօթ էին այն սև գաղտնիքին, որ բոլոր ժամանակ իմ թիկունքից քայլառքայլ սողացել

է հրէշի պէս, մինչև որ ես հասնեմ անդունդի ծայրին, ուր նա վար է զլորում ինձ՝ յանկարծ բանալով աչքերս, որպէսզի տեսնեմ իմ կորստեան բոլոր սարսափը։ Հնարաւոր է այդ, որ նրանք՝ իմ հարազատները իմանալին այս բոլորը և լոէին դաւադիրների պէս։ Ե՞րբ է տեսնուած այդ աստիճան անողորմութիւն, մտածում էի ես ցաւով։ ոչ, այդ անկարելի է։

Դուրսը քամին մոնչում էր թանձը խաւարի մէջ, ես ականջ էի դնում սարսափով, կարծես նա էլ նոյն մութ բանից էր խօսում, աշխատում էր Փշրել պատուհանները, ներս խուժել և իմ ականջին փսփսալ այն սկ ու սարսափելի բանը։ Հազիւ մի քանի ըռպէ էր, ինչ ես ապրում էի այս անօրինակ յուզմունքը և սակայն հասունանում էի տարիներով, միտքս գործում էր անօրինակ ուժգնութեամբ։ Ի՞նչ կապ կարող էր լինել իմ քրոջ և այն գեղեցիկ սպայի մէջ, որի հետ մի ժամանակ ես այնպէս զուարձանում էի, և որը անսպասելի կերպով իմ ամուսինը դարձաւ։ Վերստին յիշեցի բոլոր անցած-դարձածը մինչև այս աղէտը, քրոջս ծածուկ վիշտը պաշարեց իմ զլուխը սարդի ոստայնի պէս, և ես աշխատում էի, բայց

չեի կարողանում որևէ բացատրութիւն գըտնել: Ի՞նչ էր կատարուել խաւարի ու լոռութեան մէջ ինձանից ծածուկ, իմ դէմ, ահա այն հարցը, որ ճիւաղի ճանկերի պէս ճմոռում էր իմ ուղեղը, գանգս տնքում էր սև մտքերի ծանրութիւնից՝ կարծես պայթելու համար: Ես այնպէս դժբախտ էի...

Քոյրս երկար հիւանդ մնաց: Բոլոր այդ ժամանակը նա լուռ էր որպէս զերեզման, ուր անդարձ կերպով մարել են յոյզերը, իղձերը, մտքերը. և նրա այդ քար լոռութիւնն էլ աւելի էր մեծացնում սրտիս վրայ ծանրացած սոսկումը իմ վիճակի անորոշութեան հանդէպ: Ես չեի համարձակւում նրան խօսեցնել, հարց տալ և տառապում էի նոյն մութ ցաւով, որ փշրել էր նրա էռոթիւնը: Մեր ցաւերը երեխ մեզ պէս քոյրեր էին և մեզ պէս տարբեր բնաւորութիւն ունէին: Սպասում էի, որ նա բոլորովին կազդուրուի, որ սիրու իր մութ կասկածներով փռեմ նրա առջե, խօսեմ, խօսեմ... բայց տարաբախտաբար իմ յոյսերն իդերև ելան. Երբ նա վեր կացաւ անկողնից, արդէն այնպէս էր, ինչպէս դու տեսար: Յաճախ ծիծաղում էր, ապա անվերջ հեկեկում առանց արցունքի, իսկ դրսում տղամարդի

հանդիպելիս աշխատում էր խոյս տալ, ծածկուել ինչպէս ատելի թշնասիներից։ Մարմնապէս բոլորովին կազդուրուած ու առողջ նա մինչև վերջը անկարող եղաւ հոգեպէս վերականգնուել, նրա էութեան ներդաշնակութիւնը միշտ խանգարուած մնաց։ Մեզ հաւատացրել են, որ նա անբուժելի է և կարօտ ամենաքնքոյշ խնամքի։

Կարո՞ղ ես երեակայել իմ ահագին ցաւն ու կսկիծը, երբ վերջապէս մօրս ինձ յանձնած մի յիշատակարասից իմացայ. որ իմ խեղճ, ազնիւ քրոջ անդառնալի դժբախտութեան պատճառը հէնց ես եմ եղել, անզիտակցաբար, առանց իմ գործողութեան արժէքն ընբռնելու ես խլել եմ նրա սէրը, որ ինձ ընաւ հարկաւոր չէր, և որ հեռու ծովերի տակ թաղուած տղամարդը աւելի նրա ամուսինն էր, քան իմը, որովհետև նա էր սիրել և ոչ ես։

Խեղճ, վատաբախտ քոյլ...

Նա դեռ սկզբից այնպէս էր սիրել մեզ հիւր եկած սպային, ինչպէս հազիւ է պատահում աշխարհում և ինչպէս զիտեն սիրել կանայք, երբ որևէ տղամարդ նրանց համար դառնում է այն էակը, որի մէջ կենորոնանում է տիեզերքը, և որի համար հարկա-

ւոր է զոհուել և անցնել աշխարհի երեսից։
Քոյրս սիրել էր նրան իր բոլոր էռթեամբ,
իր երակների արիւնով, իր սրտի բոլոր թելերով
և միւնոյն ժամանակնա աշխատել էր թագց-
նել այդ զգացմունքը ամենքիցս, որովհետեւ
նրա կանացի հպարտութիւնը թոյլ չէր տուել
նրան առաջինը յայտնել իր սէրը մի տղա-
մարդի։ Իսկ երբ վերջինս սկսել էր նրանով
գրաւուել, քոյրս յանկարծ դարձել էր ան-
տարբեր, սառն, որովհետեւ ճիշտ նոյն ժա-
մանակնա տեսել էր, որ ես զուարճանում
եմ սպայի հետ, երջանիկ եմ, և իմ երե-
խայական խենթութիւնների մէջ իմ սէրն էր
նկատել։ Սպան վիրաւորուած նրանից, թէ
յուսահատուած՝ դարձել էր դէպի ինձ և իր
անտարբեր խաղերին տուել էր լուրջ կեր-
պարանք, և յետոյ իս ձեռքը խնդրել։

Քրոջս համար շատ հեշտ էր խափանել
այդ բոլորը և իրերին ուրիշ ընթացք տալ-
բաւական էր, որ նա խօսէր, բաց անէր նաև
իմ աչքերը. բայց նա լռել էր, պէտք էր հա-
մարել լռել. ինձ երջանիկ տեսնելու միակ
ցանկութեամբ այդ մահացու լոռութեան մէջ
թաղել էր իր բուռն զգացմունքը, միայնու-
թեան ու խաւարի հետ սգացել էր իր սէ-
րը, իր էռթեան բոլոր լարերը ձգուել էին

մինչև յետին աստիճանի, և երբ հասաւ աղէտալի լուրը, նրանք ճայթեցին, բանականութիւնը խախտուեց։ Այս բոլոր տրագեդիան կատարուել էր լոռութեան մէջ. մենք երեքով առանց իրար հասկանալու վազվզել էինք խաւարի մէջ իրար յետեից և փոխադարձաբար անդունդ պատրաստել մէկ մէկի դարձեալ լոռութեամբ։ Երբ ես մտածում եմ այս բոլորը, ինձ թւում է, թէ մի կոյր ոյժ վարում է մարդկանց ճակատագիրը միանգամայն մեզ անհասկանալի ձեռվ, մեզ անյայտ մի նպատակով, մենք տարւում ենք նրա թափուլ՝ ինչպէս մըրկով բռնուած։ Մտածում եմ յաճախ և միշտ դողում այդ ոյժից, որ տեսնել անկարելի է, որ համը է, կոյր և սարսափելի։ Դեռ երբէք ես այնպէս խորը կերպով չէի ըմբռնել էղիպպոս թագաւորի անլուր դժբախտութեան բոլոր տրագիկական մեծութիւնը. ինձ թւում էր, թէ Անտիգոնայի գունատ ու տառապած հոգին դարերի մշուշի միջից հեծեծում է ու լավս մեզ համար. չէ՞ որ մենք էլ նրա քոյրերն էինք, լոռութեան զոհեր...

Քրոջս փշրուած հոգու պատմութիւնը օրըստօրէ փուռւած էր իր փոքրիկ յիշատակարանի թերթիկների վրայ. որոնք բոլորն

ասես լացել էին նրա հետ։ Նայում էի այդ
թերթիկներին և վշտով մտածում, թէ նրանց
վրայ ցաքուցրիւ անդառնալի կերպով փը-
ռուած են մի երիտասարդ կեանքի բեկոր-
ներ, ինչպէս մի բիրտ ձեռքով փետտուած
ծաղկի թերթիկներ, որոնց հետ խաղում է
քամին և որոնց վրայ աշխարհը երբէք չի
սղում։ Եւ ինչու սպայ. ում են հարկաւոր
նրանք. զոհեր կան անխորհուրդ ու անմիտ,
որոնք որքան մեծ են լինում, նոյնքան ա-
ւելի են մեծացնում կեանքում իշխող ան-
ներդաշնակութիւնը, մեր զլուխների վրայ
ծանրացած հին տրագիզմը։ Ամեն մի զոհ իր
իմաստն ու անունը ալէտք է ունենայ. ում
էր հարկաւոր քրոջս բերած զոհը. ոչ իրան,
ոչ ինձ և ոչ աշխարհին. այդ անցնող կեան-
քը միայն դժբախտութիւն էր սփոռում իր
շուրջը։ Մեծ լոռութիւնը որքան այդպիսի
կեանքեր թաղած ունի իր ծոցում. լայնար-
ձակ զերեզմանը լոյսերի... Խլեցի այդ յիշա-
տակարանը, վազեցի մօրս մօտ և զլուխս
նրա կրծքում թաղած՝ երկար-երկար հեկե-
կում էի. դժբախտ էի ու խորտակուած։ Ա-
ռանց իմանալու՝ ես կողոպտել էի իմ հա-
րազատ քբոջը, կողոպտել էի նրա ամենա-
լաւ մասը, նրա հոգին։ Երեխայական խեն-

թութիւններս անցան, և ես հասուն կին
ղարձայ։ Իմ և կեանքի մէջ երկու գերեզ-
ման կար. Ես կրկին այրի էի»։

Նա լայն շունչ առաւ ու լոեց ճակա-
տը ձեռների մէջ առած, ասես ոև մտքերի
ծանրութիւնից։ Լուռ էի և ես, ինչպէս և
մեր շուրջը նիրհող բնութիւնը։

«Տես ինչպէս լուռ է մեր շուրջը իմ ըն-
կեր շարունակեց նա տիեզերական լոռութիւնն
է, անյայտ ու ծածուկ, բայց դրանից ոչ պա-
կաս խուլ լոռութիւն կայ, որ ընթացիկ բարոյա-
կանութիւնը, թիւր հասկացողութիւնները,
յաճախ նոյնիսկ յիմարութիւնը դնում են մեր
շրթունքների, մեր սրտի, մեր հոգու վրայ։
Կնոջ բարոյականութիւնը, կնոջ կեանքը հէնց
մի մեծ լոռութիւն է, այդպէս է պահանջել
աշխարհը, դարերը սրբագործել են, և մենք
ազատուել չենք կարողանում։ Սիրել խորը
ու անզուսպ սիրով, հոգու մէջ կրել մայ-
րութիւնը, ստեղծագործող, սքանչելի բնու-
թիւնը, սրտի մէջ զգալ կեանքը իր ալեկոծ
ու փոթորկոտ խորհուրդներով, իր վսեմ իղ-
ձերով ու վառ երազներով և այս բոլորը,
այս դիւթական աշխարհը լոռութեան ու խա-
ւարի մէջ մաշել ու ոչնչացնել կամաց-կա-
մաց—ահա շատ և շատ կանանց ճակատա-

զիրը։ Վաղաժամ փետուած վարդի, արո-
րուած ծաղկի, փշրուած տունկի առաջ մենք
երբեմն հազիւ ենք զսպում մեր արցունքնե-
րը, մեր հոգին ըմբոստանում է այդ փոք-
րիկ կեանքերի բոնի մահի առաջ։ Բայց յու-
սախաք սրտերի մահը... ով կարող է չա-
փել ցաւի խորութիւնը, որ այդ մահուան
ընկերն է։ Մեռնող սրտերը լոռութեան մէջ
փուլ եկող աշխարհներ են, որոնք այլևս եր-
բէք չեն շինուում։

Այնուամենայնիւ կինը պարտական է
է լոել, լոել և սպասել. վայ նրան, եթէ
տղամարդը չեկաւ նրան իր սէրն առաջար-
կելու։ Փլչող աշխարհն է նա, անօգուտ
անցնող կեանքը...»

«Երբ շրթունքները նիրհում են, հոգին
զարթնում է և գործի կենում»։ այս ճշմա-
րիտ է, լոռութեան մէջ հրաշալիքներ են կա-
տարւում գուցէ, բայց եթէ այդ բոլորը պի-
տի թափնուած մնայ նոյն լոռութեան մէջ,
խօսքը չպէտք է գայ ծածուկ ճշմարտու-
թիւնների վրայից յետ քաշելու քողը, ինչ
արժէք ունի լոռութեան մէջ կատարուածը։
Ո՞չ, բարեկամ, լոռութիւնը զարհուրելի է, և
իմ քոյրը նրա զոհերից մէկն է։

Երանի թէ մեր այս դժբախտ աշխար-

հում ճշակ կարողանան բոլոր զոհերը, նրանք,
որոնք տառապում են լոռվթեան մէջ, ծա-
ծուկ տնքում են ցաւերի բեռի տակ, լալիս
են իրանց սրտերի խորքում, և նրանք, որոնք
տրորուած են ոտների տակ, որոնց հոգին
են կողոպտում անողորմ կերպով: Օ՛, ինչ
սքանչելի կը լինէր, եթէ իրանց սրտերում
յաւ կրող բոլոր դժբախտները, որոնք շը-
ջում են աշխարհում, ինչպէս շղթայակիր
վտարանդիներ, միասին յանկարծ մոնչային
իրանց բողոքը, իրանց վիշտը և այնպէս ուժ-
գին ու ցաւագին, որ լսողները սասանուէին
ու դողային: Բոլոր ոճիրները լոռվթեան մէջ
են կատարւում, իմ ընկեր, ինչպէս և բո-
լոր անօդուտ զոհերը, որոնք օժանդակում
են խաւարի թանձրանալուն: Այդ լոռվթիւ-
նը ես ատում եմ, նա հրէշի պէս ծանրա-
ցած է տշխարհի վրայ և խեղդում է, խեղ-
դում... անհատներ, հասարակութիւններ, ու
ցեղեր մեռնում են նրա բեռի տակ:

Երբ ես քեզ տեսայ առաջին անգամ,
զգացի քո սիրոյ ուժգնութիւնն ու խորու-
թիւնը, հասկացայ, որ ստեղծուում է մէկն
այն կապերից, որոնցից մարդ էլ չի ազատ-
ւում և որոնք կարծես ճակատագրական են:
Իսձ ամենից շատ զբաւեց քո սև, բոյ աչ-

քերի թախիծը, քո համարեա մանկական
յափշտակութիւնը, քո անքննադաս ու խենթ
ձգտումը դէպի ինձ առանց ճանաչելու՝ ինչ-
պէս թիթեռնիկը դէպի այրող բոցը։ Այս բո-
լորն ինձ յիշեցնում էր իմ սեփական ան-
ցեալը, այն երջանիկ օրերը, երբ ինձ հա-
մար էլ կեանքը միայն մի հաճելի երազ էր,
դիւթական երազ, երբ իմ շուրջը ամեն ինչ
բոյր ու սէր, խինդ ու ժպիտ էր միայն։
Դու ինձ գրաւեցիր, որովհետեւ ինձ պէս էիր։
Եւ իմ այս յափշտակութիւնը նման չէր ա-
ռաջինին. այրիները, որքան և ջահիլ լինին
նրանք, հեշտութեամբ չեն սխալում։ Երբ
դու ցանցում բռնուած ձկան պէս թրպըր-
տում էիր առաջս, ես ուշի ուշով դիտում,
քննում էի քեզ, և քանի աւելի մօտիկից էի
տեսնում քո հոգին, այնքան աւելի վտան-
գաւոր էիր դառնում ինձ համար։ Քո ներ-
կայութիւնը, հակառակ իմ ջանքերի, դառ-
նում էր ինձ համար մի մութ անդունդ, ուր
նայելիս գլուխս շշմում էր, բայց սիրում էի
նայել։ Քո տիսրութիւնը, քո անյոյս վիճա-
կը, այն սիրուն թախիծը, որ քեզ տալիս էր
խոռված երեխայի կերպարանք, ինձ համար
անդիմադրելի գրաւչութիւն ունէին։ Դու
տղամարդ ես, սիրելիս, և զուցէ չգիտես,

թէ ի՞նչ կը նշանակի մի կնոջ դեռ ևս կոյս
հոգու համար այն գիտակցութիւնը, թէ գի-
մացի երիտասարդը տանջւում է իր սիրով.
դա մի ամբողջ երանութիւն է:

Այնուամենայնիւ ես որոշեցի իմ սառն
վերաբերմունքով, իմ յաճախակի՛ հեզնու-
թիւններով, կծու ակնարկներով հեռացնելքեզ
ինձանից, որովհետև ես դողում էի իմ քրոջ
համար, դողում եմ և այժմ: Օ՛, եթէ նա
իմանայ այս բոլորը, եթէ նրա խախտուած
բանականութիւնը կարողանայ մի փոքր ըմ-
բռնել, թէ ի՞նչ է կատարւում իր շուրջը,
թէ ի՞նչպէս կեանքը ընթանում է իր սովո-
րական թափով առանց նրան, ես հաւատա-
ցած եմ, որ երկրորդ անգամ կը դառնամ
յանցաւոր և այն գիտակցաբար: Յիշում ես,
որ ես յուզուած ու թուլացած նստեցի այն
ճանապարհի նստարանի վրայ, երբ դու ա-
սացիր, թէ ինձ սիրել ես իմ քրոջ մէջ: Հին
պատմութիւնն էր կրկնում, ինձ թուաց,
թէ ես էլի մի անգամ կողոպում եմ նրան,
սիրտս փղձկաց, քիչ մնաց, որ լաց լինէի,
շտապեցի դէպի տուն՝ արցունքս քեզանից
ծածկելու համար: Յետոյ քո առաջին համբոյ-
րը որքան արցունք խլեց ինձանից դարձեալ
քրոջս պատճառով: Նրանից առաջ ես ունեցել

էի գիշերներ, տանջանքի, յուսահատութեան գիշերներ, մըք ես պայքարում էի, ելք էի վնարում քեզանից ազատուելու համար։ Ես լալիս էի իմ անդօրութեան մէջ և հեկեկանքս խեղդում բարձերի տակ։ Պայքարեցի երկար, և յաղթող չհանդիսացայ, դու բռնել էիր իմ հոգին, և նա իզուր էր թոչնի պէս թրպըրտում քո ափերից դուրս թոչելու համար։ Այս բոլորի հետևանքը... ահա, իմ ընկեր, իմ հմայիչ դև, մենք գիշերներ ենք լուսացնում այս նստարանի վրայ թառած՝ որպէս զոյգ սիրահար աղաւնիներ։ Դիպուածները երեխ բախտեր են վճռում, խուսափել անկարելի է։ Ես այժմ յաղթահարուած՝ թողել եմ իմ նաւակը ջրերի երեսին, առանց ղեկի, առանց առագաստի և երեկ պատմածս սղաւորի պէս տարւում եմ, մինչև վրայ կը հասնի փոթորիկը։

Դու այժմ գիտես ամեն ինչ, սիրելիս, օգնիր ինձ, որ փոթորիկը չտանի մեզ, նա— կլարան չիմանայ, չհասկանայ մեր յարաքերութիւնները, թէ չէ էլի մի ցնցում, և նա կորած է, ես էլ նրա հետ։ Զարհուրելի է այն զոյութիւնը, որի հետ կապուած է սի յանցանք, թէկուզ ակամայ։ Իսկ ես դեռ ջահիլ եմ, այնքան ջահիլ։ Մատաղ տունկի վրայից երբ Փչում է կատաղի հողմը և կռաց-

նում, զետնին հաւասարեցնում, միթէ նա նորից չի բարձրանում և ժպտում արեին։ Ա՛հ, կեանքը»...

Նա վերջացրեց, կռացաւ իմ կրծքին և սկսեց մեղմիւ հեծկլտալ։ Ես գրկեցի նրա վլուխը և միսիթարում էի.

—Մի լար, իմ հրեշտակ, ես կ'անեմ բոլորը, ինչ կամենաս, միայն թէ դու չտանջուես, մի նոր վիշտ չզայ քո հոգին պաշարելու։ Կլարան չի կարող իմանալ, նա չպէտք է իմանայ, անհոգ եղիր։ Ես քեզ կը լինեմ հլու հպատակ, քո հաճոյակատար ստրուկը, կը հետեւեմ քո թեթև նշանին, քո աչքի շարժումին՝ քո ամենաչին ցանկութիւնները կատարելու համար, միայն թէ դու մի լար, աղաչումեմ։ Կեանքը միայն ցաւին չի պատկանում։

—Կեանքը... ցաւերի հովիտ, տանջանքի պարտէզ, ուր ծաղիկների բոյրը մահառիթ թոյն ունի, ուր ամեն մի պտղի արմատին մի թունաւոր օձ է գալարուել ու փշում, և ուր խոտերը բոլորը փշաւոր են։ Հեռուից այնտեղ ամեն ինչ զեղեցիկ է, գրաւիչ, վայելքի, երջանկութեան ծարաւով ներս ես մտնում համարձակ և հէնց առաջին քայլից ընկնում ես փշուած ու արիւնոտուած՝ ինչպէս որսորդի գնդակով եթե-

բային բարձունքից վայր գլորուող թոշուն:
Ես հազիւ քսան տարեկան եմ և, տեսնում
ես, թէ արդէն որքան եմ ապրել: Է՞հ, կեան-
քը... նա մի թունաւոր պարտէզ է:

Մի ասաղ ցոլաց երկնքից, լայն բոց
արձակեց, իջաւ դէպի հորիզոնը ու կորաւ:
— Աստղը բոց արձակեց ու մեռաւ...—
մըմնջում էր նա կարծես ինքն իրան.— աստ-
ղերն էլ են մեռնում... ի՞նչ լաւ է, որ նրանք
էլ են մեռնում... Տիեզերքի մէջ երևի ամեն
ինչ մահ ունի... անմահը միայն տառապանքն
է, որ կապուած է մարդկային խղճուկ ճա-
կատագրին... մեռնում են, մեռնում են ա-
մենքը... ի՞նչ լաւ է. որ աստղերն էլ են
մեռնում, թէ չէ մենակ մեր մահը սարսա-
փելի կը լինէր...

— Իմ վշտազած հրեշտակ, անխուսա-
փելին տիեզերքում միայն մահը չէ, հապա-
և ծնունդը. երկրի վրայ իշխողը սէրն է,
հզօր ու ստեղծագործող, գեղեցիկ սէրը, որի
բոցը խլուած է արեգակից, իսկ գեղեցկու-
թիւնը՝ երկնքի աստղերից:

— Հա, հա... սէրը, իրաւունք ունիս, զո-
նէ սէրը... էլի մի բան է, նա խորհուրդ է
տալիս մեր ցաւոտ գոյութեանը, մեր ճա-
կատագրին, գերեզմանի երկիւղն է թուլաց-

նում, և ոչնչութիւնը մի փոքր լցնում...

Նրա խօսքերը լի էին քնքոյշու ու տխուր յոյզով, ձայնը դողդոջուն ու մեղմ՝ ինչպէս հովի առաջ լացող ծաղիկը՝ հմայիչ շեշտ ունէր։ Նրա գլուխը կամաց-կամաց կոացաւ ուսիս, կարծես իր շուրջն իշխող թանձր խաւարն ու մահու երկիւղը վանելու համար նա զօրավիգ էր փնդրում։

Եւ մեր շրթունքները միացան իրար մի բոցոտ ու երկար համբոյրով։ Խաւարի մէջ մենք հեղնում էինք մարդկային ճակատագիրը և կեանքի ցաւը։

X

Սեպտեմբերի սկիզբն էր, թաց, լական օրեր. աշունը փութկոտ էր։ Եւ անձրեւր... հինգ օրից ի վեր մոայլ, երկինքը գիշեր ու ցերեկ մոմուռ էր քամում, մանրիկ կաթիլները մաղմղում էին վերից միակերպ, ձանձրալի...։

Պատուհանիս առաջ նստած ես յուսահատ ու ցաւկոտ՝ հայեացքս դարձրել էի դէպի հորիզոնը, ուր լեռների վրայից գորշ ամպերի կարաւանները սողում էին դաւագիրների պէս, քարձրանում էին, իջնում, կծրկում, բացւում և ի վերջոյ լուծում երկնքի

միապաղաղ սեռութեան մէջ։ Խոնաւ ու ցուրտ
էր իմ շուրջը. և ամեն ինչ կարծես ինձպէս
մոայլ էր. և՝ պարտիզի ծառերը, որոնց դեղ-
նած տերևների վրայից լալկան ճղփոցով մի
խեղդող ներդաշնակութեամբ ընկնում էին
ծանրացած կաթիները միևնոյն տեղում՝
փոքրիկ փսսիկներ առաջացնելով, և կծր-
կուած ու խեղճ խոտերը, որոնք երկնքից
յուսահատ՝ էլ վեր չէին նայում. աւելի հե-
ռուն՝ մուգ անտառը իր մառախուղէ ծած-
կոցի տակ սրթսրթում էր դժգոհ ու մոայլ,
իսկ նրա վրայ բարձրից հսկող մենաւոր ժայ-
ռը կարծես աշխատում էր ամպերի պատառ-
ներով՝ ծածկել իր այլանդակ մերկութիւնը։

Բնութեան թախծոտ պատկերը, այս լա-
ցող ծառերն ու խոտերը, կապարի պէս
ծանրացած երկինքը ինձ ոչ միայն տխրեց-
նում, այլև զայրացնում էին—հինգ օրից ի
վեր գիշերները դուրս գալը անկարելի էր
դարձել։ Թւում էր, թէ իմ շուրջն ամեն ինչ
ինձ հեգնում է—և երկինքը, և լեռները,
և մանաւանդ այն սողացող ամպերը, որոնք
իրանց մութ ծալքերի, անթիւ գալարումնե-
րի մէջ բռնած տանում էին իմ զաղտնիքը,
և զիտէին իրանց արածը։ Դեռ երբէք ես
այդպէս չէի ատել բնութիւնը և դեռ երբէք

մի զարոյթ այդ աստիճան անզօր ու խըղ-
ճուկ չէր եղել։ Իմ դեմ էր դուրս եկել ին-
քը բնութիւնը, այդ հսկայ ու համբ վհուկը,
որ չգիտես ինչու այդպէս անողորս կերպով
գիտէ խաղալ մահկանացուների բախտի,
նրանց երջանկութեան հետ։ Ո՞վ կարող էր
վերադարձնել ինձ այն, ինչ ես կորցնում էի
իւրաքանչիւր գիշեր, այնքան երջանիկ ժա-
մեր ու վայրկեաններ, որոնք այն ամպերի
պէս լուծում էին յաւիտենականութեան ծո-
ցում։ Եւ յետոյ մեր կեանքը միշտ այնքան
լաւար է, այնքան սև առանց այդ վայր-
կեանների, արցունքը մշտառն, ժպիտը վա-
ղանցուկ, յոյսերը երկչոտ, այս բոլորի հան-
դէպ վայրկեանների մոռացութիւն, որի մէջ
լուծում ենք մեր ցաւոտ անհատականութիւ-
նը. այն էլ անցնում է երազի պէս՝ էլ եր-
բէք, երբէք յետ չգալու համար։

Մտքերս սև էին, բայց անձրես գալիս
էր միակերպ, տաղտուկ... կարելի էր խեն-
թանալ զայրոյթից ու յուսահատութիւնից.
այլևս ոչ մի փիլիսոփայութիւն ինձ չէր օգ-
նում. երեխ սեփական վշտի փիլիսոփայու-
թիւնը ոչ համոզիչ է և ոչ մեղմացուցիչ։
Երբ կետնքի հազուագիւտ լուսաւոր վայր-
կեաններն են փախչում, նրանց տեղը սառը

միտքը ոչինչ չի կարող դնել, ինչպէս անկարող է լցնել գերեզմանի պարապը, վանել մահուան դարշանքը, յաւիտենական ձմեռը ջերմացնել:

Մխիթարում էի նրանով, որ Մարգարիտն ու իր քոյրը դեռ երկար պիտի մնան ամարանոցում, գուցէ մինչև հոկտեմբերի վերջը։ Ինչ ասել կ'ուզի, որ ես էլ մեկնելու մասին չէի մտածում։ Յերեկները մենք պատահում էինք սեղանատանը, ուր մեր յիմար ու բարի տանտիկինը մի վայրկեան մեզ մենակ չէր թողնում։ բնութեան պէս նա էլ էր դարձեալ անտանելի։ Այն գողտըիկ, սիրազեղ գիշերներից մեզ մնացել էր սեղանի տակ մեր ոտների գաղտագողի հպումը, լուռ հայեցքները, մութ ակնարկները, որոնցից տանտիկինը ոչինչ չէր հասկանում, և որոնք մեզ համար այնքան խորհուրդ ունէին։ Միրոյ, երջանկութեան այն ծովից լետոյ այս բոլորը միասին կաթիլներ էին, որոնք չէին կարող գովացնել իմ պապակած հոգին։

Լաւ որ Մարգարիտը դեռ սիրու ունէր հանաքներ անելու։ Երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհանոց էր մտնում, ևա կոանում էր դէպի ինձ իր սովորական ձևով ու կամացուկ ասում։

— Գիշերը լաւ քնեցի՞ր, դև՛ :

Պատասխանի փոխարէն ես աշխատում էի
սեղանի տակ ոտքը սղմել ցաւեցնելու չափ. Նա
շտապով փախցնում էր ու վրաս ծիծաղում:
— Խոռված երեխայ, ինչ լաւ է, որ դու
այդպէս ես...— շարունակում էր նա քրքր-
ջալով: Իսկ դուքսն անձրեւ գալիս էր, գա-
լիս: Ներս էր մտնում տանտիկինը:

— Այնպէս չէ, տիկին, այս անձրեւ
դեռ երկար կը շարունակուի, դառնում էր
նրան Մարգարիտ: Հարցն ինձ չարացնելու
համար էր անշուշտ:

— Ո՞վ դիտէ, մոմոռում էր տանտիկինը՝
յուսահատ կերպով նայելով դէպի լուսամու-
տը. անցեալ տարի այս ժամանակ դարձեալ
անձրեսու էր, բայց էլի մենք դեռ մի փոք-
րիկ ամառ կ'ունենանք մինչև ձմրան գալը:
Խեղճ տանտիկին, նա աշխատում էր մեզ
միսիթարել, որ չթողնենք հեռանանք:

Անցաւ դարձեալ մի անխորհուրդ ու
տիսուր օր, վրայ հասաւ նոյնքան անօգաւտ,
վհատեցուցիչ գիշերը: Ես բարձրացայ սե-
նեակս, նստեցի լուսամուտի առաջ, նայում
էի այն թաց խաւարին և մտածում էի, թէ
ինչ հնարով կարելի է գլուխ բերել մեր
ընդահատուած տեսակցութիւնները, մեր սի-

րուն գիշելները։ Զանազան մտքեր ու ծրագրներ անցնում էին գլխովս, բայց բոլորն էլ անհեթեթ էին, անիրազործելի։ Հաւատացած էի, որ դրանիցից և ոչ մէկը Մարգարիտին ընդունելի չի լինի։ Նա սիրում էր այն ամենը. ինչ որ գեղեցիկ էր, անգամ գաղտազողի սիրային տեսակցութիւնը նրա համար մի գեղարուեստական հաճոյք էր։ Յիշում էի, որ մեր սիրոյ ամենաբուռն գեղմունքի ըռպէին նա իրան չէր կորցնում երբէք, իր շարժումները մնում էին նազելի, շշուկը քաղցը ու քնքոյշ, անգամ իր արտաքինի մէջ նա թեթև անկարգութիւն տանել չէր կարողանում, ուր մնաց թէ յանձն առնէր տեսակցութիւն ոչ զրաւիչ պայմաններում։ Իմ մտածած հնարներից և ոչ մէկը գեղեցիկ էր, որ ես համարձակուէի յայտնել առանց նրան վիրաւորելու։ Կանայք միշտ աւելի հնարամիտ են սիրոյ մէջ,— մտածում էի ես.—Եթէ Մարգարիտը կամենայ, գուցէ մի աւելի գեղեցիկ, աւելի խելացի միջոց գտնել կարողանայ։ Սակայն զբաղուած էր նա այդ հարցով, թէ ոչ, ես չգիտէի. նա միշտ այնպէս ուրախ էր ճաշի ժամանակ, իմ հարցերին պատասխանում էր զանազան կատակներով, որոնցից ես ոչինչ

չէի հասկանում։ Երբ կամենար, նա միշտ
գիտէր դառնալ անհասկանալի, առեղծուա-
ծական, ինչպէս մի սփինքս։ Զուր չէր, որ
ես նրան հէնց այդ անունը տուի սկզբից։

Գիշերը քանի գնում սևանում էր, և
խաւարը լալիս էր իմ պատուհանի տակ իր
անվերջ արցունքով։ Զայրոյթիցս քիչ էր
մնում ես էլ լաց լինէի նրա հետ։ Ես լսեցի
թէ ինչպէս հարեւանուիներս պատրաստում
են քնել, ինչպէս Մարգարիտը մօր պէս հո-
գում է քրոջ պէտքերը, կատարում է նրա
բազմաթիւ մանր քմահաճոյքները, մերթ ծի-
ծաղում է նրա հետ, մերթ համոզում է երե-
խայի պէս. յետոյ կամաց-կամաց ամեն բան
խաղաղուեց։ Ես էլ վեր կացայ, անկողին
մտայ, գլուխս թաղեցի վերմակի տակ, որ
չլսեմ դրսից անձրեկի կաթիլների միակերպ,
վհատեցուցիչ ձայնը, այդ խեղդող խաւարի
լացը, աշխատում էի մոռանալ ինձ, մի կերպ
քուն մտնել մինչև յաջորդ առաւօտ, երբ
գուցէ արև ծագի, բնութիւնը նորից հաշտ
ժպտայ մեզ։ Սակայն իզուր, քնել չկարո-
ղացայ և թաւալում էի անկողնումս տեն-
դով բռնուածի պէս, ճմուռմ էի բարձս,
գլուխս ցաւում էր, խեղդում էի օդի սա-
կաւութիւնից, և լուսաբացը դեռ հեռու էր։

Կէսպիշերն անցաւ. հարևան սենեակից
փոքրիկ իրարանցման ձայնն իմ ուշադրու-
թիւնը գրաւեց: Մէկը կամացուկ ցած իջաւ
անկողնից և երեխ կանգ առաւ լոռութեան
մէջ, որովհետեւ շարժուելու ձայնը դադա-
րեց: Ես նստեցի և ականջ էի դնում, թէ
ինչ է լինելու: Ո՞վ էր արդեօք, Կլարան,
թէ Մարգարիտը: Ես համարեա հաւատա-
ցած էի, թէ դա Կլարան է, որ զարթնել է,
ով զիսէ ինչ հրէշաւոր երազներից յետոյ,
և այժմ զալիւցինացիայով բոնուած՝ պատ-
րաստում է մի սարսափելի խենթ բան ա-
նել, լուսամուտից վար նետուել, կամ քրո-
ջը խեղդել: Վերջին միտքն ինձ սոսկումով
պատեց և բոլորովին հաւանական թուաց.
Ես վար ցատկեցի անկողնիցս, առաջացայ
դէպի դուռը, որ հէնց փոքրիկ աղմուկ, կաս-
կածելի ճիչ, խոխոց լսեմ թէ չէ, խորտա-
կեմ մեզ բաժանող դուռը և օգնութեան
հասնեմ: Այս վատ զիշերն այնպէս տրա-
մադրում էր ինձ դէպի սև մտքերը, որ ես
երևակայում էի խաւարի մէջ Կլարային, կի-
սումերկ, մազերը խոխի, աչքերը չուած ու
կատաղի, բերանը ծուլուած ու վրփրոտ, և
նրա երկաթէ մատների տակ Մարգարիտը
սոսկումից ու ցաւից ալանզակուած ու կի-

սամեռ։ Պատկերը զարհուրելի էր, և ես
զգացի, թէ ինչպէս դողում եմ։ Լսողու-
թիւնս լարած՝ ես լուռ սպասում էի, լուռ-
թիւն էր և այնտեղ, պարզ էր, որ նա էլ
շարունակում է ականջ դնել։ Անտանելի
վայրկեան էր։ Ես լսում էի իմ սեփական
սրտի բարախխիւնը, սաստիկ յուզմունքից՝ նա
բոնուած թռչունի պէս աշխատում էր դուրս
փախչել կրծքիս տակից։ Ապա ես լսեցի, թէ
ինչպէս խորհրդաւոր անձը շարժուեց զգու-
շութեամբ, կամացուկ, այնպէս որ ես հա-
զիւ էի կարողանում հետեւել նրա մերկ, թե-
թև ոտների ձայնին յատակի վրայ։ Մի արկղ
կամացուկ բացուեց ու փակուեց՝ հազիւ լսե-
լի քսոց հանելով, կրկին լութիւն։ Նա ե-
րեկ դարձեալ ականջ էր դնում։ Միթէ իմ
կասկածները ճշտում են, միթէ կլարան իր
խենթութեան մի զարհուրելի վայրկեանում
պատրաստում է գործել մի անլուր ոճիր.
գուցէ մի դանակ էր, որ նա դուրս քաշեց
արկղից…

Սուկումս գագաթնակէտին հասաւ, ես
էլի մի քանի քայլ մօտեցայ դրանը, հեռում
էի, կուրծքս սղմուռմ, ներս էր ընկնում և
կրկին ուռչում, բարձրանում, շունչս դուրս
էր գալիս ընդհատ-ընդհատ հառաջանքներով։

Բոնեցի դրան կանթը ու մտածում էի, էլի
մի արդպիսի ձայն. և ես կը քաշեմ կատա-
ղի թափով։

Հաւատացած էի, ինչքան որ ամուր
լինի դուռը, այնուամենայնիւ կը խորտա-
կեմ. Մարգարիտի թեթև ճիչը միանգամայն
բաւական էր, որ ես երկաթէ պատուարներ
փշրելու կարողութիւն ստանայի։ Սպասում
էի... և յանկարծ լսեցի, թէ ինչպէս նա մեղ-
միւ քայլեց դէպի իմ դուռը... մի բանալի
ներս սողաց կողպէքի մէջ, պտոյտ գործեց,
և պողպատը չոր, անախորժ ճռոց արձա-
կեց։ Ես ակամայ յետ-յետ քաշուեցի դէպի
իմ անկողինը և կանգ առայ քարացած... մի
վայրկեան, միայն մի վայրկեան գլխովս ան-
ցաւ մի երջանիկ միտք՝ ինչպէս փայլակ,
ցնցեց ու շշմեցրեց ինձ... իսկ եթէ այս բո-
լոր հրէշաւոր կասկածներս անհիմն են և
դուռը բաց անողը հէնց Մարգարիտն է...
սիրող կինը ինքե՞ր չի կարող հնարել։ Բայց
այդ միտքը մինչև վերջը տանել, լրացնել
չկարողացայ, նրա բոլոր մանրամասնութիւն-
ները նոյն իսկ ըմբռնելու անկարող եղայ։
Ալ միտքն այնքան աներևակայելի, այնքան
երջանիկ էր, որ նրա ծնունդն անգամ ինձ
շշմեցրեց, մտածելու կարողութիւնս դադա-

բեց, աւելի հեռուն տանել չէի կարող, արիւնը յանկարծ կանգ առաւ երակներիս մէջ... Դուռը կամացուկ բացուեց, և իմ առաջ խաւարի մէջ ծրագրուեց մի կանացի սքանչելի պատկեր։ Միանգամայն ինձ կորցրած այս անակնկալ, աներեակայելի երջանկութիւնից՝ ես արդէն պատրաստում էի ակամայ բոլոր ուժով ճշալ՝ «Մարգարիտ»... բայց նոյն վայրկենին բազուկներս մէջ զգացի նրա լիքը ու քնքոյշ մարմինը, և շրթունքներիս վրայ հեքս մարեց մի բոց համբոյրով... նա էր... ես նուղաեցի՝ այսքան երջանկութիւնը տանելու անկարող... «թափուիր, անձրե, թափուիր հազար դարեր, և թող այս գիշերը էլի սևանայ և շարունակուի անվերջ»։ Երեխ վերջին բառերը ես մըմնջում էի, որովհետեւ Մարգարիտը բոնուած եղնիկի պէս դողդողում էր իմ բազուկների մէջ և բերանս փակում ձեռքով։

— Սնւս, սնւս, երեխայ, փսփսուկով ասում էր նա, զարհուրելի է, եթէ նա լսի, հասկանո՞ւմ ես, զարհուրելի... բայց նա չի լսի... նա միշտ քնում է մինչև լուսաբաց... ժամացոյց կայ... հա, այսպէս, լուցկի էլ պատրաստիր... Երեք օր է փնդրում եմ դրան բանալին, այսօր վերջապէս կարողացայ

գսմել խոհանոցում և վեր բերի... դէ սուս,
սուս:

— Այդ դու ես... սիթէ այդ դու ես, օ, ես
կը մեռնեմ, եթէ դու լինիս... այդ անկարե-
լի է... այդ անկարելի է... ես ինչպէս կա-
րող եմ երկնքից աստղ խլել և գրկել այսպէս...

— Սուս, սուս, թէ չէ կ'երթամ, զարհու-
րելին է, եթէ նա իմանայ, հասկանում ես,
իմ հոգի... ես քեզ համար արել եմ անկա-
րելին անհնարինը... դեռ երբէք մի կին այս-
քան յանդուզն չի եղել... ոճրի մօտ եմ,
շատ մօտ... այս ինչ արի, Տէր Աստուած...
տես նաշզարթնի, նայիր, ականջ դիր, միթէ
զարթնեց. շարժուԵց... լուռ է, լաւ է այսպէս:

Օ', այն փսփսոցը խաւարի մէջ, մեղմ,
գուրգուրիչ ու սարսափելի, նրա հմայիչ
ձայնի իւրաքանչիւր հնչիւնը որպէս մի երկ-
նային երաժշութեան ամենանուրը խաղ-
ընկնում էր իմ վրայ, և ես լուծում, չքա-
նում էի ասես մի դիւթական անձրեի կա-
թիների տակ:

— Մարգարիտ... ես մեռնում եմ, այս-
քան երջանկութիւն տանել անկարելի է,
սարսափելի է... միայն այս սէրը բաւական
է տիեզերքը զարդարելու համար... կեանքի
ցաւը սրան դիմանալ չի կարող...

— ԱՌԵՍ, ԱՌԵՍ...

Եւ նա փաթաթւում էր ինձ՝ ինչպէս
բաղեղը ծառին՝ պինդ, պինդ. մերթ խեղդում
էր իր շշուկը, մի վալկեան ականջ դնում,
ապա կրկին տաք համբոյրով վանում իր եր-
կիւղը. Եւ մենք խոփաղարձաբար պատուի-
րում էինք իրար լոել, և իւրաքանչիւրս
այնուամենայնիւ մի բան էր գտնում ասե-
լու, միշտ մեղմիւ, միշտ փսփսուկով։ Լու-
թիւնն էր խօսում մեր շրթունքներով, նա՝
որ օրերի, շաբաթների ընթացքում մեր հո-
գիների մէջ մեղմիւ կերտել էր մի կախար-
դական աշխարհ, ուր ամեն ինչ կեանք էր,
բոյր ու սէր։ Եւ մենք խօսում էինք այն
սիրուց, սաքուր, զեղեցիկ սիրուց, որ
մեր բախտերը խառնել էր իրար և պիտի
լուսաւորէր այնուհետև մեր ուղին, պիտի
փայլ և զին տար մեր զոյութեանը։ Մեր
իւրաքանչիւր մեղմ շշուկի, զգոյշ ձայնի իւ-
րաքանչիւր ելեէջի մէջ լսում էր այն ան-
բիծ, քնքոյշ զգացմունքը, որ յատուկ է իս-
կական սիրուն, որ մարմնից աւելի հոգուն
է խօսում և երազանքների մէջ մեղմիւ օրո-
րում մարդու երջանիկ էութիւնը։

Երբ խօսում էինք, մենք ցնցւում էինք
մեր ձայնի շեշտից, այն աստիճան յոյզ ու-

նէր նա. իսկ երբ լոռւմ էինք, մեր հոգիները
փոթորկուած ու բոցոտ՝ վառում էին մեր շըր-
թունքները մի բան ասելու, ճչալու, կանչե-
լու անյագուրդ ծարաւով։ Լոել անկարելի
էր, խօսել նոյնպէս։ Եւ յանկարծ ես զգացի,
թէ ինչպէս նա սարսոաց բոնուած եղնիկի
պէս։

— Ես վախենում եմ, ասաց նա կարծ
լոռոթիւնից, ետոյ.

— Ինչից, իմ ընկեր։

— Խաւարից. լսիր՝ ինչպէս նա լալիս է
դրսում. ինձ թւում է, թէ նա մի հսկայ
սուգ է անում, որի մէջ ես բաժին ունիմ,
ինձանից ծածուկ։

— Աքանչելի մանուկ, հէքիաթները քեզ
հանգիստ չեն տալիս. խաւարն անզօր է մեր
այսքան երջանկութեան հանդէպ։

— Ես յանցաւոր չեմ, այնպէս չէ, ես,
ես ջահիլ եմ...

— «Փոթորկի տակ կռացած տունկը,
միթէ էլ չի բարձրանսւմ,» կեանքը միայն
ցաւին չէ, հոգիս։

— Այն ի՞նչ է փայլում այնտեղ... խա-
ւարն է նայում կարծես պլպլան աչքերով։

— Կեանքը տեսնելու համար խաւարն
աչք չունի։

— Նա վեր կացաւ... գալիս է, լսեցիր...

— Քամին է զարկում փեղկերին, հանգըստացիր, սիրելիս, ոչինչ, ոչինչ չկայ: Նա քնած է խորը, երջանիկ քնով, քամին ու անձրել օրօրում են այդ քունը:

— Կեանքի փոթորկից յոզնած՝ իսկական փոթորկի տակ նա քնած է երջանիկ... Եւ կեանքը ընթանում է առանց նրան. խեղճ... խեղճ...

— Սուս, սուս, մենք նրան կը զարթեցնենք:

Եւ նա հանգստացած, կրկին փարում էր ինձ, բուռն գրկախառնութեան ու համբոյրի մէջ խեղդում իր երկիւղը: Միրոյ մի անօրինակ պոռթկումն էր այն, որ դուրս էր զեղւում մեր կրծքերից ու խեղդում մեզ: Մենք այնքան երջանիկ էինք, որ կարող էինք մեռնել խնդալով, աչքներս փակ, շրթունքներս ի մի ձուլուած: Եւ եթէ յանկարծ մեռնէինք, մենք մեզ հետ կը տանէինք ողջ տիեզերքը, մեզանից ոչինչ չէր կարող խուսափել, ոչ մի աստղ, արևի ոչ մի շող, տիեզերական համերգի ոչ մի հնչիւն: Ողջ տիեզերքն այդ ժամին մենք էինք, նրա կամքը՝ անհասկանալի ու անմահ՝ մեր մէջ էր մարմնացած, մեզ օրօրում էր անուրջների մէջ,

և մենք տարւում էինք Եթերային բարձունք-ներից... զարհուրելի էր և սքանչելի միա-ժամանակ... Երազներից ամենավսեմը . . .

Եւ իմ գիրկը դատարկ էր... Ե՞րբ զնաց...
Եկեղ էր արդեօք... թէ՞ բոլորը մի անսիրտ
Երազ էր միայն։ Ես նստած էի անկողնիս
վրայ՝ գլուխս ձեռքԵրիս մէջ առած, մինչզեռ
դոսում դեռ մաղւում էր անձրել։ Լուսա-
բացի գունատ, վախլուկ ցոլքԵրը մառախ-
լապատ օդը պատռելով՝ ներս ընկան սե-
նեակս, ուր առարկաներն իրանց դալուկ,
միթնապատ պատկերներով սկսեցին դուրս
սողալ խաւարի միջից՝ ինչպէս քանդակա-
գործի սուրճի տակ սև մարմարի միջից դուրս
սողացող ձևեր։ Նրանք բոլորը ասես զարմա-
զած նայում էին ինձ և կամացուկ հարցնում.
«Այստեղ էր նա արդեօք»... անկարելի է...
մի շող կար, որ մի ժամանակ միւս սենա-
կից ներս էր սպրդում այստեղ և յետ փախ-
չում, այդ ճիշտ է, բայց նա... այդ անկա-
րելի է... Նայեցի շուրջս, իմ կողքին անկող-
նի վրայ դեռ Երեսում էր այն տեղը, ուր
նա նստած էր, խորութիւնը դեռ պահել էր
նրա հմայիչ մարմնի ձևը ակնապարար ճշտու-
թեամբ։ Ճեռք տուի, դեռ տաք էր այնտեղ։

յանկարծ մատներս շօշափեցին մի փոքրիկ
առարկայ, նրա գլխի սանրն էր մնացել՝ կար-
ծես ինձ ասելու, ինձ համոզելու համար,
թէ նա այստեղ էր... վերցրի, ջերմութեամբ
համբուրեցի: Այն, այն, նա այստեղ էր,
երևի կեանքը, իրականութիւնը նոյնպէս իր
երազներն ունի, շատ անգամ աւելի գեղե-
ցիկ, աւելի գրաւիչ, քան քնի երազները:
Իս երազը սքանչելի էր. նրանից մնացել
էր մի անուշ բուրմունք, որ լցրել էր իս սե-
նեակի օդը, պարուրել էր ինձ, և որի մէջ
ես նստած էի այժմ անչափ երջանկութիւնից
հարրած: Որքան ապրեցի... էութիւնս յոզնած
էր, ծանրացած գլուխս ընկաւ բարձի վրայ
և այն փոքրիկ սանրը կրծքիս պինդ-պինդ
սղմած՝ քնեցի խորը, երջանիկ քնով:

X

Անձրեւ դադարել էր. ցօղաշատ, խոնաւ
ու մռայլ օր էր, ծառերի տերևների վրայից
անկանոն կտկտոցով վար էին ընկնում ծան-
րացրած վերջին կաթիլները, հէնց որ թեթև
հովը սուլում, շարժում էին նրանց: Խոնա-
ւութեամբ յղփացած օդը մըսեցնելու չափ
ցուրտ էր, բայց և այնպէս ես դուրս եկայ

և անորոշ կերպով քայլում էի դէպի հեռուն։
Հոգիս ծով էր կտրել յորդացած զգաց-
մունքից, և ես դուրս եկայ իմ երջանիկ էու-
թիւնը տալու հովերին, մաս-մաս բաժանելու
ծառին, ծաղկին, ժայռին, սարին ու ձորին,
ամենքին ասելու, ճշալու, թէ ես երջանիկ
եմ։ Մի զօրեք զգացմունք երբէք մի հատիկ
կրծքի մէջ, սի յարկի տակ պարտակուել չի
կարող, նա պէտք է բաժանուի։ Լայնարձակ
բնութիւնը հրապուրում էր ինձ, և ես քայ-
լում էի թեթևացած՝ տանելով իմ կրծքում
կենսական եռանդի մի հզօր բոց։ Այդ ժա-
մին այնքան բան կ'ուզէի անել, այնքան զե-
ղեցիկ, բարի, մեծ զործեր։ Գեղեցիկ սէրը
իս հոգին դարձեալ էր մի բացուած ծաղիկ
մեծ ներշնչումների համար։ Ես սիրում էի,
սիրուած էի, և այս զիտակցութիւնը խորունկ
ու սիրուն՝ համապատասխան արտայայտու-
թիւնն էր փնդրում աշխարհում։

Հորիզոնի վրայ լեռները կարծես յոզնած
մառախլապատ երկնքի ծանրութիւնից՝ կոյր
հովերի թափով դժգոհութեամբ ցնցում էին
իրանց անտառէ բաշերը և հեռու մղում սպի-
տակ կամ գորշ ամպերի անվերջ կարաւան-
ները։ Եւ հալածական ու անհանգիստ այն
ամպերից երկրի վրայ քաշ էին ընկել գու-

նատ, վախլուկ ստուերներ, որոնք վազում
էին իրանց եթերային քոյրերի յետևից, վա-
զում էին՝ երբէք երկնքին, նրա ազատ բար-
ձունքներին չհասնելու համար։ Նրանց յեղյե-
ղուկ ոտների տակ մի պահ մթազնում էին
ձորերն ու դաշտերը, իսկ լեռնալանջերի ան-
տառները սեանում էին, ապա ամպերի արան-
քում բեկրեկուած գաղջ շողերի անզօր ու տը-
խուր փայլի մէջ մեղմիւ հեռում մշուշի տակից։

Եւ ամպերը սահում էին իմ գլխի վրայ-
ով. իմ հոգու պէս նրանք էլ էին հարուստ
ու զեղուն, բայց զնում էին բարիքը ցողելու
տառապող երկրի վրայ։ Ստուերի պէս մի
թախիծ իջաւ իմ սրտին. ի՞նչ էի անում
ես. դուրս էի եկել երջանկութիւնս բաժա-
նելու սարին, ձորին ու դաշտին. եկել էի
մայր բնութեանն ասելու, թէ ես բախտաւոր
եմ։ «Քիչ է, քիչ է»... մըմնջում էին իմ
շրթունքները. սէրը միթէ անհատական հա-
ճելի երազների աղբիւր է միայն, ինձանից
դուրս սեծ կեանքը կար, միշտ սկ՝ սկ՝...

— էյ, ծերունի, այդ ի՞նչ ես անում։
Ծերունին կանգ առաւ, թևով սրբեց
ճակատի քրտինքը, կկոցեց կնճիռների տակ
կորած խորը աչքերը ու լոռութեամբ նայեց
ինձ առանց յոյզի ու զարմանքի։ Բայց հարցու

յիմար էր, անմիտ, ծիծաղելի, ևս տեսնում
էի, թէ նա ինչպէս իր պառաւ, վտիտ կնոջ
հետ քաշ է տալիս մի ահագին կոճղ դէպի
վեր, ուր ծխում էր նրանց խրճիթը։ Կոճղը
անտառից բերել էր նախընթաց օրուայ հե-
ղեղը, հաստ էր, ծանր ու անճոռնի, բայց
երեխ պէտք էր տանել, վառելիք էր, և եր-
կու ծերերը քաշում էին ցեխերի միջից, քա-
շում էին, վարելով խոնաւ գետինը, հեռում
էին, տնքում, քրտնաթոր ու տանջուած։ Այս
բոլորը տեսնում էի, գիտէի այդ կոճղի, այդ
քրտնքի, հեքի, տանջանքի տակ ծածկուած
գաղտնիքը, մութ գոյութիւնների նոյնքան
մութ տառապանքը, էլ ինչու հարցը, ինչու
կանգնեցրի։ Խօսել էի ուզում, միայն խօ-
սել, մի լաւ բան ասել ու յիմարացայ։ Ծե-
րունին շարունակում էր նայել ինձ, պատաս-
խանի փոխարէն նա իր թուխ ու կոշտացած
ձեռքը սեկնեց դէպի վեր, դէպի փոքրիկ խրճի-
թը, որ կծկուած էր բլրի լանջին ինչպէս դող-
դողացող մուրացիկ, ապա դարձաւ կնոջը։

— Քաշիր, պառաւ։

Վերստին լծուեցին երկու ծերերը, վերս-
տին կոճղը սկսեց վարել խոնաւ գետինը
ոլոր-մոլոր ակօսով դէպի վեր, դէպի վեր։
Ես միառժամանակ քայլում էի նրանց յետեից

առանց համարձակուելու խօսել, զգուս էի, որ էլի յիմար բան կ'ասեմ, միայն քայլում էի՝ հայեացքս յառած այդ ծոմոռող, խղճուկ թիկունքներին, այդ այլանդակ կոճղին, որ հող վարելով գնում էր դէպի վեր այն խըրճիթում կեանք ու ջերմութիւն սփոելու ձմրան դաժան օրերին, դէպի վեր, դէպի վեր... Չմօտենամ արդեօք, կախուես այդ կոճղից և մեն-մենակ քաշեմ հանեմ խրճթի մօտ, մտածում էի ես. քայլերս արագացրի և յանկարծ կանգ առայ... ամաչում էի այն ծերերից, ինձ թւում էր, թէ նրանք կ'ասեն՝ «ծիծաղելի է քո արածը, կեանքի ցաւը դրանով մազի չափ անգամ չի փոխուի, հանգիստ ձգիր մեզ ու գնա»։ Ա՛հ, այս մարդիկ, այս հնագանդ ճակատները, այս ցաւոտ, տառապած դէմքերը, որոնց երբէք չես ճանաչի, ապրում են ու հեղնում, նրանց հոգին մութ բնութեան մի մասն է, և յատկապէս այն մասը, ուր ցաւերն են դարբնում, յարատե երկունքն է ճգնում։

Յետ դարձայ և շարունակեցի ճանապարհս դէպի հեռուն, և կեանքի թախիծը քայլառքայլ սողում էր իմ յետեից։ Գիւղից դէպի դաշտն էին գնում ծերեր, երիտասարդներ, մանուկներ, հազարգլխանի կարիքն էր

այն, որ կալարւում, փուռում էր և այն երկու ծերերի պէս սև օրն էր լալիս։ Ահա և փոքրիկ աղջիկը իր այծիկի հետ, իմ հին ծանօթները, ամրան սկզբից քանիքանի անգամ եմ տեսել այդ զոյգը։ Աղջիկը պարանով դարձեալ քաշ է տալիս կենդանուն, և երկսով էլ գոհ ես, որ անձրւու օրերից յետոյ վերջապէս արձակ դաշտեր են դուրս դալիս։

—Բարեւ, իմ փոքրիկ, այծդ արածելու ես տանում։

Պատասխանի փոխարէն նա ժպտաց ու կարմրեց. երևի ուզում էր ասել՝ «իհարկէ, տեսնում ես, էլ ի՞նչ ես հարցնում»։ Եւ արդարեւ մի բոլորովին աւելորդ հարց. ես լաւ զիտէի, որ նա արածելու է տանում իր այծը, բայց խօսեցրի նրան մի լաւ բան ասելու, նրան ուրախացնելու ներքին մղումով։ Ես նմանում էի այն մարդին, որ յանկարծ գանձ է զտնում և ուզում է ամենքին բաժանել, ամենքին բախտաւորեցնել և չզիտէինչպէս։ Դեղեցիկ սիրոյ բեղուն զգացմունքը իմ հոգում յորդացած զետի պէս դուրս էր թափւում ափերից։ Ես ուզում էի ամենքի հետ խօսել, ամենքի հետ բաժանել իմ հոգին և մի տարօրինակ հակասութեամբ ինչ որ ասում էի, յիմար էր դուրս դալիս։ Ես յիմա-

բացայ նոյնիսկ այս փոքրիկ աղջկայ առաջ:

— Մայրիկս ասաց, որ տանեմ արածացնեմ, քանի օր է, դուրս չի գնացել այծը:

Փոքրիկ աղջիկն էր խօսում առանց ինձ նայելու: Կեանքի, կարիքի գիտակցութիւնն ունէր այդ փոքրիկ գլուխը, և ասածը խելացի էր, ինձ ճնշում էր:

— Հա, այդ լաւ է, տար, տար, թող արածի, — շտապեցի պատասխանել, որ խօսակցութիւնը կնքուի. ինչ որ ասում էի, ինձ զայրացնում էր իր յիմարութեամբ:

— Փախչում է, որ թողնեմ, կը փախչի, էլ բռնել չեմ կարող. այնպէս է վազում:

— Չարն է:

— Հա, շատ չարն է, սիրում է հէնց մենակ լինել, շուտ արի, — դարձաւ նա իր այծին՝ ուժով թափ տալով պարանը: Նրանք էլ միւսների հետ գնացին հեռու, հեռու, դէպի մարգագետինները, միառժամանակ ես լսում էի փոքրիկ աղջկայ գեղջուկ երգը, յետոյ այն էլ լռեց:

Ես մնացի մենակ իմ մտքերի հետ և յետ դարձայ տուն. այնքան բան ունէի ասելու Մարգարիտին: Մտածում էի պատմել նրան իմ այդօրուայ տպաւորութիւնները, փռել նրա առաջ իմ խոհերը և լսել

նրան, որ միշտ այնպէս խելացի էր։ Կաճղը քաշող ծերերի ծուռուած մէջքերը իմ աչքի առաջն էին։

Քայլում էի և մտմտում ինքս ինձ. «Ամենագեղեցիկ, ամենաբուռն սէրը դարձեալ մի նեղ, եսասէր զգացմունք է, եթէ նրանից անմասն է մնում մեծ կեանքը, որ յորդացած հեղեղի պէս անցնում է՝ փշրելով այնքան խեղճութիւններ։ Իսկական գեղեցկութիւնը կեանքի մէջ իրադործուած բարիքն է։ Անհատական երջանկութիւնը մի անկարելի ցնորք է, երբ կեանքն իր ամբողջութեամբ ցաւագին ճիչերի, խեղդուած հաւաչանքների մի հսկայական համերգ է։ Սէրը մի ամպ չէ, որ արագութեամբ սահում է երկնքի երեսից եթերային թերով առանց մի կաթիլ ցօղով փափկացնելու այրուած, պապակուած երկիրը»։ Մտմտում էի այսպէս և հաւատացած էի, որ Մարգարիտը իր պայծառ, հասուն խելքով, իր խորին տրամաբանութեամբ ինձ այնքան նոր ճանապարհներ ցոյց կը տայ կեանքի մէջ գեղեցիկը բարիք դարձնելու իր հրաշագործ սիրով։ Նա որ այնպէս ըմբռնում էր կեանքի լուռ թախիծը, նրա մխացող յարատել վէրքը, կը հասկանար անշուշտ իմ հոգին

աղմկող այս խոհերը, և կը կարողանայինք
միասին լուծել կեանքի մեծ առեղծուածը...

Նա կանգնած էր լուսամուտի առաջ և
երեխ ինձ էր սպասում. նայեցի և մոռացայ
բոլորն, ինչ մտածել էի, վայրկենապէս մա-
շուեցին բոլոր տպաւորութիւններս, և նրանց
տեղը մնաց նա, միայն այն գեղեցիկ պլու-
խը, որ լուսամուտի շրջանակի միջից ծրա-
գըրւում էր մուգ ֆոնի վրայ իր բոլոր
գրաւչութեամբ։ Ներս մտայ. նա մենակ էր
սեղանատը. մնացի դրան առաջ և նայում
էի հմայուած։

—Թափառական երեխս, այսպիսի եղա-
նակով չեն գնում զբօննելու, ասաց նա։

—Դաշտերում սակայն աշխատողներ
կան այսպիսի եղանակով։

—Աշխատանքն իր հիմքն ունի, որ քեզ
նման թափառաշրջիկները հասկանալ չեն կա-
րող։

—Երկու ծերեր քաշ էին տալիս սի
կոճղ, այնպէս ծանր էր, քիչ մնաց գնայի-
խնքս քաշէի, քայց։

Նրա բարձրածայն քրքիջը ընդհատեց
իմ խօսքը։

—«Բայց», կրկնեց նա հեղնութեամբ և
շարունակ ծիծաղելով, քայց ի հարկէ չարիր,

և լաւ որ չարիր, դրանից ի՞նչ օգուտ, երեխա, երազող երեխա, որ կոճղը քաշէիր, կարծում ես, թէ աշխարհի կարգը կը փոխուէր:

Նա կրկին ծիծաղեց. ես կանգնած էի տեղումս իսկական երեխայի պէս, որին յանդիմանում են իր յիմարութիւնների համար։ Ասածս իսկապէս յիմար դուրս եկաւ։

— Այդ թողնենք, շարունակեց նա՝ խօսքը փոխելով, չէ՞ դու խոստացար ինձ նկարել, այ, այդ քո բանն է. նկարիր ու երազիր, թէ չէ զնում է դաշտերում պառաների հետ կոճղը քաշի, կարծում է՝ մեծ բանի վրայ է։ Ե՞րբ ես նկարելու ինձ։

Հիանալի՛ միտք. ես լոռութեամբ բարձրացաւ սենեակս, վար բերի անհրաժեշտ պարագաները։

Նա նստեց իմ դէմուդէմ, ամբողջ իրանով յետ ընկաւ բազկաթոռի թիկունքին, գլուխը յենած աջ ձեռքին, նայում էր դէպի դուրս՝ հետեւելով ամպերի և ստուերների խաղին։ Մոռացայ իմ գործը և հրապուրուած նրա քնքոյց կանացիութեամբ՝ յափրշտակուած նայում էի, ասես առաջին անգամն էի տեսնում գեղեցկութեան այդ զարմանալի ներդաշնակութիւնը։ Երազուն դէմքը, կապուտակ վճիռ աչքերի նայուածքը,

ուր կարծես մեղմիւ պլազլում էր հոգու կրակը. իր անհոգ, նազելի կեցուածքը յիշեցնում էր անգիտակից գեղեցկութիւնը վաղորդեան վարդի, որ մի գիշերուս փթթում է և բուրմունք սփռում իր շուրջը:

— Տեսնում ես այն ամպը, — նա ձեռքը մեկնեց դէպի դուրս. նայիր, կարծես փախչող այծեամ լինի. այծեամները միշտ փախչում են:

— Բնութեան մէջ ամեն ինչ փախչում է, հոգիս, աւելի լաւ է հանգիստ նստիր և թող նկարեմ. Ես տեսնում եմ, որ չարաճճի երեխայի պէս դու մի վայրկեան միևնոյն դիրքում մնալ չես կարողանայ:

— Այսօր ի՞նչ վատն ես դու, վատ, վատ. որ փախչեմ...

— Որ փախչես, կը բոնեմ և կը նստացնեմ տեղդ:

— Դէ բոնիր: Եւ նա վերկացաւ, արագարագ քայլել սկսեց սենեակում՝ չարաճճի հայեացքը միշտ ինձ վրայ: Ես վար դրի վրձինս, հետևում էի նրա գողտրիկ խաղերին: Նա լաւ էր տրամադրուած:

— Եթէ փորձես վեր կենալ, նոյնիսկ մի փոքրիկ շարժում, և ես կը փախչեմ դոնից դուրս:

Ես շարունակում էի նայել առանց շարժուելու, մինչդեռ նա իր աննման հասակով տարւում էր այսուայն կողմ, կրունկներով աղմուկ էր հանում յատակի վրայ, իրար խառնում աթոռները։ Այդ բոլորն այնքան գեղեցիկ էր, այնպէս գրաւիչ, նրա շարժումների մէջ այնքան անարուեստ շնորհք, նազանք կար, որ ես հմայուած՝ չէի էլ մտածում վերկենալ և միայն նայում էի, նայում էի ագահաբար։

— Այ, այսպէս. վեր կենալ չես համարձակուի, տեղումդ քար ես կտրել. եթէ նկարել կարողանայի, ես կը նկարէի քեզ, զարմացած երեխայի պէս ես, դև. դէ որ այդքան խելօք ես, ես կը նստեմ տեղս։

Նա քաշեց մազերս, ծիծաղելով կրկին տեղ բռնեց իս առաջ նախկին դիրքով։ Ես վերսկսեցի ընդհատուած աշխատանքս, բայց այնուհետեւ նա դարձեալ մի քանի անգամ ընդհատում էր իմ գործը իր չարաճի խաղերով։ Մերթ մի թիթեռ էր նրան զբաղեցնողը, մերթ մի թռչուն կամ մի բզէզ։ Ներս մտաւ տանտիկինը։

— Աքանչելի է, բացականչեց նա՝ միամիտ ժպիտն երեսին. — սքանչելի է, երբ ես ձեզ տեսնում եմ ալպէս, յիշում եմ իմ զոյզ

ծիծեռակներին. Նրանք միասին աշխատում էին ու երգում, բոյն էին շինում. գողտրիկ զոյգ էր. Ես շատ եմ սիրում թռչուններին, այնպէս լաւ են: Յետոյ նրանք փոքրիկներ հանեցին, իմ աչքի առաջ կերակըցին, մեծացրին ու թոցրին: Ամեն աշնան գնում էին ու դարնանը յետ գալիս, բոյնը կարկատում, դարձեալ երգում, փոքրիկներ հանում ու թոցնում: Եւ այսպէս տարիներ: Երբ նրանք չում էին, ինձ սիշտ թւում էր, թէ ինձ մատս բարի են ասում տիրութեամբ, կարծես վախենում էին իրանց հեռաւոր ճամբորդութիւնից: Նրանք հեռու են գնում, այնպէս չէ, շատ հեռու: Նայեցէք, նրանց բոյնի խղճուկ աւերակները դեռ երեսում են այն-սեղ:

Ես ձանձրանում էի՝ անհամբերութեամբ սպասելով, որ պառաւը վերջացնի իր շաղակրատութիւնը: Մարգարիտը լսում էր խորին ուշադրութեամբ, ինչպէս փոքրիկ մանուկը կը լսէր իր տատի հրաշալի հէքիաթը: Բայց տանտիկինը լոեց ամենայն անտարբերութեամբ և սկսեց դասաւորել խառնուած աթոռները: Ես պատրաստում էի ձեռք առնել վրձինս, երբ Մարգարիտը ոտքի կանգնեց, մօտեցաւ լուսամուտին և ուշադրու-

թեամբ նայում էր ծիծեռնակների աւերուած բոյնին:

— Յետոյ ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, դարձաւ նա դէպի տանտիկինը, որ շարունակում էր յարդարել սենեակը՝ ըստ երևոյթին բոլորովին մոռացած և՛ իր պատմութիւնը, և՛ մեզ:

— Ծիծեռնակները... նրանք մի անգամ գնացին, էլ յետ չեկան:

— Էլ յետ չեկան ծիծեռնակները... տեսնես ի՞նչ եղան խեղճերը:

Մարգարիտը խօսում էր ինքն իրան՝ աչքը շարունակ աւերակ բոյնին յառած. նրա դէմքը ընդունեց այն խոհուն, երազող արտայայտութիւնը, որ յատուկ էր նրան, երբ մտածում էր տիսուր բաների մասին:

— Ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, Տէր Աստուած, բացականչեց տանտիկինը, նրանք էլ յետ չեկան ասացի, երեխ հեռու ծովերի վրայ փոթորկի բռնուեցին ու մեռան ճանապարհին: Դէ, այդպէս է, յաւիտեան ապրելու չէին, մենք էլ ենք մեռնում, ամենքն են մեռնում, ամենքիս համար էլ փոթորկիկ կայ, նրանք էլ պէտք է մեռնէին...

— Գուցէ կարող էին դեռ չմեռնել, ապրել, բայց մեռան փոթորկից... ծիծեռնակի

հէքիաթը՝ վաղաժամ մահ ծովերի վրայ, քամիների շնչով ցաքուցրիւ, խղճուկ փետուրներ և աւերակ բոյն։ Ահա յամառ աշխատանքով հիւսուած, յարդարուած բոյնը, ուրերևի մի օր այնպէս լաւ էր խաղաղ նիրհելու և երազների համար... գնացին, էլ յետ չ'եկան. ծիծեռնակի հէքիաթն էլ լաւ է. ահ, այս կեանքի հէքիաթները մէկը մէկից պակաս չէ։

Մարդարիտը յետ եկաւ, նստեց իր տեղում, բայց աւելի մտախոհ, աւելի երազուն կերպարանքով։ Այս զարմանալի կինը նման էր մի քնքոյշ ծաղկի, որ գունատում ու խամրում էր փոքրիկ հովից։ Երեխայի պէս խինդն ու լացը, ժպիտն ու թախիծը նրա հոգում արագութեամբ յաջորդում էին իրար փոխառփոխ։ Եթէ իր խաղերն ու ուրախ սրախօսութիւնները կենդանի էին, տխուր լրջութիւնը խորունկ էր և երկարատեւ։ Իր կեանքի արշալոյսին նա համոզուել էր դառն փորձով, որ մարդկային երջանկութիւնը մի անկարելիութիւն է, մի ցաւագին ցնորք, որ կեանքի սկզբունքը սև է և նա մղումն է ստանում լռութեան մէջ գործող մութ, անըմբանելի ոյժերից։ Խուսափել անկարելի է։ Լոռութիւնը նրա համար խաւար, զարհուրելի կարողութիւնն էր, որ իր քմահաճոյքի

շղթայով կաշկանդում է մարդկային բախտերը և փշրում, արիւնոտում այնքան սրտեր; Հոգիների մէջ յարատե ցաւն է միսում մեղմիւ պլպլացող կրակի պէս, մոռացութիւնն է միան, որ վայրկենական սփոփանք է բերում։ Նրա խոհուն ու խորունկ թախծի աղբիւրը լայն գիտակցութիւնն էր մարդկային ծանր ճակատագրի. իսկ խինդն ու ծիծաղը բղխում էին միայն վայրկենական մոռացութիւնից, որ յատուկ է երիտասարդ կենսալիտարիքին։ Երբեմն նա ինձ ասում էր.

— Երանի թէ մարդ յաճախակի կարողանայ մոռանալ, որ ինքն ասլրում է. հնդկական Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է, որին երբեկիցէ կարողացել է հասնել մարդկային միտքը. բոլոր հէքիաթները լուծւում, մեռնում են այնտեղ։

Տանտիկինն ինձ զայրացրեց և՛ իր ներկայութեամբ, և՛ մանաւանդ իր պատմութեամբ։ Միջոց էի փնդրում մի կերպ շուտով ազատուել նրանից, բարեբախտաբար նա ինքը լուծեց հարցը։

— Շարունակեցէք ձեր գործը, ասաց նա. Ես կ'երթամ վերև, եթէ օրիորդը զարթնի, կը կանչեմ ձեզ, տիկին, հանգիստ եղէք, թող պարոնը նկարի։

Եւ նա դուրս գնաց:

— Ուհի, այս պառաւը, բացականչեցի
Ես սրտնեղած:

— Ի՞նչ մեղաւոր է այդ խեղճ միասիտ
կինը, որ կեանքի հէքիաթները սարսափելի
են. քեզ ասել եմ, որ Նիրվանան լաւագոյն
իմաստութիւնն է. Էհ, թողնենք այդ էլ. ինքու
ասացիր քիչ առաջ, որ կեանքում ամեն ինչ
փախչում է. բոլորն, ինչ այսօր կայ, վաղը
կամ նոյնիսկ մի ժամ յետոյ կարող է չլինել.
աւելի լաւ է նկարիր և մի զայրանար:

Ես լոեցի, որպէսզի նա շուտով մոռանայ
տխուր միջնադէպը. Վրձինը ձեռք առայ,
շարունակեցի ընդհատուած գործս, բայց նրա
դէմքն էլ չէր բացւում. Եւ որքան գրաւիչ
էր նա իր տխրութեամբ: Երբ նայում էի
այդ թախծապատ, բարձր ճակատին, իորունկ
կապուտակ աչքերին, որոնք թարթում էին
անուրջների միջից, ինձ թւում էր, թէ գե-
ղեցկութեան մի ծով է առաջս, հմայիչ, կա-
խարդական ծով, որի հրաշալիքները անծայր
են, որպէս իր ափերն ու անդունդները:
Տխուր գեղեցկութեան պոէզիան անհուն է:
Անդունդները պրապտող արծուի պէս ես աշ-
խատում էի թափանցել այդ անհունութիւնը,
բոնել արծանացնել կտաւի վրայ նրա նրբա-

գոյն խաղերը, որոնք նոյնքան սիրուն են և նոյնքան վաղանցուկ, որքան արշալոյսի գոյները։ Օ՛, սիրած ու զեղանի կնոջ տիմրութիւնը... դա նոճիներով եզերուած մելամաղձոտ ու վիճիտ լճակ է, ուր մարդ իր պատկերը միշտ գունատ է տեսնում, և որը իր ափերին ժպտացող հոգուց արցունքը էլ է ուզում։ Կանացի այս գողտրիկ պատկերի առաջ հայեացքս մթնել էր, միայն երևակայութիւնս էր գործում տենդոտ ինքնանոռացութեամբ։ Ես կարծես մի հարուստ ու կախարդական բնութեան միջից ոիմում էի դէպի հեռաւոր լոյսը, որ քանի գնում՝ այնքան բոցավառում և յափշտակում, շացնում էր ինձ։ Զեռքս աւելի և աւելի թափ էր առնում և երևակայութիւնս թեեր։

Ես նման էի այն անապատականին, որ տարիների ծանր տքնութիւնից յետոյ մի հրաշալի և երջանիկ տեսիլքի մէջ բռնում է զերազոյն սրբութիւնը և աշխատում է այն ամբողջապէս իր հոգու մէջ ամփոփել։ Ես էլ տարիներից յետոյ բռնել էի իմ երազը, և այժմ, ելք ուզում էի նրա պատկերն իր բոլոր զրաւիչ մանրամասնութիւններով դրօշմել հոգուս վրայ, զարմանքով տեսայ, որ նա վաղուց իվեր այնտեղ է։ Հոգիս մի կա-

ղապար էր, իսկենուկ այս տեսիլքի ձևով, որ
սէրը եկաւ ու լցրեց ծանօթ պատկերով։
Երեակայութեանս հետ խաղացող սքանչելի
ձևերը, այս գեղանի դէմքի թռվիչ մանրա-
մասնութիւնները այն ասաիճան ծանօթ էին
ինձ, որ եթէ յանկարծ կուրանայի, դարձեալ
աւելի լաւ կը տեսնէի, քան բաց աչքով։

Եւ վրձինս շարժում էի առանց նայե-
լու։ Անխառն ու բուռն զգացմունքով փո-
թորկուած իմ հոգին յափշտակութեան այս
գերագոյն վայրկեանում իր ծոցից դուրս էր
մղում կանացի սքանչելի ձևերը ինչպէս
ստեղծագործող, հզօր ոյժ, ինչպէս մայր բնու-
թիւնը, որ երկունքի անդուլ ճիգերով կեր-
տում է այնքան աշխարհներ, ծնում է այն-
քան կեանքեր։ Առջևս նստած հմայիչ կինը
իսկապէս իմ հոգումն էր ապրում, և նրա
բոլոր ձևերը իմ ներքին զգացմունքի բոցերի
մէջ զտուած՝ անխառն ու կատարեալ գե-
ղեցկութեամբ դուրս էին գալիս և աչքիս
առաջ կանգնում։ Դեռ երբէք ես այսպէս
խորունկ կերպով չէի զգացել ստեղծագործող
արուեստի մեծ պօէզիան։

Աստուածութիւնն էր շարժումիմ ձեռքը։
— Դու ի՞նչ տարօրինակ ես ի՞նչ պա-
տահեց քեզ, աչքերդ փայլում են, կարծես

ինքնամոռաց յափշտակութեան մէջ լինես:

— Գեղարուեստը պաշտամունք է մի գերագոյն էակի, մի շարժուիր, խնդրում եմ:

— Դու այնքան քիչ ես նայում նկարելիս, որ կարելի է ասել՝ վակ աչքով ես նկարում:

— Այն, իմ ընկեր, եսքեզ կարողիեմ նկարել նոյնիսկ առանց նայելու, և իմ գործը այնուամենանիւ կատարեալ կը լինի: Երբ արուեստը մղումն է ստանում սիրուց, նա ամենակարող աստուած է: Ինձ թւում է, թէ նկարել, կերտել, քանդակել կարելի է միայն այն, ինչ մենք սիրում ենք խորապէս: Չոր, վշացած սրտերը միշտ ամուլ են: Եթէ այս աշխարհը մի աստուած է յօրինել, ապա նա պաշտուս է իր ձեռագործը, որի յաւիտենական գաղափարը իր հոգուց է դուրս քաշել ինչպէս իր էութեան մի կտորը:

Դուռը կամացուկ բացուեց և շէմքի վրայ յայտնուեց տանտիկինը:

— Օրիորդը զարթնեց ու ուզեց տեսնել, թէ պարոնն ինչպէս է նկարում ձեզ, տիկին, ասաց նա ժպտալով. ահա նա էլ եկաւ:

Եւ նոյն վայրկենին պառաւի թիկունքից երեաց օրիորդի վախկոտ, զունատ պատկերը իր հանգած աչքերով, իր մեղմ դիմագծերով.

նա մի վայրկեան գաղտագողի նայեց մեզ
տանտիկնոջ ուսի վրայից, ապա թուղեց ու
փախաւ դէպի վեր, իր սենեակը։ Մենք լսե-
ցինք միայն նրա բարձրաձայն քրքիջը, որ
հնչուեց աստիճանների վրայ, և յետոյ դրան
ձայնը, որ թրիկալով բացուեց ու խփուեց։
Ես մնացի շուարած։ Մարդարիտը ոտքի
կանգնեց գունատուած։ մենք իրար նայե-
ցինք ակամայ, և անշուշտ մեր մտքերը նոյնն
էին։ Տանտիկինը առանց մտածելու մեզ
մատնել էր. կատարուածը անախորժ էր, չա-
փազանց անախորժ։ Մարդարիտը շտապեց
դէպի վեր, ես մնացի ընկճուած ու դժկա-
մակութեամբ նայում էի այս խղճուկ պառա-
ւին, որ ըստ երկոյթին բնաւ չէր հասկա-
նում, թէ ինչ կատարուեց։

— Ներս մտայ, զարթնեց, — պատմում
էր նա միամտաբար. — այնպէս ուրախ էր,
ծիծաղում էր, կատակնեո էր անում։ Հարց-
րեց քրոջ մասին, ասացի՝ «ներքեռմն է,
պարոնը նրան նկարում է։ Նա աւելի ուրա-
խացաւ։ «Պարոնն այսպէս երկար, երկար
մազեր ունի» ասաց, ձեռքով զանազան շար-
ժումներ արեց ու ծիծաղեց։ Այնպէս լաւ էր
ծիծաղում։ Յետոյ ասաց՝ «գնանք տեսնենք
ի՞նչպէս է նկարում»։ Ես հազցրի, եկանք,

հազիւ ձեզ տեսաւ ու փախաւ ծիծաղելով։
Շատ է ծիծաղում, — վերջացրեց նա ցածր
ձայնով. — լաւ չէ, օր աւուր այնպէս... խեղճ
աղջիկ։

Ես այլիս նրան չէի լսում. ամբողջ
ուշքս կենտրոնացել էր պատահածի վրայ.՝
Մարդարիտի գունատ պատկերը մի վայրկեան
չէր հեռանում աչքիցս։ Շուտով վերի սենեա-
կից խառնիխուռն ձայներ լսուեցին. Ես
ծանօթ էի այդ ձայներին, սկսում էր մէկն
այն ներվային դրութիւններից, երբ այդ
խեղճ հիւանդը դառնում էր անտանելի, Ես
լսում էի, թէ ինչպէս նա փոխառվոխ ծիծա-
ղում է, լալիս, ճչում, դէսուդէն շպրտում
ձեռքի տակ ընկած իրերը։ Ի՞նչ էր պահան-
ջում այդ խեղճ խեղաթիւրուած հոգին, ինչու
էր այդպէս ազդել նրա վրայ մեր երկուսին
միասին տեսնելը, Ես չգիտէի, բայց նրա
աղաղակները քրքրում էին իմ հոգին։ Միրտ
չէի անում վեր բարձրանալ իմ սենեակը,
վախենում էի սարսափելի բաներ լսել։ Մի
ժամանակ նրա այսպիսի կացութիւնը զար-
թեցնում էր իմ հոգում այն հասկանալի կա-
րեկցութիւնը, որ զգում ենք մեր նմանի
դժբախտութեան առաջ։ Այդ աւերուած հո-
գին ինձ յուզում էր ինչպէս մի տրորուած

ծաղիկ, փշրուած տունկ կամ մի թևակոտոր
թռչուն, որ վեր խոյանալու իր ցաւոտ ան-
կարողութեան մէջ մերթ լուռ նայում է դէ-
պի բարձունքները, մերթ անօգուտ փորձեր
է անում ճչալով ու թրապրտալով գետնի
երեսին: Խորունկ, ազնուացնող մի կարեկ-
ցութիւն էր այն, որի տակից չեն ցցւում
խղճի խայթի թունաւոր փշերը: Այժմ ես
դարձեալ ցաւում էի, բայց անորոշ կերպով
զգում էի, որ կատարուածի մէջ անմասն
չեմ: Ես այն մարդի կացութեան մէջ էի, որ
մի դժբախտ դիպուածով ճանապարհի վրայ
ոտքով տրորում է մի անմեղ արարած, ապա
աչքերն անզօր արցունքով լի՛ տեսնում է
իր զոհի ցաւոտ գալարումները:

Եւ սրտաճմլիկ աղաղակները շարունա-
կում էին լսուել վերից. դրութիւնս դառ-
նում էր անտանելի: Տանտիկինս վաղուց էր
դուրս գնացել՝ թողնելով, որ ես անձնա-
տուր լինեմ իմ ծանր խոհերին: Զգիտէի ինչ
անել, վերեւ գնալ, թէ փախչել դուրս,
վրձինը ձեռքիս, սիրածս կնոջ կիսատ պատ-
կերն առաջիս, և հոգիս աղմկուած անորոշ
երկիւղի և խղճի խայթի զգացմունքով՝ ես
քարացել էի տեղումս: Յանկարծ ներս ընկաւ
Մարդարիտը՝ յուզուած, աչքերն արցունքով

լի, շորերն անկարգ, ինչպէս ճողոպրած ու
փախած մէկի ձեռքից:

— Սարսափելի է, սարսափելի է, բայցա-
կանչեց նա՝ նետուելով բազկաթոռի վրայ
և գլուխը ձեռքերի մէջ առած. սկսում է
փոթորիկը. տարիների լոռութիւնը խզուեց.
քարը խօսեց... Նա ասում էր, որ ես խլում
եմ քեզ նրանից, նա հաւատացած է, որ դու
նրան ես սիրում, իսկ ես մէջ եմ ընկել
խանգարելու, անիծում էր ինձ, մօրս, աշ-
խարհը, թող երթայ, հեռանայ ասում էր,
ոչ ինձ, ոչ քեզ, թող նա էլ գնայ ծովերի
տակը, հասկանում ես, ծովերի տակը. հին
պատմութիւնը յիշեց այնքան տարիներից
յետոյ առաջին անգամ. Սարսափելի է...
կեանք, ցաւերի պարտէզ:

Ես խօսք չունէի ոչ մխիթարելու, ոչ
պատասխանելու, ես նմանում էի լեռնալան-
ջի այն վիրաւորին, որ տեսնում է եթե-
րում իր կլիսին սաւառնող արծիւր, և բաց
թողնում է իր վիրաւոր կուրծքը, որ նա
իջնի ու քրքրի. Կեանք, ցաւերի պարտէզ,
ինչ լաւ է ասուած. մտածում էի ես:

— Ի՞նչ պէտք է անել, Տէր Աստուած,
— շարունակեց Մարգարիտը՝ գլուխը բարձ-
րացնելով.— ուհ, այս նկարը, բացականչեց

նա յանկարծ, վերկացաւ, թափով խլեց ու
ճմուեց ձեռների մէջ:

— Ի՞նչ արիր, ի՞նչ արիր, — բացական-
չեցի ես, բայց արդէն ուշ էր. տրորսած,
պատուած նկարը ձեռքին՝ նա սենեակից
շտապով դուրս գնաց. Երևի տարաւ այդ
գնով քրոջը հանգստացնելու։ Դարձեալ մնացի
մենակ, շշմաց ու փշրուած։ Կարծես մի
կայծակ էր, որ ճախեց գլխիս և ես չէի կարո-
ղանում ուշքի գալ ծանր ցնցումից։ Բնակարա-
նը դարձաւ մի բանտ, որ խեղդում էր ինձ։
Թէև ճաշը մօտ էր, բայց դուրս ընկայ ինչ-
պէս փախստական և եթէ չամաչէի, կը
վազէի որքան կարելի է հեռու, հեռու։ Լայն-
արձակ դաշտն առաջս էր, սկսեցի քայլել
առանց ինձ հաշիւ տալու։ Գլխիս վրայ
ծանրացած էր երկինքը, իսկ սրտիս վրայ
մի բեռ, անորոշ բեռ, որի ինչ լինելը չէի
համարձակւում պարզել։ Առաջին անգամն
էի զգում մի հեռաւոր վտանգ, որ մութ
ֆանտոմի պէս ցցւում էր իմ սիրոյ ճանա-
պարհին և իմ տպագայի պարզ գիտակցու-
թիւնը պղտորում։ Իմ երջանկութեան մէջ ես
խսպառ մոռացութեան էի տուել այն դժբախտ
էակին, այդ խեղճ կարային, որ իսկապէս
իմ սիրոյ սկզբնապատճառը եղաւ. մոռացել

Էի նոյնիսկ, որ նա ապրում է, կայ, մոռացել
էի նրա ցաւալի պատմութիւնը, Ես խնամքով
զատել էի նրանից իմ սիրած էակին՝ Մար-
գարիտին, կտրել էի նրանց կապերը և եր-
ջանիկ էի։ Սյժմ այդ մոռացուած արարածը,
այդ կապտուած հոգին գալիս էր ասելու,
թէ ինքը ոչ միայն կայ, այլ կապուած է ինձ
հետ, աշխարհի հետ թէև աննիւթ՝ բայց այն-
պիսի ամուր կապերով, որոնցից հեշտու-
թեամբ ազատուել չե կարելի։ Փոթորկի տակ
հեծեծող ծառն էր նա, որ արմատից ճռչում
էր ցաւով, բայց մենակ խորտակուել չէր
ուզում, կախուել էր կեանքից։ Քար լոռու-
թիւնն էր խօսում, և նրա ձայնը սպառնալի
ու վրէժինդիր հնչուում էր մեր զլուխների
վրայ, կարծես հաշիւ էր պահանջում աշ-
խարհից իրան վիճակուած ճակատագրի հա-
մար։

Եւ այն լացն ու ծիծաղը...

Մէկը ցաւ՝ միւսը հեզնութիւն, ում
վրայ է ցաւում կամ ում է հեզնում այդ
ողֆքախտ արարածը։

«Ի՞նձ, ի՞նձ, ի՞նձ»... իմ սեփական փրս-
փրսոցից ես վախենում էի։

Լաց ու ծիծաղ... ի՞նչ են նրանք, մի-
այն աղաղակներ. աշխարհը լի է նրանցով.

միթէ նրանց ելեւջների մէջ հէնց իմ դատավճիռն է հնչւում։ Ո՞վ կարող է իմանալ,
թէ որտեղ և ով է վճռում իր բախտը։

Լաց ու ծիծաղ... ցաւ ու հեզնութիւն.
Նրանք ծանրացած են մարդկութեան տառապալից զլիսին, իւրաքանչիւր ոք լսում է
քրքիջներ ու հեկեկոց և կեանքը ցաւի ուժգ-
նութիւնից ծիծաղում է ու լալիս միաժա-
մանակ։ Հեզնութիւն, անխառն երջանկու-
թիւնը հեզնութիւն է...»

Հոգիս տառապում էր այդ հսկայական
հեզնութիւնից։ Վերև՝ բլրի վրայ կծկուած
էր ծերերի խրճիթը, և ծխի պտոյտը այն-
տեղից դեռ բարձրանում էր ոլոր-մոլոր։ Աշ-
նան թխալու երկինքը ցօղերով յղի՝ էլ նոր
բեռ չէր ուզում, և ծուխը տապակ-տապակ
ծաւալում ու անշարժ կանգնում էր խրճ-
թի վրայ որպէս թանձր ու գորշ աստառ
երկնային հսկայական վրանի։ Ծխի և ամ-
պերի բեռի տակ խրճիթն այնուամենայնիւ
ապրում էր, մի կոճղը բաւական էր եղել
այնտեղ կենդանութիւն սփռելու։ Այնտեղ
գուցէ ոչ լաց կար և ոչ ծիծաղ, ոչ ցաւ,
ոչ հեզնութիւն, իշխողը բութ անգիտակ-
ցութիւնն էր, սփոփիչ մոռացութիւնը։
Երանի ձեզ...»

Եւ քայլեցի հեռու:

Դեսն էր առաջս. յորդացած ու կատազի նա թաւալ-թաւալ զարկւում էր ափերին, ծեծում էր սիևնոյն ժայռի կուրծքը, ծեծում էր, քրքջում ու հեծեծում:

Լաց ու ծիծաղ և այստեղ. գետի յորձանքները ցաւում էին ու հեղնում. նրանց խուլ մոնչոցի մէջ լսւում էր տիեզերական համերգը, կոյր ոյժերը զառանցում էին, թէ երջանկութիւնը անկարելի է. յոյս, ու յոյզ, սէր ու իղձեր, ձգտում ու երազ լոկ ցաւեն ու հեղնութիւն: Ահ, տարուել, տարուել այդ յորձանքների մէջ. Ես էլ, ամենքն էլ, ողջ մարդկութիւնը:

Հոգիս ուռած էր արցունքով:

— Գնաց, գնաց, գնաց...

Փոքրիկ աղջիկն էր վազում գետափով և ճչում սրտապատառ, և ալիքները մոմոալով բերում էին այծին: Իմ զոյգ բարեկամները... որպիսի դժբախտ զուգաղիպութիւն. կենդանին երեխ վախել էր նրա ձեռքից, վազել և գետը գլորուել:

— Գնաց, գնաց...

Այծն էլի միքանի պառյտ գործեց ալիքների մէջ, որոնք յորձանք տուին մեծ ժայռի տակ և իրանց զոհին ծածկեցին անդունդներում:

Աղջիկը շարունակում էր վազել ճշալով. նա դեռ յոյս ունէր, չէր ուզում ընդունել, որ կորուստն անգանալի է:

— Կաց, կաց, իմ փոքրիկ:

Նա իմ ձայնը չլսեց. վազում էր գետափի մացառների ու քարերի միջով, ճշում էր աղիողորմ կերպով առանց նայելու գետին, ուր այծը վաղուց էր ծածկուած: Մացառները պատուամ էին նրա զգեստները ծուէն-ծուէն կախկախելով, քարերի վրայ նա ընկնում էր, դարձեալ վեր կենում ու վազում անընդհատ:

— Կաց, կաց, իմ փոքրիկ:

Ես արդէն մօտ էի: Նա կանգ առաւ, վերջին անգամ նայեց ալիքներին, որոնք մումում էին ու պայտաներ էին զործում ժայռերի տակ. այծը չկար: Փոքրիկ աղջիկը յոգնած, ուժասպառ նստեց մի քարի վրայ, զլուխը ձեռների մէջ առաւ և դառն դառն հելեկաց:

Եեանքի ալիքները առաջին անգամ թաղեցին նրա յոյսերը:

Ես մօտեցայ. մեր ցաւերը նոյնն էին. ձեռքից բռնեցի և աշխատում էի մխիթարել. խօսք չդտայ, զրկեցի փոքրիկ, գանգրահեր զլուխը. և զսպուած արցունքներս թափուե-

ցին։ Ես լալիս էի իմ խեղճ սէրը, իմ վարդ յոյսերը, որոնց վրայ խտացած էր մի շանթաբեր ամպ, իսկ աղջիկը՝ իր այծը։

Եւ գետը մեր ոտների տակ քրքջում էր ու մռնչում. Նա հեզնում էր մեր ցաւն ու լացը։

Լաց ու ծիծաղ, ցաւ ու հեզնութիւն...

XI

Գիշերը, գիշերը... ով կը տար ինձ անմիջապէս մի մութ ու անձայն գիշեր, որսէսզի ես վերստին կարողանայի զգալ նրան ինձ մօտ, փարել նրան նիրհող խաւարի սէջ, համր լոռութեան գրկում։ Իմ գերագոյն իղձն էր շուտով լսել նրա շրթունքներից, թէ նա իմն է և աշխարհում ոչինչ չի կարող այլևս մեզ անջատել. նրա մի հատիկ համբոյրի ջերմութիւնը կարող էր գրել բոլոր իմ մութ կասկածները, որոնք սպառնալի ամպի պէս խտացած՝ խեղդում էին ինձ. Եւ յետոյ պէտք էր խօսել, խօսել։ Նա այնքան բան կարող էր ասել մեր խուսափող երջանկութիւնը բռնելու համար։

Գիշերը... բայց դեռ մի քանի ժամ կար մինչև նրա գալը, մի քանի ժամ... մի յաւի-

առենականութիւն։ Հոգիս այրուում էր անհամ-
բերութիւնից։ Ինձ թւում էր, թէ մինչև կը
հասնի նա՝ այդ փրկարար ու սփոփիչ խաւա-
րը իր անվերջ յօրանջող ու երազող լոռու-
թիւնով, կը պատահի մի անդառնալի, մի
վճռական բան, որ կը խորտակի իմ երջան-
կութիւնը։ Իրօք ինչ պիտի պատահէր, ին-
չումն էր կայանում վտանգը՝ ես որոշակի ասել
չէի կարող, բայց վախենում էի, հոգու մէջ
խախտուած էր հաստատուն յոյսը, երկիւղը
չար օձի պէս ներս էր սողում այնաւեղ, և
ես ինձ զգում էի պաշարուած ու հալածա-
կան։ Գիշերը, միայն նա կը փրկէր ինձ։

Եւ սպասում էի խաւարին, բայց մի
չարախնդաց զուգաղիպութեամբ այդ մա-
ստախլապատ, ամպսմած օրը վառ ու երկար
վերջալոյս ունեցաւ։ Արևմուտքում ամպերը
շառագունեցին և երկար ժամանակ կախուած
էին լեռների վրա, ինչպէս հսկայական լապ-
տերներ, որոնք արևի ծածկուելուց յետոյ
ասես աշխատում էին որքան կարելի է եր-
կարժամանակ լուսաւորել խաւարող բնութիւ-
նը։ Դա մի ցաւոտ վերջալոյս էր, որպէս հոգե-
վարքը մարտում ընկած երիտասարդ վիրաւո-
րի, որ հեշտութեամբ չի ուզում բաժանուել
կեանքից, աշխարհից, իր վարդ երազներից։

Եւ խաւարը չէր զալիս, երկինքը չէր
մթնում, շառագունել էր ու մնացել, «մահ-
կանացուի ցաւերը հեղնող անողորմ բնու-
թիւն», մասձում էի ես՝ նայելով կարմրա-
տակած ամպերին:

Ամբողջ օրը երկու քոյրերը փակուած
մնացին իրանց սենեակում, և ես հակո-
ւակ իմ բոլոր ջանքերի անկարող եղայ տես-
նել Մարդուիտին: Վար կ'իջնէր նա ընթ-
րիքին, թէ ոչ, ես չգիտէի. բայց վաղուց
էի սեղանատանը և սպասում էի սրտատրով՝
քայլելով յետ ու տուծ:

Նա ներս եկաւ զունատ ու տանջուած,
աչքերի մեջ անօրինակ վիշտ: Ես նրան յա-
ճախ էի տեսել ախուր, բայց այսքան խորունկ
ցաւ դեռ երբէք չէր մոայլել նրա բաց, բար-
ձըր ճակատը: Նաքիչ կերաւ, շատ լուռ մնաց,
տանտիկնոջ հարցին պատասխանեց հատ-
հատ բառերով: Երբեմն երբեմն նայում էր
ինձ մի հայեցքով, ուր ես կարդում էի ար-
գահատանք դէպի ինձ: Տանտիկինը շարու-
նակ ներկայ էր, խօսել չէր լինում. նա հա-
զիւ ժամանակ զտաւ ինձ ասելու, որ զիշե-
րը պարտէզ իջնեմ: Երկի ասելիքը լուրջ էր
ու երկար, այլապէս նա չէր իջնի պարտէզ
զիշերով, երբ այնպէս խոնաւ էր ու ցուրտ:

Ժամանակից շատ առաջ ես արդէն այն-
տեղ էի, յիշողութիւններով հարուստ վայ-
րում, ուր երկու խնձորենի գլուխ գլխի տուած
զոյգ քոյրերի պէս՝ հովանի էին անում մի
նստարանի վրայ։ Մոայլ գիշեր էր, սթնո-
լորաը տամուկ, որ թափանցում էր իմ զգեստ-
ները և հասնում մարմնիս։ Հով չկար, բայց
և այնպէս մի-մի տերեւ պոկւում էր ծառից և
փոփոալով ընկնում իմ գլխի վրայ կամ ոտնե-
րիս առաջ։ Աշնան խղճուկ ու թօշնած տերեւ,
որ մեռնում էր որպէս փշրուած յոյս՝ այլիս
երբէք չվերածնելու համար։ Հեռուից լսում
էր վարարած գետակի շառաջը, նա դար-
ձեալ ծեծում էր իր ափերը, դարձեալ հեզ-
նում ու սգում և լուռ խաւարը արձագանգ
էր տալիս նրա ցաւոտ հեծեծանքներին ու
խենթ քրքիջներին։ Է՞հ այս կեանքը... Ի՞նչ
կատարւում է մեր աչքի առաջ, ինչ մենք
տեսնում ենք, շօշափում և զգում, այն եղ-
կելի է, լացի և հեզնութեան արժանի, իսկ
այն՝ ինչ թագնուած է մեծ լոռութեան տակ,
միշտ խուսափում է սեղանից։ Ուր է խոր-
հուրդը մեր ցաւոտ գոյութեան։ Մտքերս սև
էին։

Նուիրական լուսամուտը դարձեալ թար-
թում էր վերից. բայց ես սիրտ չունէի նրան

նայելու. Երկու ձեռքով ու ծնօտով յենուած ձեռնափայտիս, ես նայում էի դէպի հեռուն, և վշտացած ու հալածական դեի պէս իմ հայեցքը կորչում էր թանձր խաւարում, որի անհուն ծոցում ես փնդրում էի լուծումը ինձ տանջող առեղծուածի։ Կեանքի ցաւոտ գաղտնիքը ես փնդրում էի խաւարի մէջ, որի իւրաքանչիւր մութ ծալքը ինձ համար ցաւի մի ձև էր։ Ամպերի տակից հատ-հատ աստղեր երեսում էին ու ծածկւում, որպէս ծնուող ու մեռնող յոյսեր մարդկային հոգիներում։

Յոյսեր...

Բայց միթէ նրանք բոլորը պէտք է մեռնեն իմ հոգում, միթէ այն հիւանդ աղջկայ գունատ ուրուականը, որ այնպէս ցաւազնորէն և սպառնալի ցցւում է մեր մէջ՝ պիտի կարողանայ իր սառն, գերեզմանային շնչով խամրել մեր սիրոյ այնքան փարթամ ծաղիկը։ Միթէ Մարդարիտը նրա երկիւղից պիտի խոյս տայ ինձանից և դժբախտացնի թէ ինձ, թէ իրան։ Վերջապէս ով է կապել մեր բախտերը նրա հետ։ Ինչու նրա սև ճակատագիրը, որ արդիւնք է մարդկային պարտաւորութիւնների իր անհեթեթ հասկացողութեան, պիտի ծանրանայ նաև մեզ վրայ։ Աշխարհում

իւրաքանչիւր արարած կեանքի և երջանկութեան իր անբոնաբարելի իրաւունքներն ունի. զոհերը գեղեցիկ են ու նուիրական, երբ իմաստ ունին, ինչու թաղել սեփական կեանքը մի ուրիշի ուսների տակ, երբ դրանով ոչինչ չի կարելի ուղղել:

Փախչել, փախչել, մտմտում էի ես,
Եթէ Մարգարիտը իսկապէս սիրում է ինձ,
ապա նա յանձն կ'առնի հեռանալ ինձ հետ,
մի սէր պարտկելու, ծածկելու համար աշխարհը չափազանց լայն է: Այսպէս էի մտածում ես, և իմ սեփական տրամաբանութիւնն այն աստիճանի խելացի, հիմնաւոր թուաց ինձ, որ խոռված հոգիս մի փոքր հանգստացաւ: Հաւատացած էի, որ Մարգարիտը կը համոզուի, մենք կը յայտնենք մօրը և կը հեռանանք: Քրոջը խաբելը երբէք դժուար չէր լինի: Այս միտքն այնալէս զրաւեց ինձ, որ կ'ուզէի վայրկեան առաջբաժանել Մարգարիտի հետ: Փախչել, շուտով փախչել, այս երկու բառերը կախուած էին իմ շրթունքից, և ես ակամայ անդադար կը կնում էի ինքս ինձ և նայում դէպի դուռը, որտեղից պիտի յայտնուէր սպասածս կինը:

Եւ նա եկաւ, ինչպէս միշտ՝ թեթևա-

քայլ ու երկչուու: Ես ոտքի թռայ, ձեռներս
տարածեցի դէպի նա և աղերսագին կան-
չեցի:

— Փախչենք, փախչենք, Մարգարիտ,
հաւատա ինձ, դա լաւագոյն ելքն է: — Պա-
տասխանի փոխարէն նա երկու ձեռքս բըռ-
նեց և նայում էր դէմքիս լոռւթեամբ, կար-
ծես նոյնիսկ խաւարի միջից աշխատում էր
հոգիս կարդալ: Ես մնացի կարկամած:

— Երեխայ երեխայ, ասաց նա՝ զլուխն
օրօրելով անուշ յանդիմանութեամբ. — Ուր
փախչենք, մարդ ինքն իրանից ի՞նչպէս
կարող է փախչել. վտանգի առաջ եսասի-
րութիւնն է խօսումքո մէջ, իմ ընկեր: Փա-
խուստի ժամանակ ամեն տեսակ բեռ կա-
րելի է ձգել ճանապարհին, բացի այն, որ
մենք կը կը մեր հոգում: Նստիր, նստիր
այստեղ ու լսիր ինձ:

— Օ՛, ոչ, ոչ, նախ ասա, որ դու ինձ
սարսափելի բան հաղորդելու չես, ասա, որ
դու դարձեալ իմն ես, որ ամեն ինչ կորած
չէ, ասա, որ այսօրուայ տիսուր միջնադէպը
անդառնալի անջատման նախաբանը չէ:

— Նստիր, քեզ ասում եմ, այսքան լալ-
կան փոքրոգութիւնը անվայել է մի տղա-
մարդի, ես քեզ անուանում եմ երեխայ,

բայց էլի...սարսափելի բան չկայ, միայն
խօսք տուր ինձ լսել հանդարտութեամբ, և
հաւատացած եղիր, ինչ էլ ասելու լինիմ,
դա մեր Երջանկութեան համար է:

Մենք տեղ բռնեցինք նստարանի վրայ:
—Այնպէս չէ, սիրելիս, դու կը կա-
տարես, ինչ որ պահանջեմ քեզանից, շա-
րունակեց նա.—յիշում ես, դու ինձ խօսք
ես տուել հէնց այս նստարանի վրայ, այս
իսկ ծառերի տակ, որոնք մեր առաջին համ-
բոյրի, մեր ուխտի վկաներն են Եղել։ Այժմ
հասել է ժամանակը, ասա, կամենում ես
կատարել քո տուած խոստումը, թէ ոչ։
—Բայց...

—Ոչ մի «բայց», ինչքան ևքեղ սիրելիս
լինիմ, ինձ համար մահու չափ ծանը կը լի-
նի, եթէ սիրածս տղամարդը խոստմազանց
լինի։

—Քո զանկութիւնն ինձ համար օրէնք
է, միայն աղաչում եմ, ասա շուտով։

—Այդպէս, ես այդպէս էլ սպասում էի,
այժմ լսիր առանց վրդովուելու և յուզուելու.
դու պէտք է հեռանաս այստեղից վաղը և եթ։

—Անողորմ...անողորմ...

—Դու լաց ես լինում...ախ դու Երե-
խայ, կարծում ես, որ քո բացակայութիւնն

ինձ համար աւելի քիչ արժէ, քան իմը քեզ
համար։ Կեանքն է այդպէս, իմ ընկեր, իմ
խեղճ Փիլիսոփայ, մեր վայելքի, երջանկու-
թեան իւրաքանչիւր վայրկեանը մենք ստի-
պուած ենք ձեռք բերել զոհերով. այն էլ
լաւ է, որ զոհի և արցունքի մէջ համաշա-
փութիւն պահպանուի, յաճախ այդ էլ չի լի-
նում։ Եւ այսպէս դու պէտք է հեռանա։

— Բայց ինչու... ինչու...

— Դու դարձեալ հեկեկում ես, միթէ
ես պէտք չունիմ քաջալերութեան, սփոփիչ
խօսքերի, ուր վնդրեմ մխիթարութիւն, երբ
դու արտասւում ես։ Գերազոյն անհրաժեշ-
տութիւնն է մեր անմիջական անջատումը,
հնագանդուենք, հոգիս, որ բոլորը չկորց-
նենք։ Դու գիտես, որ հիւանդ գլուխների
մէջ որևէ գաղափար մեխի պէս ցցւում է
անդառնալի կերպով։ Խեղճ քոյրս հաւատա-
ցած է, որ դու նրան սիրում ես, ու ան-
դադար կը կնում է, թէ ես նրա ճանապար-
հը փակում եմ։ Նրա ատելութիւնը դէպի
ինձ զարհուրելի է. այսօր սենեակում նա
քիչ մնաց բոլոր շորերս պատառուեր. ես
վար իջայ յատկապէս նրա պահանջով, նկա-
րը վերև տարայ, պատուեցի, այլապէս ամ-
բողջ սենեակը քարուքանդ էր անում։ Դա

մի խենթ կատաղութիւն էր, որպիսին եւ¹ գեռ երբէք չէի տեսել։ Նա այսօր հին, կու-²տուած մաղձն էր դուրս թափում, սարսա-³փելի էր նրան տեսնել։ Ես հաւատացած եմ,⁴ որ նա այդպէս էլ կը մնայ և՛ վաղը, և՛⁵ միւս օրը, և՛ միշտ, քանի դու այստեղ ես-⁶ ահա թէ ինչու պէտք է հեռանաս և անմի-⁷ջապէս։

— Յետի՞...

— Յետոյ... Ես այդ էլ եմ մտածել, ես¹ զիտէի, որ դու այդ պիտի հարցնես, այսօր² գրեցի, որ մայրս շուտով գայ, ես նրան կը³ պլատմեմ բոլորը, ես կը յայտնեմ նրան նաև⁴ իմ անդառնալի վճիռը քեզ հետ ամուսնա-⁵նալու, ապա մենք քաղաք կը գանք, ուր⁶ մեր տեսակցութիւնը յոյս ունիմ անկարելի⁷ չի լինի։

— Յետի՞...

— Մեր ապագան, մեր երջանկութիւնը¹ ինձ հաւատա, սիրելիս, և վստահ եղի՛ր։ Թող,² որ այս փոթորիկն անցնի, այս ծանր հան-³գամանքները մի փոքր պարզուեն նաև ինձ⁴ համար. մնացածը մենք կը տեսնենք։ Բաւա-⁵կանացիր այս իմ հանդիսաւոր խոստումով⁶ — ես կամ քոնն եմ, կամ գերեզմանին։ Մի⁷ լինիր այդքան պահանջող, չէ՞ որ ես էլ եմ

բնկճուած այս անակնկալ դիպուածի ծանրութեան տակ, դու այնպէս ես պահում քեզ, ասես հարուածը միայն դու ես ստացել: Իսկ ես... չէ ես էլ եմ կարօտ օգնութեան, քաջալերութեան, մխիթարութեան...

Նրա ձախը խզուեց, և արցունքները թափուեցին աչքերից:

Ես կամացուկ զրկեցի զլուխը և համբուրում էի թաց աչքերը ու մեղմիւ մխիթարում:

—Քո սիրոյ համար, հոգիս, չկայ այնքան ծանը զոհաբերութիւն, որ ես յանձն առնել չկարողանամ, ես վաղը կը սեկնեմ անպատճառ:

Ուշ գիշերը էր. խաւար սենեակում անկողնիս վրայ նստած լուռ մտածում էի ծանը օրուայ ընթացքում անցած դարձածի մասին: Մի քանի ըուպէ առաջ բաժանուեցի սիրածս կնոջից և արդէն ինձ թւում էր, թէ նա անդառնալի կերպով կորած է ինձ համար: Էլի մի քանի ժամ, լոյսը կը բացուէր, և ես պէտք է սեկնէի... Յետոյ... այդ սարսափելի «յետոյ»-ին նա էլ պատասխան չզտաւ. դա մութ անորոշութիւնն է, այն զարմանալի խաւար ոյժը, որ մղում է մեզ դէպի սեր

մարդկային ճակատագիրը. մենք ստիպուած ենք հնազանդուել և քայլել, քայլել... Երկու ամիս առաջ Եկայ այստեղ մայր բնութեան ծոցում հանգիստ ու խաղաղութիւն գտնելու և այժմ մեկնում են այստեղից՝ տանելով իմ հոգում մի ծանր թախիծ. Զարհուրելի են բախտի խաղերը:

Խոստացայ մեկնել, Երբ միասին էինք, այժմ մենակ մնալով՝ զգում էի այդ սարսափելի խոստումիս բոլոր ծանրութիւնը: Ո՞ւր մեկնեմ և ինչու: Ի՞նչպէս կարելի է զատել իրարից մարմինն ու հոգին և յետոյ ստիպել նրանց, որ ապրեն առանձին-առանձին: Ի՞նչպէս կ'ուզէի վերստին տեսնել նրան, որ իմ վշտի և Երջանկութեան աղբիւրն էր, ծունկ չողել առաջը աղերսել, որ յետ տայ ինձ տուածս սարսափելի խոստումը, որ չստիպի ինձ մեկնել: Ես նրան կ'ասէի. «Ների՛ր ինձ, հոգիս, ես ոյժ չունիմ, ես անկարող եմ առանց քեզ ապրել. համարիր ինձ Երեխայ, փոքրոզի, ուրիշ էլ ինչ կ'ուզես, բայց չեմ կարող, ես կը մեռնեմ առանց քեզ»: Բայց նա չկար, մենակ էի սենակումս, խաւարը թանձրանում էր ու ճնշում իմ կուրծքը ինչպէս մի ժութ զանգուած: Ի՞նչ պէտք էր անել. վեր կացայ. մօտեցայ լուսաւու-

տին և նայում էի դէպի դուրսը, ուր նոյն-
պէս խաւար էր, որպէս իմ սրտում։ Նայում
էի և մտածում, դուրս չգամ արդեօք և
քայլեմ այդ խաւարի միջից հեռու, հեռու,
դէպի լեռները և մթին ձորերը, գնամ՝ էլ
երբէք յետ չդառնալու համար։ Զէ՞ որ ես
համարեա հալածական էի, մերժուած ու
խեղճ... գնամ, յետոյ... ուն դարձեալ այս
«յետո»-ն, ոչ նրանից ազատուելու ոյժ և ոչ
ընկճելու քաջութիւն էի զգում։ Դուռս կա-
մացուկ քսաց ճխանի վրայ, սիրտս թունդ
ելաւ, ես թափով յետ դարձայ. նա էր...
քիչ մնաց բարձրածայն ճշամ. «Զեմ գնայ,
չեմ գնայ, Մարդարիտ, ազատիր ինձ իմ
ծանը խոստումից»։ Բայց նա իր սովորու-
թեան համեմատ երկու ձեռքով փակեց բե-
րանս։

— Սուս, սուս, իմ ընկեր... այս վեր-
ջին խենթութիւնն է, որ ես կատարում եմ
քեզ համար... յանցաւոր խենթութիւն, այն-
պէս չէ... բայց նա խորը քնած է օրուայ
ցնցումներից յետոյ... համբերել չկարողա-
ցայ... եկայ վերջին անգամ իմ բուռն սիրոյ
ապացուցը տալու... անջատումը հիմայ էլ
այնպէս ծանը չի լինի քեզ համար, այնպէս
չէ...

Մոռացայ բոլորն, ինչ ուզում էի նրան
ասել; իմ տէրն ու հրամայողն էր խօսում,
և ես չէի կարող չհնազանդուել, միայն լսում
էի նրա հմայիչ ձայնը, գուրզուրիչ փսփսոցը
խաւարի մէջ, լսում էի և երջանիկ էի, այդ
երջանիկ վայրկեանների փոխարէն նրա պա-
հանջած զոհաբերութիւնը, այդ ժամանակա-
ւոր անջատումը չափազանց չնչին էր: Ո՞չ.
Ես մերժուած, հալածական չէի, Մարգարիտի
սիրոյ այս ուժգնութիւնը հեշտացնում էր իմ
վիճակը, վերահաստատում այնպէս անսպա-
սելի կերպով խախտուած հաւատս:

Մենք լուռ էինք. Էլ խօսք չկար. հեր-
թը զգացմունքին էր. Մարգարիտը լուռնըս-
տած՝ գլուխը հենել էր իմ ուսին, սեղմիւ հեռում
էր, ապա կամաց-կամաց խոր քուն մտաւ:

Այդ չարաբաստիկ օրուայ ընթացքում
կրած հոգեկան բուռն յոյզերը երեխ խիստ
յոզնեցրել էին նրան: Ես երջանիկ էի, որ
նա այնպէս հանգստանում է իմ ուսին, այդ
գիրքով նա սքանչելի էր: Զէի համարձակ-
ւում անգամ ամենաչին շարժում գործել,
որ չխանգարեմ նրա հանգիստը: Լուսաբացը
հեռու էր, քոյրը շուտով չէր զարթնի, այդ
ես գիտէի, վճռեցի անշարժ մնալ, հսկել և
երբ արևելքում հորիզոնը գունատուի, արթ-

նացնել Մարդարիտին, որ իր սենեակն անցնի։
Նա շարունակում էր իր խաղաղ և առողջ
քունը։ Ես հաճովքով զգում էի նրա մեղմ
շունչը իմ աջ այտի վրայ, լսում էի անուշ
շնչառութեան ձայնը և մտածում էի այս
տարօրինակ դիպուածի մասին, որ իմ բախտը
դրեց այդ քնած զեղեցկուհու ձեռքում, որ
կապեց մեր կեանքերը անզառնալի կերպով։
Այս իրականութիւնը՝ չնայելով իր պատճա-
ռած հոգեկան այնքան բուն, յաճախ ցա-
ւու յոյզերին, անուրջի պէս զեղեցիկ էր,
երազների հմայքն ունէր։ Այս առեղծուա-
ծական կինը մի փոթորիկ էր, որ ինձ տա-
նում էր իր ոլորտների մէջ. Ես և տառա-
պում էի և երջանիկ էի։ Երեկի խըսքանչիւր
սէր մի փոթորիկ է, մտածում էի Ես, որ
մեղ տանում է բարձունքներից շամեցնող
արագութեամբ. ով ճաշակում է նրա վսեմ
քաղցրութիւնը, նա անհրաժեշտապէս պէտք
է տանի և դառնութիւնները։ Եւ նա հանգ-
չում էր... ինձ վիճակուած փոթորիկը, հանգ-
չում էր հէնց իմ ուսին, ինչպէս իմ անբա-
ժան բախտը, Ես վախենում էի նրանից և
և դողում էի նրա համար։

Գետը շարունակում էր որոտալ հեռա-
ւորութեան մէջ, և նրա ձայնը, որ քիչ առ-

աջ խօսում էր ցաւից ու հեղնութիւնից, սյօմ էլ այնպէս վհատեցուցիչ չէր. Ես լսում էի նրա խուլ շառաչը առանց սև մտքերի, նրա որոտը նոյնիսկ մի ինչ-որ նիրհեցնող, օրօրող բան ունէր իր մէջ. ականջ էի դնում, և կամաց-կամաց նա ամբողջապէս գրաւեց իմ ուշադրութիւնը: Ես վերստին յիշեցի փոքրիկ աղջկայ դժբախտութիւնը, յիշեցի նրա ահազին վիշտը իր այծի կորուստի համար, և սիրտս ճմլուեց ցաւից. Փոքրիկ հովելաւ և կամացուկ սլուացրեց լուսամուտիս առաջին գսնուող ծառի տերևները. մի թոչուն նրա վրայ մեղմիւ ճթճթաց և կրկին քուն մտաւ: Յետոյ ինձ թուաց, թէ փոքրիկ աղջիկը եկել է իմ լուսամուտի տակ կանգնել, լաց է լինում աղիողորմ ձայնով և իր այծը խնդրում ինձանից: Լսում էի նրա հեծկլտանքը, վշտու, յուսահատ, որ հոգուս խորքն էր թափանցում. աշխատում էի վեր կենալ, նայել լուսամուտից, կամ վար իջնել. միխթարել նրան, բայց շարժուել չէի կարողանում... Եւ յանկարծ փոքրիկ աղջկայ լալկան մրմունջները, նրա մեղմ հառաչանքները, գետի որոտը, ծառերի սօսափիւնը դադարեցին, և նրանց փոխարէն հէնց իմ ականջի տակ մէկը ճշաց ահազին ձայնով՝ «գող, գող, էլի,

ուռնհ»... Զարհուրելի էր. այդ ձախը կարծես կոկորդից չէր հնչւում, այլ մի պատըռուած, աւերակ դարձած կրծքից, և իր հընչիւնների հետ միաժամանակ դուրս էր քաշում սրտի արիւնոտ կտորանքը։ Այդ վերջին «ուռնհ»-ը... դա սոսկ ցաւի հառաչանք չէր, այլ միաժամանակ անհուն վշտի և զայրոյթի աղաղակ, որ որքան ախէղարշէր, նոյնքան սոսկալի։ Այդպէս է ճշում նա, ով յանկարծակի մի աներեսյթ ուժով տարւում է անդունդների վրայ, բաց աչքով տեսնում է ֆահը, զգում է նրա շունչը և մեռնել չի կարողանում։ Այդ սպանիչ ճիշը որոտի պէս ճայթեց իմ գլխին, փշաքաղեց մարմինս, ես դողալով ու շշմած ոտքի կանգնեցի և կիսախաւար սենեակում տեսայ ինչպէս Մարդարիտը երկու ձեռքով բազուկս սղմած՝ դողում է իմ կողքին, միևնոյն վայրկենին ինչպէս մի յանկարծական երեսյթիմ աչքին ներկայացաւ մի սյլ ահաւոր երեւոյթ։ Ես տեսայ կլարային կից դրան շէմքում կիսամերկ, բազուկներն ու կուրծքը ճոլանի, հարուստ մազերը խառնիխուռն փոռւած ուսերին, աչքերը չուած ու զայրացկոտ, դէմքը ծումոած, բերանը բաց կարծես մի անհնարին սարսափից, ձեռները բո-

դոքողու սպառնալի ձևով, բաց դռներից դէպի մեզ տարածած. Նա էր ճշում այնպէս զարհուրելի կերպով։ Այս սպանիչ պատկերը ինչպէս մի շլացուցիչ փայլակ անցաւ իմ աչքով, յետոյ Կլարան կանգնած տեղը քըրքջաց զիլ, երկար, և այդ քըրքիջի հնչիւնները, նրա այլանդակ ելեկջերը գնալով գնալով նուազեցին, ապա յանկարծ մարեցին ինչպէս կտրուած լարի հեծեծանք, և նա ամբողջ հասակով փոռւեց յատակին։ Միայն այդ ժամանակ Մարգարիտը թողեց իմ բազուկը, ճչալով դուրս վազեց և ընկաւ քըրք վրայ։

Եւ այդ բոլորը — այն ճիչը, այն քըրքիջը, Կլարայի ուշաթափութիւնը — կատարուեց այնպիսի արագութեամբ, որ ես կանգնած էի քարացած՝ առանց հասկանալու, թէ տեսածս ինչ է, երազ, թէ իրականութիւն... Ես ուշքի եկայ միայն այն ժամանակ, երբ լսեցի Մարգարիտի օգնութիւն կանչող աղաղակը։ Մօտեցայ, մենք երկսով զգուշութեամբ բարձրացրինք կիսամեռ Կլարային և տեղաւորեցինք անկողնի վրայ։ Նա չուծ աչքերը յառել էր առաստաղին, նայում էր անթարթ ու յամառ հայեացքով՝ ասես այնտեղից սպասելով մէկին։ Մարգա-

բիտը երկու ձեռքով ծածկեց իր դէմքը,
ծունկ չոգեց նրա կողքին և դլուխը կոաց-
րած անկողնի վրայ՝ մեղմիւ հեկեկում էր:
Ես կանգնած մնացի հակառակ կողմում համը
ու քարացած, չգիտէի ի՞նչ անել, ի՞նչ ա-
սել: Սակայն իրերն ինձ համար կամաց-կա-
մաց պարզում էին, կատարուել էր այն,
ինչից այնքան դողում էր Մարգարիտը, մեր
գլխին կուտակուած փոթորիկը պայթել էր
յանկարծ, մեզնից անկախ, մեզնից դուրս,
և մենք շանթահարուած էինք: Վերստին յի-
շեցի գիշերուայ անցքերը, յիշեցի գետի գո-
ռոցը, փոքրիկ աղջկայ հեծեծանըները իմ
լուսամուտի տակ, որ անշուշտ մի երազ էր.
ասել է, որ ես էլ քնով էի անցել, ինչպէս
և Մարգարիտը, լուսաբացին մօտ զարթել էր
կլարան և բաց դոնից տեսել էր մեզ. մնա-
ցածը հասկանալի էր:

Յանցագործ էինք առանց յանցապարտ
լինելու, դժբախտ էինք ու խորտակուած
վերջնականապէս, այժմ սարսափելի իրողու-
թեան հանդէպ սիրտ չէինք անում իրար
նայելու: Այդ լուս ու գունատ ուրուակա-
նը, որ ձգուած էր մեր առաջ անկողնի մէջ,
իր քար լոռութեան տակ ծածկում էր մի ա-
նողոք դատավճիռ մեր դէմ՝ արձակուած նվ

զիտէ հւմ ձեռքով։ Ո՞ւր է բանականութիւնը, հաշուի առնուած իրերի արամաբանութիւնը, ո՞ւր է անհատականութիւնը իր անբոնաբելի իրաւունքներով, ո՞ւր է գերագոյն ներդաշնակութիւնը յանցանքի և հասուցման մէջ. մեզ ղեկավարող, մեր ողբախ գոյութիւնը պայմանաւորող իրերը մի՞թէ մեզանից անկախ, մեզանից դուրս են միշտ։ Ո՞վ է մեզ տանում, ո՞ւր և ինչու։ Ահա մեծ լութեան մէջ մեզ անհասկանալի ու խաւար ոյժեր կամաց-կամաց, վայրկեան առվայրկեան դարբնել էին մեր բախտը կաշկանդող շղթաները և այժմ դարան մտած որսորդների պէս յանկարծակի կապոտում, պրկում էին մեզ՝ անկարող դարձնելով մի հատիկ քայլ անելու դէպի մեր երազած երջանկութիւնը կեանքի մեծ ճանապարհով։ ԽԵղճ, ողորմելի ու անզօր էինք այդ ոյժի առաջ, որին համարում ենք կոյր դիպուած, և որը երևի մեզ անհասանելի իր արամաբանութիւնը, իր զարհուրելի բանականութիւնն ունի, քայլում է դէպի մութ նպատակներ՝ զատ-զատ բախտերն ու անհատները իր ձեռքին իբր արիւնոտ շաղախ զործածելով։ Շաղախ են, շաղախ, և՛ սէր ու բոյր, կեանք ու արև, յոյզեր ու յոյսեր, ծի-

ծաղ ու արցունք, երիտասարդութիւն ու
վայելքներ, երազներ ու ցաւեր, ողջ շաղախ
են լոկ մի յաւիտենական շէնքի, որի ինչ
լինելը չգիտենք և որը շինւում է շինւում,
բայց վերջ չունի:

Փշրուած էինք ու անյոյս. Մարզարիտը լա-
լիս էր, իսկ իմ գլխում դառնում էին սե-
մտքերը ժխորով, և հոգիս մխում էր։ Մար-
սափի պէս մի բան էր թագաւորում սե-
նեակում, մեր շուրջը, մեր գլխի վերև և
մանաւանդ Կլարայի բաց մնացած, չուծ
աչքերում։ Ուհ այդ աչքերը, այդ քարացած
բիբերը... Ես աշխատում էի չնայել նրանց,
խոյս տալ այդ սպանիչ հայեացքից, որ մարդ-
կային չէր, կ'ուզէի գոնէ, որ նա թարթէր,
մի շարժում գործէր, մի բան ասէր, թէկուզ
անիծէր մեզ այնպէս, որ բառերը հալուած
մետաղի պէս կաթ-կաթ ընկնէին մեր գըլ-
խին, այրէին, փոթոթէին։ Բայց նա անշարժ-
էր ինչպէս մի մարմարէ մահարձան մի հին
գերեզմանի վրայ. Նրա գունատ, մահատե-
սիլ դէմքի և ոչ մի ջիլը չէր շարժում, շըր-
թունքը չէր դողու.՞, կոպերը չէին թար-
թում, ճակատը չէր կնճուռում, նրա հոգում
յանկարծակի մեռան յոյզ ու իղձ, ցաւեր ու
երազներ՝ տեղի տալով գերեզմանային ցըր-

տութեան ու խստութեան։ Եւ այդ արձանացած դիակը այնուամենախիւ նայում էր այն յամառ ու անվերջ հայեացքով, որով մեռնողները կարծես պրտպրտում են անհունը, ուր տիեզերքի աներևոյթ ոյժերը միլիոնների բախտերից ու երազներից դարբնում են յաւիտենականի շէնքը։ Նա նայում էր, և ինձ թւում էր, թէ նա տեսնում է, և՛ իր, և՛ մեր, և՛ ամենքի ճակատագիրը, խօսում է գերմարդկային լեզուով մեր կեանքը ղեկավարող մութ, անսանձ կարողութեան հետ, կեանքի առեղծուածի լուծումն է փնդրում, այս գերագոյն ժամին վերջապէս ճգնում է իմանալ, թէ ուր է խորհուրդը մեր սև դոյութեան, ինչու մինչև իսկ սէրը, որի վրայ իբր թէ հաստատուած է տիեզերքը, նոյնպէս ցաւոտ է, ինչու համար ինքը աշխարհ եկաւ, ապրեց ու տառապեց և անցնում է այժմ որպէս մի չնչին հիւլէ տիեզերական խօլ մըրկի մէջ։

Սարսափելի հայեացք, ընկճող, խեղդող հարցեր, որոնցից կ'ուզէի ազատուել։ Նրանք այրում էին իմ ուղեղը շիկացած երկաթի պէս, ես սասանուած էի... Կանգնած էի տեղումս՝ չիմանալով ինչու և տառապում էի կարծես իրականութիւնից կտրուած

մի երազական աշխարհում։ Սա մի տանջանք էր, որի գիտակցութիւնն ունէի և որից խուսափելու հնարաւորութիւնից զբռկուած էի։

Մենեակում դեռ իշխում էր վաղորդեան կիսախաւարը, մի պարզ, խորհրդաւոր ստուեր, որ պատել էր կահ-կարասիքը, պատերը՝ ինչպէս մի նուրբ քօղ, գիշերային մթութեան յետին մնացորդ, որ անկարող էր եղել ծածկել մեզ պատահականութեան այս կոյր և ահագին հարուածից։

Դրսում գիւղը կամաց-կամաց շարժում և գործի էր կենում. անասունները անհոգ բառաչով դիմում էին դաշտ. լըսում էին ճանապարհով անցնող գիւղացիների հատ-հատ ձայներ. ամենօրեայ կեանքն էր վերսկսում միակերպ, անյոյզ և երջանիկ անգիտակցութեամբ, իսկ մենք մեր գիտակցական ու մեծ յոյզերի փոխարէն քարացել էինք մեր սեղում որպէս յանցաւորներ, որոնք անկարող են խոյս տալ իրանց յանցագործութեան տեղից։ Ո՞վ է Աստուածային գիտակցութեանը կցորդել յաւերի այս ահագին բաժինը։

— Թո՛ղ ինձ մենակ։

Ես ակամայ չորս կողմս նայեցի՝ զար-

մացած, որ քար լռութեան մէջ խօսող կայ։
Սակայն այդ նա էր, Մարգարիտը։

— Բայց այս ժամին... այս կացութեան...
գնամ, տանտիկնոցը կանչեմ։

— Թոհղ ինձ, խնդրում եմ մենակ և ոչ
ոքի մի՛ կանչիր, — կրկնեց նա առանց գլու-
խը բարձրացնելու։

Շեշտը վճռական էր. զգացի, որ աւե-
լորդ կը լինէր հակածառել, և յետոյ ես մի՞-
թէ կարող էի իմանալ, թէ ինչ է փնդրում
այս խեղճ ու տանջուած հոգին իր միայ-
նութեան մէջ։ Հոգիները ծովեր են, որոնց
յատակը երբէք արեի շողը չ' լուսաւորում։
Դուքս եկայ զգուշութեամբ. բայց անկարող
եղայ սնից հեռանալ, փակուեցի իմ սենա-
կում։

Արեր կամաց-կամաց բարձրացաւ հորի-
զոնի վրայ, որտեղից ամպերը իսպառ քա-
շուել էին. պայծառ երկնքի տակ բացուեց
աշնանային մի սիրուն օր։ Լուսամուտից
թափանցած շողերը ողողել էին սենեակս ոս-
կեգոյն ցոլքերով, որոնց մէջ լողում էին
բոլոր առարկաները, բայց իմ հոգում դեռ
իշխում էր մութ գիշերը։ Մտքերի, տպա-
ւորութիւնների բեռով ծանրացած գլուխս
երկու ձեռքով բռնած՝ ընկայ աթոռի վրայ։

ի՞նչ էր կատարւում ինձ հետ, ուր էի ըսթանում այսպէս, ասել չէի կարող. զգում էի միայն, որ կեանքիս յենակէտը կորցնում եմ ինչպէս նաւաբեկումից յետոյ ծովի ալիքների կատաղութեան մատնուած մի դժբախտ արարած, որ ափ ու փրկութիւն գունելու էլ յոյս չունի:

Խոհերս ընդահատեց մի կառքի աղմուկ, որ ըստ երևոյթին մեր դրանը կանգ առաւ: Անմիջապէս յետոյ ես լսեցի, թէ ինչպէս տանտիկինը շտապ-շտապ բարձրացաւ, բաց արեց հարևան սենեակի դուռը և բացականչեց.

— Զեր մայրը, տիկին:

Թեթև սարսուռ անցաւ մարմնովս: Այդ մայրը... նրա գալուստը խռովեց ինձ. ի՞նչ կապ կար նրա և իմ մէջ. նա տակաւին ոչինչ չգիտէր, ոչինչ, եթէ գիտենար էլ, միթէ մեղաւոր էի նրա առաջ, միթէ յանցագործ էի. անշուշտ ոչ, բայց և այնպէս դողում էի, կարծես այդ կինը գալիս էր յատկապէս ինձանից հաշիւ պահանջելու իր գաւակի դժբախտութեան համար: Ընկերական, հասարակական յարաբերութիւնների, իրար բաղխուող կրքերի, բախտերի բարդ ցանցի մէջ մայրերը միշտ իրանց առանձին

և եղակի իրաւունքներն ունին, որոնք չեն
ենթարկւում սովորական տրամաբանութեան,
որովհետև նրանց հիմունքը տարբեր է։ Անկախ-
բոլոր հանգամանքներից, անհատական իրա-
ւունքներից, օրէնքներից, բարոյական հաս-
կացողութիւնից՝ մայրը իր զաւակի երջան-
թիւնն է փնդրում աշխարհում, կատարեալ,
գեղեցիկ երջանկութիւնը, որպիսին միայն
նա գիտէ երազել։ Ոչոք և ոչինչ չի կարող
հերքել նրա այս գերագոյն իղձը, որովհետև
նա մայր է, և նրա առաջ մեղաւոր են բո-
լոր նրանք, որոնք իր սիրելիների դժբախ-
տութեան պատճառ են հանդիսանում թէկուզ
ակամայ։ Վշտացած մայրութիւնը մի ծանր
վիրաւորանք է մայր բնութեանը։ Եւ ես
դողում էին երեխ հէնց այդ մայրութեան
առաջ, իմ գոյութիւնը հակառակ իմ զանկու-
թեան գարձել էր զաւերի աղբիւր նրա զա-
ւակների համար. բացարութիւն չկար, նա
մայր էր...

Մէկը դուռս ծեծեց և առանց սպասելու
իմ ձայնին՝ թափով ներս ընկաւ, տանտի-
կինն էր, գունատ, վախեցած, խղճալի։

— Ախ, որպիսի դժբախտութիւն, պա-
րն, դուք երեակայել չէք կարող. խեղճ օրի-
որդ, նա համարեա կիսամահ է... գիշերը

կաթուածահար է եղել և անկողնում քարացել։ Մայրն եկաւ... խեղճ Մարգարիտ. ի՞նչպէս է պատահել. երեխ դուք էլ լսել էք որեէ ձայն, այնպէս չէ, անհանգիստ էք եղել. իսկ Մարգարիտն ի՞նչպէս է վախեցել, նա էլ կարծես ուշքը կորցրել է, չի իմանում՝ ի՞նչ է անում։ Լաւ է, որ մայրն եկաւ, պատրաստում են մեկնելու անմիջապէս. խեղճեր... ի՞նչպէս են արտաստում, լսում էք... Ի՞նչպէս չէ... բոլոր ժամանակ, ի՞նչ խօսում էր պառաւը, իմ ուշքը զրաւել էին միւս սենեակից լսուող մեղմ հեծեծանքները. մայրն էր արդեօք, թէ Մարգարիտը, ես չգիտէի, բայց դա այլևս հետաքրքիր էլ չէր. երկուսի արցունքն էլ հաւասարապէս ինձ էր վերաբերում, ես բաժին ունէի, ես լալիս էի նրանց հետ, ապրում էի նրանց ցաւը, հոգիս լուռ միսում էր։

— Ո՞վ կը սպասէր, շարունակեց տանտիկինը. երեկ նա լաւ էր, իսկ այսօր, սարսափելի է, միայն նայում է. այս յարկի տակ այսպիսի դերախտութիւն դեռ երբէք պատահած չէր։ Չեզ համար էլ երեխ ծանր է, իմ սիրելի պարոն, հարեւանութիւնն ուրախ չեղաւ, բայց ի՞նչ արած, ո՞վ կը սպասէր, Տէր Աստուած, սկզբում ամեն ինչ այնպէս

լաւ էր ընթանում և յանկարծ այսպիսի
վախճան:

Ախ, այս պառաւը, որ զիտէ միշտ ան-
տանելի լինել. չգիտէի ինչպէս խօսակցու-
թիւնն ընդհատել և ճանապարհ դնել նրան:
—Ի՞նչ պայծառ է օրը, այնպէս չէ,
տիկին:

—Այն, օրը պայծառ է, այսուհետեւ մենք
շատ այսպիսի օրեր կ'ունենանք, սկսում է
մեր լեռների փոքրիկ ամառը:

—Յետոյ այնուամենայնիւ ձմեռը կը
գայ. դաժան, մահաշունչ:

—Հա, իհարկէ, աշխարհի բանն է. ամեն
ինչ իր ձմեռն ու վերջն ունի. խեղճ Կլարա,
նրան շուտ վրայ հասաւ:

—Աշխարհի բաները...

Ես սկսեցի մեղմիւ սուլել չգիտեմ ինչ...
տանտիկինս լոեց և զարմացած նայում էր,
երեխ արածս նրան թւում էր տարօրինակ:

—Դուք գունատ էք, ինչու էք գու-
նատ:

—Միթէ:

—Այն, շատ գունատ. ի՞նչ է պատահել,
երեխ զիշերը վատ էք քնել. հասկանում եմ,
բոլորովին մօտիկ այսպիսի դժբախտութիւն...
իհարկէ՝ դժբախտ էր քնել:

— Աշխարհի բաներն են այդպէս, մէկը
գունատ է, միւսը լալիս է, իսկ օրը պայ-
ծառ է:

— Խեղճերը, հա, լալիս են... ես էլ խօս-
քով ընկայ, հազար ու մի բան պէտք է ա-
նել, մեկնում են ախր: Դուք ցած դնացէք
նախաճաշելու, այսօր մենմենակ կը լինիք.
Ահ, պառաները, մոռացայ, որ եկել էի ձեզ
նախաճաշի կանչելու:

Վերջապէս թողեց ինձ. այնքան բան
ունէի ստածելու: Վայրկեանները խոհերով
բեռնաւորուած՝ պաշարել էին գլուխս, չգի-
տէի ինչից սկսել, ուր յանգել, տրամաբա-
նութիւնը խոյս էր տուել, և ուղեղումս
ստեղծուել էր մտքերի մի ժխոր: Մի բան
միայն գիտէի խիստ որոշ, որ «Նրանք մեկ-
նում են այսօր»: Ալդ ինձ ոչ զարմացնում
էր, ոչ վշտացնում, նոյնիսկ ինձ թւում էր
անհրաժեշտ, որ նրանք մեկնեն: Յետոյ դար-
ձեալ սկսեցի սուլել ինքս ինձ և յանկարծ
զարմանքով ու դժգոհութեամբ նկատեցի, որ
ալդ տարօրինակ, անպատեհ սուլոցի մէջ ես
կամացուկ ասում եմ՝ «Նրանք մեկնում են,
նրանք մեկնում են, մեկնում են»...

Եւ նրանք մեկնեցին երեկոյեան դէմ,
երբ հասաւ յատկապէս պատուիրուած փակ

կառքը։ Ես դուրս եկայ միայն այդ ժամանակ և մօտեցայ մօրը։ Խօսք չունէի ասելու, նայել էլ չէի կարողանում, նա երևի հասկացաւ յուզմունքս և ինքը առաջինը մեկնեց ձեռքը։

— Շնորհակալ եմ, պարո՞ն, դուք անշափ բարի էք, դուք միշտ այնպէս բարի էք եղել, մենք ձեզ էլ երբէք չենք մոռանայ։

Մարգարիտը ձեռքս բռնելով հազիւ կարողացաւ շշնջալ. «Սպասեցէք նամակիս»։ Եւ կառքը շարժուեց դանդաղութեամբ. Ես ու տանտիկինը կտնզնած մի առժամանակ նայում էինք գնացողների յետեխց, յետոյ կառքը պտոյտ գործեց, անցաւ փոքրիկ բլրի յետեր, և ամեն ինչ ծածկուեց։

Նոյն վայրկենին կարծես աշխարհն ամայացաւ ինձ համար, և ես մնացի մենմենակ, աննպատակ, անմիտ քաշ տալու իմ արտասուելի գոյութիւնը անծայր անապատների միջով։ Դարձեալ նոյն չարագուշակ սուլոցը՝ «Նրանք մեկնեցին, նրանք մեկնեցին, մեկնեցին»...

— Տէր Աստուած, Տէր Աստուած. Մըրմաջում էր պառաւը, որպիսի դժբախտութիւն... դարձեալ մնացինք մենակ... շուտով երևի դուք էլ կը չուէք տարափոխիկ թոչու-

նի պէս, և ես կրկին կը մնամ մենմենակ.
այնպէս տիտուր է այստեղ ձմեռը. քասիներ
են փշում, ծիւն է թափւում անընդհատ,
զիշերը խաւար, երկար, ցերեկը անլոյս,
վհատեցուցիչ և մարդ մենակ, մենակ...

Ես լուռ նայում էի այս խղճուկ պա-
ռաւին, որ այժմէն սգում էր իր միայնու-
թիւնը և ամեննին չէր կասկածում, որ ա-
ւելի մենակները, աւելի մոռացուածները
կան աշխարհում. սարսափելի՛ միայնութիւն-
բազմութեան մէջ, ամբոխի մէջ։ Մենակ,
մենակ, մարդիկ բոլորը մենակ են, և հոգի-
ների ձմեռն աւելի խեղդող է, քան բնու-
թեանը։

XII

Հինգ օր էր... դժոխքի օրեր, և դեռ
այն նամակը չկար։ Շուրջս իշխող դատար-
կութիւնը ոչնչով չէր լցւում։ Տանտիկինս՝
անծանօթ իմ հոգու սև փոթորկին, խօսում
էր անընդհատ, միամիտ ու յիմար և առանց
հասկանալու արածը՝ շօշափում էր իմ թարմ
վէրքերը։ Ես փախչում էի տնից, նրանից,
զնում, նստում էի գետափին և ամբողջ ժա-
մերով գլխուս ձեռներիս մէջ առած՝ լսում

Էի նրա շառաչը, միակերպ, ծանր: Եւ տուն
էի վերադառնում երեկոյեան մոայլ ու մո-
լար, հարևան սենեակում իշխող քար լոռու-
թիւնը խեղղում էր ինձ, իսկ սպասուող նա-
մակը դեռ չկար:

— Տիկին, ես այսօր մեկնում եմ:

— Մեկնում էք, ես այդպէս էլ զիտէի.
տարափոխիկ թռչուններ, բարի գնաք, բայց
այնտեղ մի նամակ ունիք, հէնց այս ըո-
պէին բերին, աւելացրեց տանտիկինս ան-
տարբերութեամբ:

Ծսկներս դողացին, սիրտս թնդաց, խլե-
ցի նամակը, շտապով սենեակս բարձրացայ
և դողդոջուն մատներով բաց արի. նրանից
էր...

«Քոյրս մեռաւ, իմ դժբախտ բարե-
կսմ, մենք նրան թաղեցինք երեկ և նրա
հետ իմ սիրտը, խոցոտուած, արիւնոտ սիր-
տը: Ամեն ինչ վերջացաւ... փոթորիկը պայ-
թեց, անցաւ՝ թողնելով իր յետեից մահ ու
զերեզման: Հոգուս տառապանքն անհուն է,
արցունքները քարացել են այնտեղ, և նրանց
վրայ թևատարած սաւառնում է ոչնչու-
թիւնն ու խաւարը:

«Սյս զիշեր երկար ժամանակ թափա-
ռել եմ մեր պարտիզի ծառերի տակ. բո մա-

սին էի մտածում, իմ խեղճ ընկեր, և ամեն անգամ, երբ քո պատկերը ներկայանում էր աչքիս, իսկոյն յայտնում էր քրոջս ուրուականը, գունատ, աչքերը չոած, կեանքի, երջանկութեան ծարաւը յաւիտեան քարացած դէմքին, գալիս կանգնում էր մեր երկուսի մէջ, մեռելատիպ ու զարհուրելի։ Յետ փախայ պարտիզից, ուր ծառերը ողջ ուրուականներ էին, և ամեն տեղ նա էր, նա էր... Օ՛, այդ ուրուականը, ի՞նչպէս ազատուեմ նրանից, ուր փախչեմ...

«Դու չպիտես, թէ սոսկումի ու ցաւի այս օրերում ի՞նչ ահազին չափերի է հասել իմ դժբախտ սէրը դէպի քեզ, և ես... ներիը ինձ, հոգիս, ես աշխատում եմ խեղդել այն. կ'ուզէի մասմաս՝ ինչպէս իմ արիւնոտ սրտի կտորները, դուրս քաշել իմ կրծքից այդ խղճուկ սէրը, որ հեծեծում է ու լալիս հիւանդ երեխայի պէս զիշեր ցերեկ՝ և չի ուզում բաժանուել ինձանից։ Մեր ցաւոս կեանքի ընթացքում քրոջս ուրուականը երկու ճանապարհների հանգոյցում սպառնալի կերպով ցցուած մի արձան է, որ ցոյց է տալիս մեր ուղիս դէպի հակառակ կողմեր։ Քայլենք, քայլենք լոռութեամբ։

«Եւ այսպէս մեր ճանապարհներն այս-

ուհետև տարբեր են իմ ընկեր, ոչինչ չի
կարող նրանց միացնել, որովհետև ոչինչ
չի կարող հեռացնել իմ աշքից քրոջս ուրու-
ականը, որ քայլառքայլ ընթանում է ինձ
հետ ամեն տեղ։ Գիշերներ ունեցայ, սոս-
կումի, զարհուրանքի գիշերներ, երբ իմ երե-
ակայութիւնը փորձում էր խաղալ անցեալ
պատկերների հետ, և միշտ քո փոխարէն
նա՝ այն ուրուականը ցցուեց աշքիս առաջ
խաւարի մէջ, միշտ քարացած հայեացքը դէ-
պի անհունը, միշտ իր մահատեսիլ գունա-
տութիւնը, իր տանջանքը սպառնալի կեր-
պով ի գոյց դրած երկնքին, աշխարհին, ինձ։
Ահ, ես մի կենդանի ողջակէզ եմ այն աս-
տծուն, որի անունն է կոյր պատահականու-
թիւն և որ այնքան հզօր է մարդկային բախ-
տերը տնօրինելիս։ Ի՞նչ յանցանք եմ քա-
ւում այս զարհուրելի զոհով, ես չգիտեմ,
բայց զգում եմ, որ անկարող եմ ուրիշ կերպ
վարուել։

«Ոչինչ ազատ, ոչինչ ինքնուրոյն, ինք-
նազլուխ այս մեր ողբալի աշխարհում։ Մե-
ռելներ ու կենդանիներ, ծանօթներ ու ան-
ծանօթներ, թշնամիներ և բարեկամներ ողջ
միացած են իրար հեա աներեսյթ կապերով,
քաշքառմ, տրորում, մաշում, կրծոտում են

իրար և կեանքը դարձնում ցաւերի, դժբախտութիւնների մի անհասնում շարք։ Եւ այդ բոլորի վոայ իշխում է միշտ մեծ լոռութիւնը, համը հսկայական վիռուկը, միակ ինքնակալը, միակ տէրը, միակ անհասանելին, որի թևերի տակ անհատներ և հասարակութիւններ սողում են երջանկութեան երազների յետեից՝ երբէք չհասնելու համար։

«Ես երկար մտածել եմքո «կոռութեան» մասին, իրաւունք ունիս, իմ դժբախտ բարեկամ, նրա տակ է թագնուած իսկական կեանքը, նա է, որ իր առանձին օրէնքներն ու տրամաբանութիւնն ունի, որ փշրում է և անցնում դէպի մի գերազոյն նպատակ, և մենք այն չենք տեսնում, չենք հասկանում, խաբում ենք մեզ։ Օ՛, կեանքի մեծ ճշմարտութեան մասին մենք ամենքս չենք խօսում երբէք, լոռութիւնը նրա հսկայական գերեզմանն է։ Այդպէս են և մեր հոգիները...»

«Իւրաքանչիւր ոք, որ անցնում է իմ առաջից, ես ակամայ նայում եմ դէմքին, և ինձ թւում է, թէ նա էլ ինձպէս իր հոգում կրում է դամբարանների մի ամբողջ շարք ծնուած ու մեռած յոյսերի, երազների, իղձերի, հուր տեսչերի դամբարաններ,

որ նա լոռվթեամբ տանում է թաղելսւ մեծ
լոռվթեան ծոցում:

«Եւը դարձաւ մեր հոգու գերեզմանա-
փորը, նա և՝ փորում է, և լալիս: Բայց ես
չեմ լալիս, ես լուռ եմ այժմ. կրծքիս տակ
ամեն ինչ քար կտրեց, և յոյզերս նրանց
վրայ թառել են, որպէս սևաւոր թռչուններ,
անշարժ ու համր: Մօրս էլ ոչինչ չասացի,
ինչ օգուտ իմ խօսելուց, աւելի լաւ է մե-
նակ ման ածեմ հոգուս գերեզմանները, ոչ
ոք, ոչ ոք չը տեսնի նրանց քեզանից բացի,
մեր հոգիները քոյրեր են: Լուռ, լուռ և՛ դու-
իմ դժբախտ բարեկամ, խօսքն ու ճիշը չեն
օգնի. թող ապրեն մեր խոհերը մեր տան-
ջուող հոգիներում, որպէս թօշնած, զու-
նատ ծաղիկներ, որոնք մի օր փարթամ էին
ու բուրալից և որոնք էլ երբէք չեն փթթի:
Դու տեսել ես այն հին գրքերը, որոնց մէջ
հին օրերից չորացած ծաղկի թերթիկներ
կան. ահա մեր կեանքը:

«Մի՛ փորձիր ինձ գտնել, այդ անօգուտ
կը լինի. երբ ստանաս իմ այս նամակը, ես
ու մայրս արդէն հեռու կը լինինք այստե-
ղից՝ զնում ենք դէպի անծանօթ երկրներ:
Ինձ հետ՝ իմ հոգու մէջ տանում եմ քո պատ-
կերը, քո բոց հայեացքը, քո դիւթիչ յափըշ-

տակութիւնը, քո խենթ ու ազնիւ սէրը, ինչ-
պէս և' քո ցաւը, որը ես ապրում եմ, որը
պաշտում եմ և տառապում։ Փախչում եմ
դէպի օտար, հեռու հորիզոններ, և նա էլ
ինձ հետ է, այն գունատ, յամառ ուրուա-
կանը, որ կարծես իր բաժին երջանկու-
թիւնն է վնդրում։

«Ների՛ր, ների՛ր ինձ, բայց մեր անջա-
տումը յաւիտեան է։ Քո Մ.։»

Նամակը ճիշլած՝ վայր թողեցի ձեռքիցս
և հեկեկալով ընկայ անկողնի վրայ. . . .

—Կառքի չ'ուղարկեմ... լալիս է... Տէր
Աստուած...»

Տանտիկինն էր. զլուխս բարձրացրի,
նա կանգնած էր շէմքում անշարժ, մատը
շրթունքներին դրած մտածկոտ՝ և նայում
էր յատակին ընկած նամակին։

